

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Частина 1

ВИМУШЕНІ МІГРАНТИ – СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД В ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Razumkov
centre

Український центр економічних
та політичних досліджень
ім. Олександра Разумкова

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Razumkov
centre

Український центр економічних
та політичних досліджень
ім. Олександра Разумкова

Київ-2024

Частина 1

ВИМУШЕНІ МІГРАНТИ – СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД В ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Аналітичну доповідь підготовлено Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова за підтримки ІСАР Єднання у межах проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку. Зміст аналітичної доповіді не обов'язково відображає погляди ІСАР Єднання, погляди Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду США.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Керівник проєкту – Ольга ПИЩУЛІНА

Автори доповіді – Ольга ПИЩУЛІНА, Тетяна МАРЦІНКОВСЬКА,
Данило ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ, Василь ЮРЧИШИН

Центра Разумкова висловлює щиру вдячність експертам, які надали свої коментарі, експертні оцінки та консультації під час підготовки публікації, зокрема: Олександрі КОЛОМІЄЦЬ (Берлін), Олені МАЛИНОВСЬКІЙ, Лідії ТКАЧЕНКО, Олексію ПОЗНЯКУ, Ларисі ЛІСОГОР, Ігорю ЄЛІНУ, Мілені ГОРЯЧКОВСЬКІЙ

Перша частина інформаційно-аналітичної доповіді присвячена результатам соціологічного дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Зокрема, в дослідженні здійснено оцінку наслідків міграційних процесів для самих мігрантів та для країн, що їх приймають; аналізуються процеси самоорганізації вимушених військових мігрантів у країнах перебування; оцінюються особливості гендерного менталітету приймаючих країн, «соціальні дивіденди» міграції та нематеріальні накопичення мігрантів після повернення до України; досліджуються процеси акумуляції «дивідендів гендерної рівності» як механізму трансформації ідентичності на основі освоєння більш демократичного «гендерного коду»; а також головні чинники, що впливають на повернення вимушених мігрантів до України. Пропонуються узагальнені підходи та шляхи впливу на міграційну поведінку.

Думки, висловлені в цьому виданні, не обов'язково відображають позицію чи схвалюються грантодавцем.

У разі використання матеріалів, посилання на видання є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому виданні, взяті із загальнодоступних джерел.

ЗМІСТ

6	ВСТУП
10	МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ Кабінетний аналіз • Загальнонаціональне соціологічне опитування • Критерії вибору респондентів • Метод відбору респондентів • Фокус-групові дискусії з українськими мігрантами • Глибинні інтерв'ю
17	ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
22	I. СПЕЦИФІКА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОНОМ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ
24	II. МІГРАЦІЯ: ВИБІР КРАЇНИ Вибір країни
33	III. ДОПОМОГА ВИМУШЕНИМ МІГРАНТАМ
39	IV. УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ: УКРАЇНА VS ЄВРОПА Статус перебування • Умови перебування • Що краще в Україні? • В чому Україна поступається? • Переваги життя в країні перебування
64	VI. АДАПТАЦІЯ У НОВІЙ КРАЇНІ Психологічний стан • Проблеми та ризики • Допомога в адаптації • Стимули та перешкоди для адаптації в новій країні • Гендерні особливості адаптації • Особливості адаптації окремих груп • Особливості адаптації дітей
85	VII. ВПЛИВ ДОСВІДУ МІГРАЦІЇ НА СВИТОГЛЯД, СИСТЕМУ ЦІННОСТЕЙ, МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ Експертна позиція – вплив країн-реципієнтів на українських мігрантів • Імідж українських мігрантів за кордоном
105	VIII. ВПЛИВ МІГРАНТІВ НА КРАЇНУ ПЕРЕБУВАННЯ
111	IX. СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ
118	X. ГЕНДЕРНА МЕНТАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ І КРАЇН ЄВРОПИ

- 128 **XI. ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ**
Умови праці • Заходи з інтеграції українських біженців • Підтримка під час пошуку роботи • Оцінка та визнання кваліфікації
- 143 **XII. ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ**
Бар'єри повернення в Україну • Проблеми, з якими можуть стикнутися мігранти після повернення в Україну
- 163 **XIII. ЗАБОРОНА НА ВИЇЗД ЧОЛОВІКІВ ЗА КОРДОН ПІД ЧАС ВІЙНИ**
- 167 **XIV. ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ**
- 169 **XV. ЯК ЗМІНИТИ СИТУАЦІЮ – ПОГЛЯДИ ЕКСПЕРТІВ**
Стратегії державної міграційної політики • Вплив вимушеної міграції на країни-реципієнти • Вплив вимушеної міграції за кордон на Україну • Можливі позитивні наслідки вимушеної міграції • Ставлення українського суспільства до вимушених мігрантів • Повернення мігрантів в Україну • Стимули та мотиви для повернення мігрантів в Україну • Додаткові рекомендації щодо оптимізації міграційної політики та сприяння відновлення України • Заходи щодо утвердження гендерної рівності.
- 194 **XVI. УЗАГАЛЬНЕНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ**
Політика ЄС • Політика реінтеграції в Україні
- 198 **Додаток 1. ЕКСПЕРТНІ МІНІФОКУС-ГРУПИ ТА ГЛИБИННІ ІНТЕРВ'Ю**
- 201 **Додаток 2. ФОКУС-ГРУПИ**

ВСТУП

Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту підготовлене в рамках проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки підтримці Агентства США з міжнародного розвитку. Проєкт спрямований на покращення середувища діяльності громадянського суспільства та зміцнення інституційної спроможності його організацій, щоб підвищити самозарадність громадського сектору в Україні.

Контекстом запропонованого дослідницького проєкту стало те, що на сучасному етапі причини вимушеної міграції людей з держав їх походження все частіше пов'язані з міжнародними та внутрішньо-державними збройними конфліктами, які визначають масовий та нерідко неорганізований виїзд людей. Сьогодні ми є свідками стрімкого збільшення числа переміщених осіб, як внутрішніх, так і транскордонних, яке викликане широкомасштабною російською збройною агресією проти України та поширенням бойових дій на її значні території. Окрім того, стрімка активізація міжнародної мобільності населення України відбувається в умовах глобалізації та наростання інтенсивності світових міграцій, що висуває актуальну проблему – регулювання міграційних процесів, надання їм організованого, безпечного та неконфліктного характеру.

Слід зазначити, що сьогодні основне стратегічне завдання полягає у забезпеченні відсічі російській агресії, збереженні державного суверенітету, відновленні територіальної цілісності України та інтеграції до європейського економічного та міграційного простору, забезпечення наближених до світових стандартів якості та тривалості життя, реалізації прав та свобод громадян. Аналіз сучасних міграційних тенденцій в Україні, у контексті її участі в європейському та світовому міграційному просторі, є одним із важливих факторів формування національної політики. Ця проблема і безпосередньо, і опосередковано лежить у площині національної безпеки України.

Таким чином, дослідницький проєкт є міждисциплінарним і передбачає проведення досліджень у різних сферах. В максимально узагальненому вигляді – це економічна та соціальна політика з урахуванням гендерного підходу, законодавчі зміни, інститути державного управління тощо. Тема проєкту безпосередньо стосується особливостей і перспектив повоєнного відновлення України, де міграційний фактор відіграє значну роль.

З огляду на зазначене, основна мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу специфіки нової міграційної хвилі, що має яскраво виражене гендерне забарвлення, визначити проблеми, шляхи, формати, засоби інтеграції та перспективи повернення українських вимушених мігрантів, та на цій основі оцінити потенціал повоєнного відновлення України.

В якості завдань дослідження передбачено: аналіз ризиків, що створює міграція для відновлення економіки країни; оцінку цільових заходів стимулювання повернення вимушених мігрантів і створення можливостей для їх тимчасової чи постійної зайнятості; окреслення першочергових кроків економічних та фінансових механізмів, що спрямовані на відновлення країни.

Передбачена оцінка наслідків міграційних процесів для самих мігрантів, для країн, що їх приймають, та для України, визначення вразливих місць, стримуючих факторів, в т. ч.:

- a) дослідження «соціальних дивідендів» міграції – як додаткової вартості міграційного досвіду у формі індивідуальних нематеріальних накопичень мігрантів – соціального, етичного, культурно-естетичного, освітнього, громадянського капіталу тощо та їх вплив на життєві практики як у країні перебування, так і після повернення додому;
- b) дослідження того, наскільки індивідуальні соціально-культурні накопичення мігрантів, у вигляді нових життєвих цінностей, поведінкових норм і стереотипів, поглядів, відносин та стандартів, що засвоєні завдяки європейському досвіду, можуть бути застосовані після повернення мігрантів на Батьківщину;

- с) дослідження гендерного менталітету та трансформація гендерної ідентичності після занурення у соціальний простір суспільств з більш демократичною гендерною культурою;
- д) дослідження процесів акумуляції «дивідендів гендерної рівності» як механізму трансформації ідентичності на основі освоєння більш демократичного «гендерного коду»;
- е) дослідження процесів самоорганізації вимушених військових мігрантів у країнах перебування та роль соціальних мереж на різних стадіях міграційного циклу, а також роль соціальних мереж для інтеграції до приймаючих спільнот;
- ф) дослідження альтернатив вимушеної міграції (чи є альтернативою еміграції в умовах економічної нестабільності в країнах-реципієнтах, які є основними споживачами робочої сили в Україні);
- г) розроблення комплексу відповідних заходів для оптимізації дій української влади щодо вдосконалення міграційної політики з урахуванням існуючих тенденцій гендерно-обумовленої вимушеної міграції. Запропонувати можливі спільні дії України та країн ЄС з огляду на необхідність повоєнного відновлення України.

Для досягнення вищезазначених цілей, забезпечення врахування широкого спектру інформації з первинних джерел і формування багатомірної картини, було застосовано метод триангуляції, що передбачає використання різних методик досліджень (кількісних і якісних), результати яких представлені нижче.

Дослідження складається з трьох частин.

Перша частина присвячена аналізу результатів соціологічного дослідження, метою якого стало вивчення «нової міграційної хвилі», що виникла внаслідок ескалації воєнного конфлікту в Україні та розширення зони воєнних дій, і яка характеризується принципово новими рисами:

По-перше, у складі потоків міграції останніх двох років переважають молоді жінки з дітьми, що робить потенціал такої міграції значно більшим порівняно з трудовими формами переміщень, що домінували у довоєнні роки.

По-друге, відсутність трудового забарвлення проявляється у розширенні географії таких міграцій, менш обумовленому виборі країни в'їзду, у відмінностях міграційної поведінки та психології мігрантів.

По-третє, у міграційних потоках у нетрадиційні для українських емігрантів країни еміграція на постійне проживання займає незначне місце за абсолютного переважання тимчасових форм переміщень.

Друга частина присвячена аналізу основних глобальних міграційних трендів, які стали реакцією на глобальні дисбаланси, такі як значні відмінності у добробуті, економічні кризи, збройні конфлікти та війни. Окрім того, увага зосереджена на оцінці глобального характеру фемінізації міграційних процесів, в яких відбулися якісні соціокультурні трансформації. Передусім ці трансформації викликані швидким зростанням сфери послуг, яка на сьогодні забезпечує до 2/3 робочих місць у світі. Це, своєю чергою, призвело до збільшення чисельності жінок у міграційних потоках загалом та потоках трудової міграції як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Також розглядаються особливості довоєнних міграційних хвиль в Україні з акцентом на гендерну складову.

Третя частина присвячена аналізу гендерного профілю України в контексті гендерно-міграційних дисбалансів, в т. ч. в порівняльному аспекті. Розглядаються питання існуючих гендерних розривів, зайнятості, оплати праці, економічній спроможності. Сформульовані економічні завдання влади на найближчу перспективу в контексті створення стимулів до зміни напрямів міграційних потоків – зменшення жінок, які залишають країну, і збільшенні тих, хто (разом з членами їх сімей) повертається до України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз міграційних процесів з точки зору гендерного підходу має особливості як у плані соціально-демографічних характеристик, так і з точки зору мотивацій міграційної поведінки, вимог до соціальної захищеності акторів. Будучи пов'язаною з комплексом специфічних проблем, що стосуються зайнятості жінок у т. зв. сферах ризику, «гендерна» міграція вимагає більш витонченого теоретичного та аналітичного інструментарію, ніж той, що традиційно використовується при вивченні міграційних процесів.

КАБІНЕТНИЙ АНАЛІЗ

Для вивчення гендерної специфіки міграції в процесі дослідження використовувалися «м'які», інтерпретативні методи збирання, обробки та аналізу інформації. Представлене дослідження включає аналіз теоретичних джерел, контент-аналіз матеріалів преси, аналіз статистичних даних, аналіз та інтерпретацію результатів польових досліджень.

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ СОЦІОЛОГІЧНЕ ОПИТУВАННЯ

Польове дослідження передбачало декілька етапів: загальнонаціональне соціологічне опитування охоплювало кількісне вивчення національних даних; фокус-групові дискусії, глибинні інтерв'ю з національними експертами в галузі міграції для виявлення областей прогресу, прогалин і проблем у вирішенні завдань міграційної політики.

За допомогою традиційної методології анкетного опитування ми можемо отримати характеристику найбільш «масових», доступних для методів кількісного аналізу, проблем жіночої міграції: соціально-демографічні та економічні показники емігрантів, цілі та мотиви виїзду, повернення, міграційні очікування, підготовленість до міграції: знання мови, адаптація працевлаштування, соціальна захищеність мігрантів тощо.

Розмір вибірки – 600 респондентів (переважно з тих мігрантів, що повернулись на Батьківщину).

КРИТЕРІЇ ВИБОРУ РЕСПОНДЕНТІВ

Опитування проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 21 листопада по 18 грудня 2023 р. Було опитано 600 респондентів.

Як цільову групу респондентів було визначено осіб віком від 18 до 65 років, які внаслідок війни вимушені були деякий час жити за кордоном (в країнах Європейського Союзу – Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція).

Отже, під час соціологічного дослідження опитувалися особи, що відповідають таким характеристикам:

1. Перебували під час повномасштабної війни (тобто після 24 лютого 2022 р.) на території країн Європейського Союзу.

2. Перебували під час повномасштабної війни на території країн Європейського Союзу не менше трьох місяців (мається на увазі сукупний час перебування в країнах ЄС).

3. Вік особи, яка перебувала в країнах ЄС не менше трьох місяців, коливався в діапазоні від 18 до 65 років включно.

4. Опитувалися особи, які перебували в ЄС саме через початок війни (якщо особа вважала, що її перебування в країні ЄС після початку війни не було пов'язане з війною, її не опитували).

5. Опитувалися особи, які відповідають вищенаведеним критеріям, незалежно від того, як надовго вони повернулися в Україну – це були як ті, хто повернувся назавжди, так і ті, хто приїхав в Україну лише на кілька днів, а потім планує знову повернутися за кордон.

Після початку повномасштабної війни (після 22 лютого 2022 р.) Центром Разумкова було проведено 7 загальнонаціональних опитувань¹,

¹ Ці опитування проводилися лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії. Опитування проводилися методом face-to-face за стратифікованою багатоступеневою вибіркою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статево-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворювала демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення).

в яких респондентам ставилося запитання, чи внаслідок війни вони вимушені були деякий час жити за кордоном. За результатами цих загальнонаціональних опитувань було сформовано акумульований масив даних, який включав 11 742 респонденти віком від 18 до 65 років. У цьому масиві особи, які внаслідок війни жили за кордоном і на час проведення зазначених опитувань перебували на території України, становили 6,4% (749 осіб). Аналіз цього підмасиву дозволяє отримати інформацію про соціально-демографічну структуру тих, хто перебував за кордоном внаслідок війни.

Під час дослідження була відтворена інформація про гендерну, вікову та макрорегіональну структуру цільової групи, що отримана на основі 7 загальнонаціональних опитувань попередніх досліджень. Отже, отриманий масив даних за результатами опитування (600 респондентів) за гендером, віком і макрорегіональною належністю відтворює демографічну структуру цільової групи, визначену на основі загальнонаціональних опитувань.

МЕТОД ВІДБОРУ РЕСПОНДЕНТІВ

Відбір респондентів відбувається поєднанням двох методів: маршрут-ного опитування та методу «снігової кулі». Серед респондентів, опитаних методом «face-to-face», 18% були відібрані за допомогою маршрут-ного методу, а 82% – методом «снігової кулі».

3-поміж осіб, з якими контактували інтерв'юери і які відповідали критеріям відбору (тобто належали до цільової групи), 346 осіб відмовилися від інтерв'ю (що становить 36,6%) від тих осіб, з якими контактували інтерв'юери. Отже, cooperation rate становить 63,4%.

При застосуванні маршрут-ного методу відбору за визначеним маршрут-ом здійснювався пошук домогосподарств, де є особи, що відповідають вищенаведеним критеріям відбору (тобто представники цільової групи опитування). За формальними та неформальними звітами (неформальний опис ситуацій пошуку, який подавався у вигляді додаткових записок, повідомлень у службовій переписці Viber, телефонних розмовах з організаторами та інтерв'юерами) можна зазначити складність пошуку, що вплинула на загальний час опитування. Можемо виокремити такі причини:

- ✓ Під час військового стану можливості пошуку інформації ускладнені. Наприклад, упродовж опитування було відомо всього 2 випадки, коли місцева влада, (сільрада, працівник соціальної служби району міста) дали згоду допомогти з адресами, за якими шукати представників цільової групи опитування. В основному пошук за маршрут-ним методом виконувався за рахунок опитування мешканців, які проживають у будинках або знаходились поряд з під'їздами («бабці, які все про всіх знають») за допомогою пояснення

мети опитування і запитання: «Чи знаєте Ви таких громадян, які повернулися додому після виїзду за кордон?»

- ✓ Продовження (підсилення) мобілізаційних заходів в Україні додавало складності у пошуку респондентів чоловічої статі. Досить часто (до 65-70%) таких випадків приводили у домогосподарство, де повернулися чоловік та дружина, та чоловік на цей час вже проходив службу у ЗСУ.
- ✓ В сільській місцевості пошук таких людей був ускладнений більш закритим ставленням до «чужих».

«Інтерв'юер довго ходив по селу і йому ніхто не відчиняв. Потім заявлялася пані або пан «поважного віку», які питали мету знаходження інтерв'юера в населеному пункті, дивилися документи, анкети і тільки після цього деякі домогосподарства починали спілкуватися з нашим працівником».

«На маршруті селяни звернули мою увагу, що вони досить просто визначають, чи повернуться найближчим часом односельці. Якщо вся свійська худоба роздана або продана, якщо запаси з погребу роздані або продані – означає, що вони не повернуться найближчим часом або ніколи. Якщо є домовленість про нагляд за хазяйством – можна чекати повернення найближчим часом».

Свідоцтво у неформальному звіті інтерв'юера
про ситуацію з виїздом та поверненням жителів села

Відбір методом «снігової кулі». Пошук відбувався при наявності початкової групи респондентів. Подальший відбір респондентів здійснювався з числа кандидатів, які названі першими респондентами або на основі наданої ними інформації. Наступні відібрані таким чином респонденти надавали інформацію про інших осіб, які є цільовою групою опитування і так далі по ланцюжку.

При застосуванні методу «снігової кулі» принципи відбору респондентів були тими ж самими, що і при відборі маршрутним методом. У випадку відбору респондентів методом снігової кулі могло застосовуватися як опитування методом «face-to-face», так і онлайн опитування (у випадку, якщо виявлялося, що ця особа мешкає далеко (наприклад, в іншому населеному пункті) або з інших причин провести опитування методом «face-to-face» було неможливо).

Методом «face-to-face» було опитано 488 респондентів, методом онлайн опитування – 112 респондентів.

Під час опитування за цим методом основною причиною складності була «коротка ланка». В середньому ланка не перевищувала 3-4 особи (домогосподарства). Після чого ланка обривалася і пошуки починалися заново. Але були і винятки, як приклад, було виявлено декілька «довгих ланок», які виявилися на Заході України серед місцевих жителів та жителів східних областей, які не повернулися додому з країн ЄС, а залишилися на інших територіях ближче до західного кордону та зберігають певний зв'язок, утворивши «ком'юніті», навіть не проживаючи поряд, за допомогою соціальних мереж.

ФОКУС-ГРУПОВІ ДИСКУСІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ МІГРАНТАМИ

Метою дослідження методом фокус-груп було виявлення базових стратегій мобільності українських громадян, моделі гендерних відмінностей у цих сферах. А також отримання інформації про індивідуальні соціально-культурні надбання мігрантів, у вигляді нових життєвих цінностей, поведінкових норм і стереотипів, в т. ч. тих, що засвоєні завдяки європейському досвіду та можуть бути застосовані після повернення мігрантів на Батьківщину. Цікавили не лише досвід та думки респонденток, але й їхнього близького оточення, знайомих.

Було проведено дві фокус-групи, у складі кожної фокус-групи були жительки трьох макрорегіонів України. Умовний розподіл: Північ/Центр (40%), Схід/Південь (40%), Захід (20%). Запрошувались жінки, які на початку повномасштабної війни виїхали з України до європейських країн (Польща, Німеччина, Італія, Іспанія, Франція тощо), згодом вирішили повернутися до України, та жінки, які на початку повномасштабної війни виїхали з України та наразі перебувають у Польщі чи Німеччині.

Скринінгова анкета містити наступні дані учасниць фокус-групових дискусій: вік, освіта, сімейний статус, вид діяльності до та після початку повномасштабної війни, склад сім'ї, кількість та вік дітей, з якими проживають; країна перебування на даний момент, місто проживання до війни, тривалість міграції за кордон, статус за кордоном.

Відбір фахівців та експертів для участі у фокус-групах здійснювався методом пошуку у відкритих джерелах та методом «снігової кулі».

ГЛИБИННІ ІНТЕРВ'Ю

На цьому етапі було здійснено опитування фахівців з міграції, гендерних досліджень, соціальної політики та соціальної роботи з державних наукових інститутів та аналітичних центрів, а також з міністерств, посольств, неурядових організацій, державних центрів працевлаштування тощо.

Метою онлайн опитування експертів було виявлення ризиків, що створює міграція для відновлення економіки країни, оцінка цільових заходів стимулювання повернення вимушених мігрантів, створення можливостей для їх тимчасової чи постійної зайнятості, виявлення областей прогресу, прогалин і проблем у вирішенні завдань міграційної політики.

Центр Разумкова з максимальною ретельністю поставився до підготовки доповіді, проте Центр Разумкова не несе відповідальності за точність і повноту будь-якої інформації, аналізу та рекомендацій, що містяться в оцінках опитаних експертів та матеріалах фокус-групових дискусій.

Інформація, що використовується в доповіді, з урахуванням термінів проведення дослідження та експертних оцінок, актуальна щодо ситуації в Україні станом на січень 2024 р.

З урахуванням цього факту жодні позови не можуть подаватися проти Центру Разумкова у зв'язку з наслідками, які могли б виникнути внаслідок використання інформації, висновків або рекомендацій, що містяться в цій доповіді.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

- ✓ Для переважної більшості опитаних міграція за кордон мала вимушений та доволі стресовий характер, з ключовим мотивом – врятувати себе та дітей. Водночас серед жінок, які складають більшу частину вимушених мігрантів за кордон, були й ті, хто обмірковував можливість еміграції ще задовго до повномасштабної війни. Отже, події лютого 2022 р. лише прискорили процес ухвалення рішення та відкрили додаткові можливості для еміграції та адаптації за кордоном.
- ✓ Опинившись в ситуації вимушеної міграції за кордоном, більшість намагалася обирати країну-реципієнта, де були корисні зв'язки та контакти, у вигляді родичів, друзів, знайомих, які б допомогли облаштуватися, поділилися досвідом та корисною інформацією щодо перебування у новій країні, за необхідності – надали матеріальну допомогу, притулок. Також на рішення, куди саме їхати, де облаштовуватись, вплинули наявність попереднього досвіду та знань про менталітет, культуру, стиль життя у тій чи іншій країні, географічна близькість до України, знання іноземної мови. Більшою мірою цим критеріям відповідала Польща.
- ✓ У пошуках кращих умов проживання, або заради возз'єднання родини, частина змінила декілька країн-реципієнтів. Поширені випадки, коли із Польщі переїжджали в Німеччину.
- ✓ Значна частина респонденток змальовувала свій внутрішній стан в період вимушеної міграції переважно в негативному світлі, незважаючи на відносне відчуття безпеки та захищеності, відчували самотність, стрес, тривожність, незрозумілість перспектив, тугу за домівкою та рідними.
- ✓ В якості основних проблем та ризиків, з якими стикнулися в країнах-реципієнтах респондентки та їхні рідні, вказали: мовний бар'єр, неможливість знайти роботу за фахом та рівнем кваліфікації, які були в Україні, проблеми з працевлаштуванням для жінок з

маленькими дітьми, проблеми з отриманням своєчасної медичної допомоги, у т. ч. невідкладної, труднощі з винайманням житла, зокрема великими родинами; бюрократія, занадто довге оформлення необхідних для реєстрації документів.

- ✓ Більшість озвучених переваг та привабливих аспектів європейського життя стосувалися саме якості життя, комфорту облаштування, побуту, споживання товарів та послуг, соціальних пільг: соціальна захищеність населення, високі стандарти соціального забезпечення, безкоштовні державні програми професійного навчання і професійної перекваліфікації; дотримання прав найманих працівників, якісна та безкоштовна освіта для дітей-біженців. Значно рідше згадували про переваги або привабливі відмінності у системі європейських цінностей, соціальних норм та моделей поведінки.
- ✓ Кращій адаптації в новій країні сприяли такі фактори, як: знання іноземної мови, володіння затребуваною професією, переїзд родиною у повному складі, наявність корисних зв'язків, друзів, рідше – можливість долучитися до волонтерської діяльності. Відповідно, в якості перешкод у процесі адаптації найчастіше вказували незнання іноземної мови, небажання влаштуватися на низькокваліфіковану роботу, відмінності менталітету, культури та способу життя, «втома» від української теми серед місцевих жителів, їхнє не завжди приязне ставлення до мігрантів. Водночас, навіть зіткнувшись із широким колом психологічних, економічних, соціальних, культурних проблем, значна частина вимушених мігрантів отримала за кордоном рівень життя не нижчий, а в деяких випадках навіть вищий, ніж мали у довоєнній Україні.
- ✓ Аналізуючи гендерні особливості адаптації, опитувані вказали, що загалом чоловікам легше адаптуватися у новій країні, оскільки вони можуть розраховувати на вищу заробітну плату, працювати віддалено від родини, не обтяжені сімейно-побутовими обов'язками; погоджуються на будь-який графік роботи, можуть працювати повний робочий день або подового. Натомість жінки не можуть працювати повний робочий день, тому що повинні більше часу проводити з дітьми, намагаються працевлаштуватися якнайшвидше, погоджуються на низькокваліфіковану і низькооплачувану роботу, щоб забезпечити себе та дітей, створити їм комфортні умови проживання та навчання.

- ✓ На думку респонденток, дітям, підліткам, молодому поколінню адаптуватися у новій країні легше, ніж батькам. Діти респонденток досить швидко знайшли друзів, отримали підтримку з боку вчителів; досягли більшого успіху у вивченні іноземної мови порівняно із дорослими родичами. Поширені проблеми адаптації неповнолітніх дітей — це туга за одним з батьків, домівкою, родичами, друзями, стрес від частоті зміни місця проживання, відчуття психологічного дискомфорту через мовний бар'єр, рідше — булінг з боку інших учнів, місцевих жителів.
- ✓ Ставлення місцевого населення до українських біженок загалом позитивне, особливо до жінок з дітьми; добре ставляться до чоловіків-мігрантів, які приїхали задовго до війни та сумлінно працюють; до тих українців-чоловіків, що приїхали після початку війни, ставлення може бути негативним, особливо у випадках, коли вони не демонструють бажання працювати або порушують соціальні норми та правила.
- ✓ Бажання запозичити щось з європейського способу життя та втілити це в Україні більшою мірою стосувалося наступних аспектів: відчуття безпеки та соціальна захищеність; законотворчість громадян, низький рівень корупції, дотримання трудового законодавства з боку роботодавців, захист найманих працівників; гендерна рівність, залученість чоловіків до виховання дітей, дотримання соціальних норм поведінки. Водночас більшість прагне не стільки запозичити певні соціальні та моральні норми, демократичні цінності, скільки отримати в Україні рівень та якість життя, соціальну захищеність, розвинену інфраструктуру, доступну освіту, які вони побачили в країнах ЄС.
- ✓ Вплив українських мігрантів на країни-реципієнти вважають скоріше позитивним, насамперед йшлося про економічну вигоду країн ЄС від працюючих вимушених мігрантів, як найманих працівників, так і тих, хто навіть започаткував власний бізнес. Також з початком вимушеної міграції з України місцеві жителі мали змогу познайомитися з українською культурою, народними традиціями, сформувати своє уявлення про пересічних українців, їхню відмінність від росії та росіян, відчуті цінності, ментальну і культурну спорідненість українців з Європою.

- ✓ Частина респонденток не має чіткого розуміння, за яких умов вони готові повернутися в Україну. Ухвалюючи рішення про повернення, більшість знаходилися у стані внутрішнього протиріччя, великої кількості аргументів «за» та «проти». Не заперечують, що чим довше українські мігранти знаходяться за кордоном, тим вища ймовірність того, що вони не повернуться в Україну. Одним з найвагоміших чинників в регулюванні процесів вимушеної міграції є політика приймаючих країн, від якої залежатиме, яка частка мігрантів повернеться в Україну. Дехто з респонденток переконаний, що країни ЄС радше зацікавлені у тому, щоб якомога більше українських біженців залишилося, вважаючи їх кращою альтернативою, ніж, наприклад, біженці з Палестини чи Сирії.
- ✓ Вагомими факторами для повернення в Україну можуть бути: перемога у війні, відчуття безпеки в Україні, бажання воз'єднатися з сім'єю, комфортні умови проживання і навчання дітей в Україні; початок економічного відновлення, розвиток ринку праці; відновлення інфраструктури, суттєві виплати репатріантам в Україні, згортання програм допомоги біженцям в країнах-реципієнтах або незадоволеність життям за кордоном, проблеми з адаптацією, зокрема з професійною самореалізацією в країні перебування;
- ✓ Бар'єри повернення в Україну: втрата житла, перебування рідного населеного пункту під окупацією; погіршення безпекової ситуації, блекаути; вища якість життя за кордоном – кращі житлові умови, фінансове забезпечення; вдала соціальна та економічна адаптація, кращі перспективи для дітей за кордоном.
- ✓ До першочергових проблем в Україні у післявоєнний період віднесли: відсутність єдності в українському суспільстві, можливий розкол, протистояння між різними групами населення тих, хто воював і не воював, хто виїжджав за кордон і хто залишався в країні; потреба в психологічній реабілітації населення, зокрема тих, хто брав участь в бойових діях, брак психологів та реабілітологів; брак критично необхідної для повоєнного відновлення країни робочої сили, фахівців, зруйнована інфраструктура, замінювані території тощо.
- ✓ Значна частина респонденток підтримує заборону на виїзд чоловіків за кордон під час війни, але за умов контролю дотриманням цього закону усіма, на кого він розповсюджується, та усунення

корупційних схем, що дозволяють покинути Україну за хабарі. Поширені аргументи на користь заборони виїзду чоловіків: у разі скасування заборони потік ухиянтів від мобілізації збільшиться, не вистачатиме чоловіків для поповнення ЗСУ, продовження війни і досягнення перемоги; чоловіки потрібні в країні не тільки для участі в бойових діях, а також для сталої роботи економіки та розбудови тилу.

- ✓ Аргументи проти виїзду чоловіків з України: заборона не є демократичною європейською нормою і обмежує права людини; заборона, на думку частини респонденток, спровокувала появу великої кількості корупційних схем, які дозволяють заробляти під час війни певним групам чиновників і військових, при цьому потік ухиянтів не зменшується; заборона не є ефективною, адже чоловіків з низькою мотивацією важко примусити воювати; чоловіки, які бажають виїхати, могли б працевлаштуватися за кордоном й допомагати країні. Також були деякі побажання підвищити вік, на який розповсюджується заборона, з 18-ти до 25-ти, скасувати заборону для студентів.
- ✓ Обговорюючи питання можливих змін у гендерній ментальності українського суспільства, зазначили, що за час війни жінки довели свою ефективність в усіх сферах життя; стали більш впевненими в своїх силах; після війни стануть більш ініціативними, амбітними, будуть активніше йти в органи місцевого самоврядування, в політику. Жінки після тривалого перебування за кордоном, стануть більш самодостатніми та схожими на європейських жінок: незалежними від чоловіків, мобільними, підприємливими, самодостатніми в реалізації власних ініціатив і проєктів.
- ✓ Найбільш суттєві зміни прогнозують на рівні сім'ї, у площині більш рівноправного розподілу сімейно-побутових обов'язків між жінкою та чоловіком. Досвід тимчасової міграції лише сприятиме цьому, оскільки за кордоном, на думку респонденток, більше гендерної рівності, ніж в Україні. Водночас переконані, що після війни рівень відповідальності та навантаження на жінок значно збільшиться: в багатьох сім'ях чоловіки або загинуть, або стануть тимчасово непрацездатними, потребуватимуть реабілітації або догляду, тому жінки вимушені будуть перебрати на себе більшу частину обов'язків з утримання сім'ї, виховання дітей та забезпечення побуту.

I. СПЕЦИФІКА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Вимушена міграція внаслідок повномасштабної війни стала новим та більш жорстким випробуванням для України порівняно з міграційними процесами, які мали місце задовго до 24 лютого 2022 р. Саме 2022 р. став переломним у розвитку еміграційних процесів з України. Хоча першим досвідом вимушеної міграції можна вважати 2014 р., коли відбулася незаконна анексія Криму та війна на Донбасі.

Першою й очевидною відмінністю вимушеної міграції від інших типових для України видів міграції є її причина – війна, небезпека для життя, які примусили до міграції ті групи населення, які за мирних часів не розглядали ймовірність міграції за кордон.

Експертна думка

«Правильно сказати – вимушена (міграція), тому що поїхала значна кількість людей, які того попередньо не планували і не робили активних кроків».

«Це означає, що люди, залежно від обставин особистих, персональних, намагаючись зберегти особисту безпеку і безпеку своїх дітей, виїжджали з регіонів, які були в зоні бойових дій. Тобто, ми розуміємо, що люди втратили і житло, і засоби існування, і можливість заробляти. Для них це вимушений крок».

Звідси впливає інша суттєва відмінність вимушеної міграції – соціально-демографічний портрет вимушених мігрантів, серед яких переважають жінки працездатного віку, з вищою освітою, висококваліфіковані фахівчині з певним соціальним статусом та діти до 18 років.

Якщо у мирні часи переважали трудові мігранти західних областей, то вимушена міграція торкнулася значною мірою східних та південних областей України, які більшою мірою страждають від бойових

дій. Зазвичай вимушені мігранти — це міські жителі, зокрема жителі мегаполісів, таких як Харків, Одеса, Київ, Запоріжжя, Херсон, Львів, тоді як до війни на заробітки виїжджали переважно мешканці сіл та невеликих міст з найбільш депресивних регіонів.

Експертна думка

«У воєнний період серед вимушених мігрантів переважають сім'ї з дітьми, і дуже високий відсоток дітей. Тоді як трудові мігранти — виїздили тільки дорослі особи».

«Близько 70% — це жінки, і насамперед з дітьми та люди похилого віку. Звичайно є чоловіки, але серед чоловіків — це найчастіше група юнаків у віці до 18 років, тобто це підлітки... Дуже багато серед тих, хто виїхав, якраз жінки з вищою освітою або середньо-професійна, але це кваліфіковані кадри, кваліфікована робоча сила, кваліфіковане працездатне населення».

II.

МІГРАЦІЯ: ВИБІР КРАЇНИ

Війна завжди призводить до трагічних наслідків, одним із яких стало масове вимушене переселення громадян. Зараз багато українців стали вимушеними мігрантами, шукаючи притулку та безпеки в інших країнах. Станом на кінець 2023 р., в Європі, за експертними оцінками, перебувають понад 8 млн українських біженців², що складає понад 20% населення України.

За даними Євростату, за жовтень 2023 р. до країн Євросоюзу виїхало 51 845 українських біженців. Загальна кількість українців зараз зі статусом тимчасового захисту в ЄС – 4,238 млн осіб.

Найбільше біженців прийняла Німеччина – 1 млн 215 тис. Вона ж лідер із прийому біженців у жовтні – ще 20,4 тис. людей за місяць. На другому місці Польща – 960 тис. осіб. Наразі приплив біженців туди знизився, за жовтень приїхали ще 2 тис. людей. На третьому Іспанія – майже 190 тис. осіб. За жовтень приїхали ще 2 700 людей. Одними з лідерів з прийому біженців у жовтні були Норвегія (4,5 тис. осіб) та Нідерланди (4 тис.).

Дані вітчизняних прикордонників суттєво відрізняються від даних прикордонників країн ЄС, з якими межує Україна. На останніх посилається Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН).

Переважна частина респондентів (74% жінок і 52% чоловіків) виїхали за кордон навесні 2022 р., у першу хвилю масової міграції, та сподівалися повернутися через декілька місяців додому. Але через небезпечну ситуацію в Україні термін міграції значно збільшився, що певною мірою сприяло подальшій адаптації у новій країні, виявленню певних переваг перебування в країнах ЄС в рамках різноманітних програм тимчасового захисту, підтримки біженців тощо.

² Дослідження громадської організації «ОПОРА», на основі даних МЗС, Держприкордонслужби та інших офіційних відомств. Див. <https://t.me/UkraineMediaCenterKyiv/6542>.

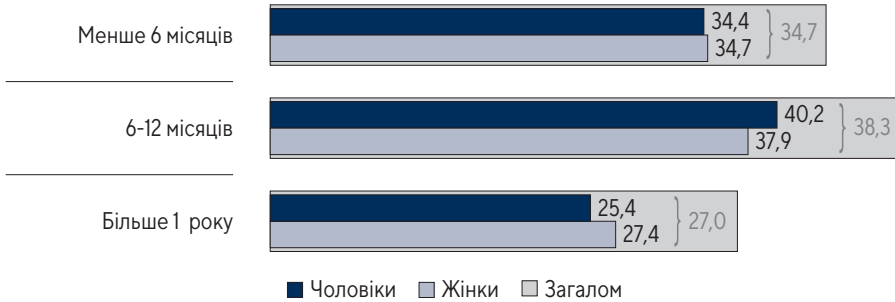

Водночас до цільової аудиторії як масового опитування, так і фокус-груп потрапила категорія громадян України, які ще задовго до лютого 2022 р. мали певні наміри змінити країну проживання, тому початок повномасштабної війни лише прискорив процес ухвалення рішення та надав додаткові можливості для еміграції та адаптації за кордоном. Так, в якості вибору країни-реципієнта майже кожен десятий опитаний респондент вказав, що раніше мріяв потрапити саме до цієї країни. Також до вибірки масового опитування потрапили респонденти, які виїхали за кордон до 24 лютого 2022 р. До цієї категорії більшою мірою відносяться громадяни, які виїжджали за кордон з метою працевлаштування.

Більша частина респондентів (38%), перебували за кордоном від 6 до 12 місяців. 27% перебували за кордоном більше року, 35% менше 6 місяців. Більшість респондентів, що брали участь у дослідженні, перебували у Польщі (45%) та Німеччині (22%).

ТЕРМІН ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.

% опитаних

Переважна більшість жінок (60%) перебувала за кордоном з дітьми. 22% були там самі, 12% були з батьками

З КИМ ПЕРЕБУВАЛИ ЗА КОРДОНОМ?

% опитаних

Для більшості тих респондентів, які виїхали після 24 лютого 2022 р., міграція за кордон мала вимушений характер. Частина ухвалювала рішення про виїзд у панічному стані, не маючи часу на обмірковування, збір речей та необхідних документів, керуючись єдиним наміром врятувати життя близьких, насамперед дітей.

Проте величезна хвиля еміграції, викликана війною, обумовлена не тільки питанням безпосередньої безпеки. Певною мірою вона мала і компенсаторний характер, тобто нарешті змогли виїхати ті, хто бажав емігрувати, проте не мав можливості або не міг наважитися. Для частини респондентів рішення про виїзд з України було виваженим, за кордоном їх зустрічали знайомі, друзі або родичі, які в подальшому допомагали у пошуку житла, роботи, оформленню необхідних документів, що певною мірою сприяло адаптації у новій країні.

Результати фокус-групових дискусій

«Ніхто не планував, мені просто сказали, що в мене є змога виїхати. Ми просто сіли і поїхали. Нас, виходить, планомірно везли, був бус, переїхали в Польщу, я з дітьми і з старшою донькою і сином. І далі нас волонтери вже в Німеччину відвезли» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

Хоча траплялись і випадки взагалі відсутності планів виїзду за кордон, але на рішення щодо еміграції вплинула масовість виїзду. Так, окремі громадяни скористалися допомогою волонтерів, які на початку війни в рамках різних програм організовували виїзд українців за кордон (діаграма «В яких країнах Європейського Союзу ви перебували не менше місяця...?»).

В ЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ВИ ПЕРЕБУВАЛИ НЕ МЕНШЕ МІСЯЦЯ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?^{*}

% опитаних

^{*} Респондентам пропонувалося відзначити всі країни, в яких вони перебували не менше місяця.

В ЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ВИ ПЕРЕБУВАЛИ НАЙДОВШЕ?

% опитаних

■ Чоловіки ■ Жінки ■ Загалом

У пошуках кращих умов перебування або заради воз'єднання родини частина змінила декілька країн-реципієнтів (діаграма «В яких країнах Європейського Союзу ви перебували найдовше?»).

ВИБІР КРАЇНИ

Результати як масового опитування, так і фокус-групових інтерв'ю свідчать, що на вибір країни-реципієнта та взагалі на готовність виїхати в країни ЄС суттєво вплинула насамперед наявність там родичів, друзів та знайомих, які вже адаптувалися або навіть отримали громадянство, отже мали можливість надати притулок, допомогти з вирішенням різних побутових проблем тощо. Так, наявність родичів, знайомих та друзів як причину обрання певної країни-реципієнта назвали 45% жінок і 41%

ЧОМУ ВИ ОБРАЛИ ЦЮ КРАЇНУ ДЛЯ СВОГО ПЕРЕБУВАННЯ?³			
	% опитаних		
	Чоловіки	Жінки	Загалом
У цій країні були знайомі, родичі, друзі	40,8	45,5	44,5
Спільний кордон, близько до України	28,3	31,5	30,9
Рекомендації друзів, знайомих	26,7	24,7	25,1
Туди їхали більшість людей з оточення	20,8	24,5	23,8
До країни легко було доїхати	14,2	17,3	16,7
Країна економічно розвинута	20,8	14,6	15,9
У країні вигідні умови прийому українських біженців, високий рівень соціальної допомоги	12,5	16,7	15,9
Близька мова	11,7	15,9	15,0
Приязне ставлення в країні до громадян України	11,8	12,9	12,7
Культурна близькість	8,3	12,1	11,3
Маєте досвід роботи або пошуку роботи у цій країні	23,3	7,2	10,5
Завжди хотіли побувати в цій країні	11,7	8,9	9,4
Знаєте мову цієї країни	10,8	6,3	7,3
Легке набуття статусу тимчасового захисту чи біженця і наявність перспективи отримання права на постійне проживання у майбутньому	8,4	6,8	7,1
З країни легко доїхати до інших європейських країн	9,2	3,4	4,6
Можливість влаштувати дітей до школи чи дитячого садочку	1,7	4,4	3,9
Інше	3,3	4,0	3,9
Важко відповісти	0,0	0,4	0,3

³ Під «країною перебування» мається на увазі та країна, де респондент після початку війни перебував найдовше.

Результати фокус-групових дискусій

«Я їхала в Німеччину, тому що в мого чоловіка в Берліні жив брат. Але ми в Берліні перебували 3 тижні, а потім моя подруга, яка теж живе в Німеччині, забрала нас в своє місто, бо тут було реальніше знайти житло» (жінка, 31 рік, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Ми поїхали сюди (у Польщу) з сином, через те, що чоловік мій тут вже працював (виїхав задовго до війни як трудовий мігрант)» (жінка, 23 роки, Херсонська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

«В нас була знайома дуже хороша, коли ми попали сюди в Німеччину, ми довго вагалися, але потім все-таки приїхали, вона нам допомогла. Якби не вона, то я не знаю, чи наважилися б ми» (жінка, 36 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 3 дітей, Німеччина).

чоловіків. Рекомендації друзів та знайомих – 25% опитаних. Переїзд більшості з оточення став важливим чинником для 25% жінок та 24% чоловіків.

Другим вагомим чинником стала наявність спільного кордону та близькість до України. На цей фактор вказали 31,5% жінок та 28,2% чоловіків.

При цьому фактор економічної розвинутості країни, культурної та мовної близькості, вигідність умов прийому українських біженців та навіть високий рівень соціальної допомоги приймаючої країни також впливали на вибір країни-реципієнта, проте вони значно поступаються факторам особистих зв'язків. Так, на фактор економічної розвинутості країни, як на мотив вибору країни-реципієнта, вказали 21% чоловіків і 15% жінок. Якщо фактор економічної розвинутості країни-реципієнта є більш вагомим для чоловіків, то для жінок більшу роль грають більш вигідні умови прийому українських біженців та більш високий рівень соціальної допомоги. На цей фактор вказали 12,5% чоловіків та 17% жінок.

Результати фокус-групових дискусій

«Трохи легше в Польщі, бо маємо коріння польське, трохи розуміли мову, і у мене в Польщі просто подруга живе» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, без дітей, Польща-Україна).

Результати фокус-групових дискусій

«Польща – это доступность и легкий язык» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

За критеріями володіння мовою країни перебування, близькість менталітету, культури, стилю життя більшість частіше обирали Польщу. Крім спільного кордону, обидві країни пов'язують культурну та мовну близькість, а громадяни України ще до початку війни у великій кількості

Результати фокус-групових дискусій

«Виїхали, тому що в нас був сумісний творчий проект з німцями. Зазвичай німецькі митці приїжджали в Україну, а українські митці в Німеччину. Але після відкритого вторгнення, ніякі німці вже не хотіли їхати в Україну, то просто німецька сторона нас прийняла» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, без дітей, Німеччина).

приїжджали до Польщі у пошуках роботи та кращого життя. На близькість мови та культурну близькість як на фактор вибору країни вказали відповідно 15% і 11% респондентів.

В окремих респонденток на рішення про міграцію та вибір країни вплинули професійні зв'язки в рамках міжнародних проєктів, сприяння іноземних партнерів-колег по роботі, з якими разом співпрацювали до війни.

Суттєві гендерні відмінності має фактор існування попереднього досвіду роботи у країні, де перебували українські громадяни. Так, 23% чоловіків і лише 7% жінок вказали, що мали досвід роботи або пошуку роботи у країні свого перебування. Це підтверджує висновки українських дослідників трудової міграції, про те що серед контингенту мігрантів до початку широкомасштабного вторгнення до України суттєво переважали чоловіки (близько 70%). А жінки більшої мірою були залучені до т. зв. «економічного туризму»⁴.

⁴ Герасимено Г., Позняк О., Гендерні аспекти трудових міграцій населення України, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11655/04-Gerasumenko.pdf>.

III. ДОПОМОГА ВИМУШЕНИМ МІГРАНТАМ

Перебуваючи за кордоном, переважна більшість українських громадян отримувала ту чи іншу форму допомоги. Природньо, що допомогу переважно отримували жінки. Не отримували жодного виду допомоги 9% жінок та 29% чоловіків. Серед тих, хто отримував допомогу, переважна більшість отримувала її від державних органів країни перебування. Так, від держави, країни-перебування допомогу отримували 74% жінок та 55% чоловіків. Значну роль також відігравали волонтерські організації, допомогу від волонтерів отримували 44% жінок та 41% чоловіків. П'ята частина респондентів отримувала допомогу від міжнародних організацій. Значна допомога надходила громадянам України також від релігійних організацій, її отримували 24% жінок і 16% чоловіків. Від своїх родичів та знайомих отримували допомогу 20% жінок, проти 13% чоловіків. 13% чоловіків відповіли, що їм надавало допомогу підприємство на якому вони працювали.

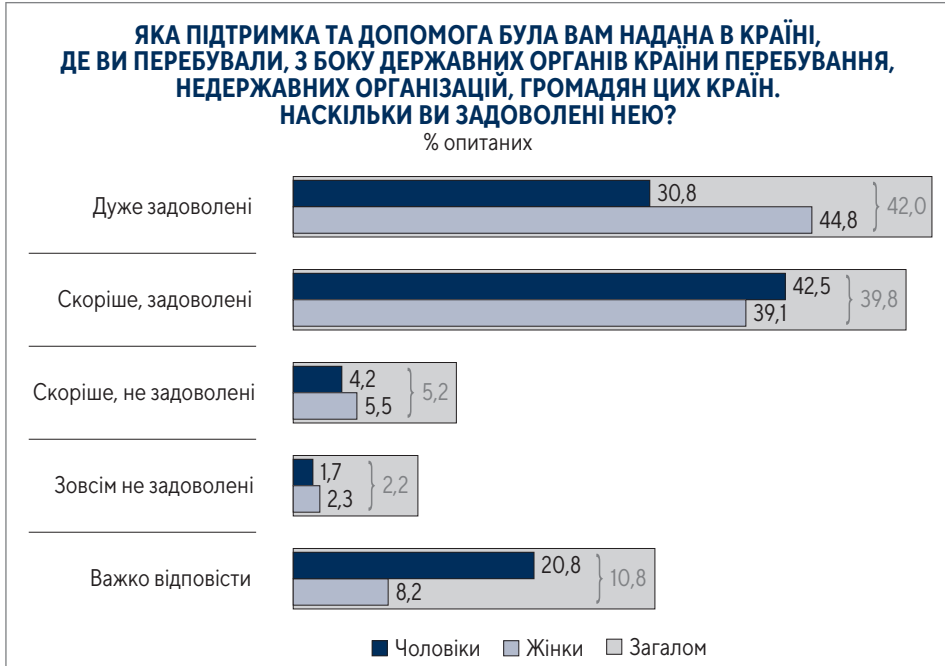
Показово, що українським вимушеним біженцям активно допомагали також і звичайні незнайомі громадяни країн-перебування, на це звернули увагу 13% чоловіків і 15% жінок.

ЧИ ОТРИМУВАЛИ ВИ БУДЬ-ЯКУ ДОПОМОГУ ПІД ЧАС ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Так, отримували допомогу від державних органів країни перебування	55,0	74,2	70,3
Так, отримували допомогу від волонтерських організацій	41,2	44,0	43,4
Так, отримували допомогу від релігійних організацій	15,8	23,9	22,3
Так, отримували допомогу від закордонних і міжнародних фондів, організацій, підприємств	19,3	21,4	20,9
Так, отримували допомогу від родичів, знайомих, друзів	12,6	20,1	18,6
Так, отримували допомогу від громадян країни перебування, з якими Ви раніше не були знайомі	12,5	14,8	14,3
Ні, не отримували жодної допомоги	29,2	8,9	13,0
Так, отримували допомогу від підприємства, на якому Ви працюєте (працювали)	12,5	4,9	6,4
Так, отримували допомогу від Української держави	5,0	4,0	4,2
Важко відповісти/не відповіли	0,0	0,4	0,3

Переважна більшість опитаних респондентів абсолютно задоволена тією допомогою, яку вони отримували в країнах перебування. Незадоволені рівнем допомоги були тільки 5% чоловіків та 8% жінок.

Упродовж свого перебування за кордоном громадяни України отримували грошову допомогу – 56% чоловіків та 78% жінок; допомогу речами – 61% чоловіків і 76% жінок; допомогу у пошуках житла – 57% чоловіків і 64% жінок. Меншою мірою була затребувана юридична допомога, її отримували 16% чоловіків і 30% жінок. Допомога з працевлаштування була надана 35% чоловіків та 33% жінок.

Проблеми, що виникають у мігрантів у процесі виїзду, змушують їх часто звертатися за допомогою юристів та різних консультаційних служб. Причому серед жінок тих, хто вдавався до юридичної допомоги, значно більше, ніж серед мігрантів-чоловіків (16% чоловіків і 30% жінок). Це говорить про те, що у сфері жіночої міграції набагато більше питань, які потребують роз'яснення та спеціальних правових гарантій. Отже, нині практично вся сфера закордонного працевлаштування обслуговується приватним та комерційним секторами. Роль державних служб невелика.

ЯКІ ВИДИ ДОПОМОГИ ВИ ОТРИМУВАЛИ У КРАЇНІ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Допомога речами першої необхідності (продукти харчування/одяг/засоби гігієни тощо)			
Отримували в достатній кількості	49,2	56,4	55,0
Отримували, але недостатньо	11,7	20,1	18,4
Не отримували	20,0	15,4	16,4
Ви не потребуєте такого виду допомоги	17,5	6,6	8,8
Важко відповісти/не відповіли	1,7	1,5	1,5
Допомога у пошуку житла			
Отримували в достатній кількості	37,5	44,8	43,3
Отримували, але недостатньо	19,2	18,8	18,9
Не отримували	21,7	20,9	21,1
Ви не потребуєте такого виду допомоги	20,0	13,7	15,0
Важко відповісти/не відповіли	1,7	1,7	1,7
Грошова допомога			
Отримували в достатній кількості	33,9	43,9	41,8
Отримували, але недостатньо	22,3	34,6	32,1
Не отримували	26,4	15,6	17,8
Ви не потребуєте такого виду допомоги	16,5	3,6	6,2
Важко відповісти/не відповіли	0,8	2,3	2,0
Допомога з інтеграції в країні перебування (мовні курси тощо)			
Отримували в достатній кількості	21,7	34,2	31,7
Отримували, але недостатньо	10,0	14,0	13,2
Не отримували	31,7	26,0	27,2
Ви не потребуєте такого виду допомоги	31,7	22,4	24,3
Важко відповісти/не відповіли	5,0	3,4	3,7
Допомога з працевлаштування			
Отримували в достатній кількості	21,5	18,4	19,0
Отримували, але недостатньо	14,0	14,2	14,1
Не отримували	26,4	33,6	32,2
Ви не потребуєте такого виду допомоги	36,4	29,0	30,5
Важко відповісти/не відповіли	1,7	4,9	4,2

ЯКІ ВИДИ ДОПОМОГИ ВИ ОТРИМУВАЛИ У КРАЇНІ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

(продовження)

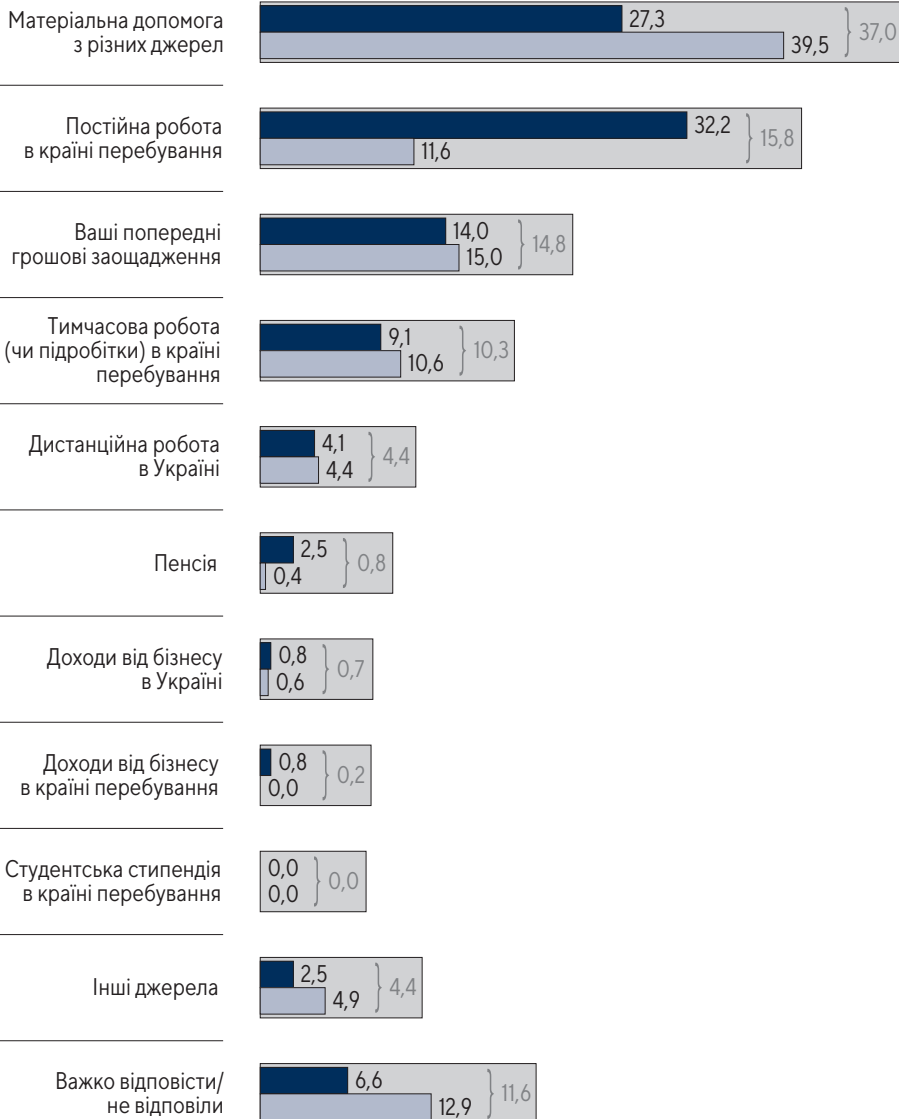
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Юридична допомога			
Отримували в достатній кількості	17,4	18,6	18,4
Отримували, але недостатньо	9,1	12,1	11,5
Не отримували	26,4	30,9	30,0
Ви не потребуєте такого виду допомоги	41,3	30,9	33,1
Важко відповісти/не відповіли	5,8	7,4	7,1
Допомога по догляду за дітьми/з організації дозвілля дітей			
Отримували в достатній кількості	10,0	19,2	17,3
Отримували, але недостатньо	6,7	11,0	10,1
Не отримували	25,8	25,5	25,6
Ви не потребуєте такого виду допомоги	50,8	38,0	40,6
Важко відповісти/не відповіли	6,7	6,3	6,4

Респондентів просили назвати основне джерело доходів, за рахунок якого вони існували в країні перебування. 40% жінок в країні перебування жили переважно за рахунок матеріальної допомоги. У 32% чоловіків головним джерелом отримання засобів для існування була постійна робота в країні перебування. І якщо для чоловіків матеріальна допомога також грала суттєву роль, її отримували 27% чоловіків, то постійна робота, на яку можна було розраховувати, як на основне джерело існування, була тільки у 12% жінок. 15% чоловіків і жінок жили за рахунок попередніх грошових заощаджень. І 10% жили за рахунок тимчасових підробіток (діаграма «Які основні джерела засобів існування були у Вас за кордоном?»).

З огляду на ті заходи, що були здійснені країнами європейської спільноти щодо українських вимушених мігрантів, процес адаптації відбувався достатньо успішно. При оцінці матеріального становища 9% чоловіків і 4% жінок відповіли, що жили забезпечено, для 57% чоловіків і 46% жінок в цілому на життя вистачало. Для 30% чоловіків і 41% вистачало на харчування та на придбання необхідних недорогих речей. Ледве зводили кінці з кінцями, грошей не вистачало навіть на необхідні продукти 3% чоловіків і 5% жінок (діаграма «Яке матеріальне становище ...?»).

ЯКІ ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ЗАСОБІВ ІСНУВАННЯ БУЛИ У ВАС ЗА КОРДОНОМ?

% опитаних

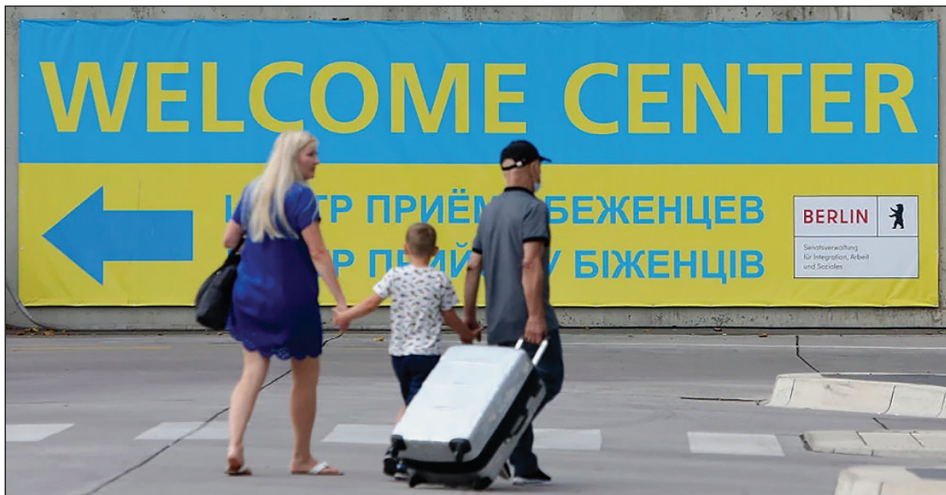
■ Чоловіки ■ Жінки ■ Загалом

ЯКЕ МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ БУЛО У ВАС ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ?

% опитаних

■ Чоловіки ■ Жінки ■ Загалом

IV.

УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ: УКРАЇНА VS ЄВРОПА

СТАТУС ПЕРЕБУВАННЯ

Громадяни України, які виїхали до країн ЄС після початку повномасштабного вторгнення отримали право скористатися процедурою отримання тимчасового захисту або отримати статус біженця. Статус біженця та надання тимчасового захисту – дуже схожі поняття, проте мають відмінності відповідно до країн, де вони надаються, та правових аспектів.

СТАТУС БІЖЕНЦЯ

Регулює Конвенція про статус біженців від 26 липня 1951 р.⁵

Хто отримує статус біженця?

За отриманням статусу біженця може звернутися людина, яка:

- ✓ має обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, політичних поглядів;
- ✓ перебуває за межами країни своєї національної належності;
- ✓ не в змозі або не бажає користуватися захистом своєї країни.

Процес отримання статусу біженця передбачає проходження адміністративної процедури, яка триває від 6-ти місяців. Для цього потрібно звернутися із заявою про набуття відповідного статусу до компетентного органу тієї країни, кордон якої людина вперше перетнула⁶. Кожна країна ЄС має свої особливості процедури розгляду заяви, наприклад, вилучення паспорта до спливу 6-ти місячного терміну, заборона на працевлаштування впродовж цього строку та виїзд із країни перебування, обов'язкове проживання у відведеному державою місці.

⁵ Конвенція про статус біженців. – ВРУ, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.

⁶ Відповідно статус біженця з 24 лютого 2022 р. громадяни України могли отримати лише в країнах, які безпосередньо межують з Україною – Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею або Молдовою.

Статус біженця надає досить схоже коло прав, як і тимчасовий захист. Головна відмінність полягає в тому, що не всі права доступні одразу з моменту звернення із заявою про набуття статусу біженця.

Люди, які вже набули відповідного статусу, мають право на:

- ✓ житло (зазвичай, це спальне місце в центрі для біженців);
- ✓ безкоштовне харчування;
- ✓ медичну допомогу (обмежену);
- ✓ безкоштовний проїзд у громадському транспорті;

Особливість набуття статусу біженця полягає у тому, що протягом 6 місяців особа не може працевлаштуватися, поки триває розгляд її заяви про надання статусу біженця. Таке обмеження діє навіть якщо до цього часу людина жила і працювала в цій державі.

Статус біженця – це індивідуальне право, яке надається після спеціального адміністративного та юридичного процесу, який визначає, чи є у вас обґрунтована небезпека бути переслідуваними через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи чи політичні переконання.

Отриманий статус гарантує право безстрокового проживання на території держави. Він може бути відкликаний щойно з'являються докази, які вказують на підстави для перегляду. Слід зазначити, що припинення війни в Україні не є автоматичною підставою для позбавлення людини відповідного статусу.

ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ

Питання надання тимчасового захисту регулюються Директивою ЄС 2001/55/ЄС⁷, яка була активована Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. саме для українців.

Директиву активовано невдовзі після нападу РФ на Україну, 4 березня 2022 р., на два роки.

Останнє рішення про продовження ухвалено наприкінці вересня 2023 р⁸. Згідно з ним, тимчасовий захист українцям надаватиметься до 4 березня 2025 р., тобто протягом трьох років з моменту застосування Директиви, що є максимально можливим терміном її дії.

⁷ Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:001>.

⁸ Ukrainian refugees: EU member states agree to extend temporary protection Council of the EU. Press release. 28 September 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/28/ukra>.

Це означає, що у разі, якщо війна не завершиться до березня 2025 р., країнам ЄС доведеться ухвалювати нове централізоване рішення щодо підстав продовження перебування в них українських біженців. В іншому разі визначення підстав для подальшого перебування відбуватиметься або на основі чинного національного законодавства країн-рецепієнтів, або спеціальними рішеннями національних урядів.

Тимчасовий захист дозволяє забезпечити негайний захист переміщених осіб, у т. ч. тих, які втекли від збройного конфлікту. Хоча тимчасовий захист не пов'язаний з міжнародним захистом, він зменшує потребу негайно звертатися за міжнародним захистом, оскільки він гарантує надання дозволу на проживання в країнах, що надають тимчасовий захист, а також усі соціальні і економічні права резидентів цих країн.

Хто отримує тимчасовий захист?

Право на отримання статусу мають усі громадяни України та члени їхніх родин, які перетнули кордон 24 лютого 2022 р. і пізніше, а також громадяни третіх країн, які станом на цю дату легально проживали в Україні. Кожна країна-член на власний розсуд може надавати тимчасовий захист громадянам України, які приїхали до ЄС до початку війни з різних причин (наприклад, відпустки, відрадження, або ж, тікаючи від можливої війни).

Країни ЄС можуть ухвалити рішення про надання тимчасового захисту тим особам, які залишили Україну до 24 лютого 2022 р. у зв'язку з посиленням напруженості або опинилися на території ЄС (наприклад, під час відпустки або роботи) до цієї дати і які внаслідок збройного конфлікту не можуть повернутися до України⁸.

Як отримати тимчасовий захист?

Процес отримання відповідного статусу швидкий і максимально спрощений. У різних країнах ЄС питаннями тимчасового захисту опікуються різні органи.

У рамках тимчасового захисту особа отримує:

- ✓ право на проживання в країні, в якій вона звернулася за тимчасовим захистом, а також право змінити країну, що надає тимчасовий захист;
- ✓ доступ до працевлаштування (з моменту звернення за отриманням захисту);
- ✓ доступ до житла (компетентні органи/волонтерські організації можуть допомогти з його отриманням);
- ✓ медичну допомогу;
- ✓ соціальну допомогу;
- ✓ доступ до освіти дітей і дорослих.

⁸ Візді з України Ваші права у ЄС. – Солідарність ЄС з Україною. – Європейська комісія, https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-your-rights-eu_uk

Українці можуть легально перебувати зі статусом тимчасового захисту або його відповідником в будь-якій країні Євросоюзу, а також в інших європейських країнах, що не входять до складу ЄС. Після реєстрації у відповідних органах країни українці можуть одразу користуватися правами наданого статусу.

Також слід пам'ятати, що кожна країна має свої особливості та правила надання статусів тимчасового захисту та біженця, а також їх закриття для остаточного повернення до України.

Отже, на відміну від процедури отримання статусу біженця, статус тимчасового захисту покликаний зменшити бюрократичні процедури до мінімуму та максимально пришвидшити процес. Особи під тимчасовим захистом в країнах-членах Євросоюзу можуть вільно їздити до України і повертатися назад. Таким чином, тимчасовий захист ЄС не обмежує людину у виборі місця проживання. Тож переселенці можуть повертатися в Україну у будь-який час. Проте біженці мають велику кількість обмежень, і в разі їх порушення статус біженця можна втратити. Хоча Програми підтримки біженців з України постійно змінюються, а деякі з них влада приймаючих країн повністю анулює.

ЗМІНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ З 2024 Р.¹⁰

З 2024 р. у Польщі зміняться правила щодо пільг та виплат для українських біженців, а також термінів надання тимчасового захисту. Зокрема, **тимчасовий захист для біженців з України в Польщі діятиме лише до 4 березня 2024 р.** Станом на початок січня 2024 р., польський уряд не давав жодних оголошень про продовження дії особливого статусу для українців до 2025 р., однак очікується, що відповідне рішення буде ухвалене у найближчі два місяці.

На питання «Чи отримали Ви статус тимчасового захисту або біженця в країні перебування?» 58% жінок та 37,5% чоловіків відповіли, що отримали статус тимчасового захисту, 20% жінок і 15% чоловіків повідомили, що отримали статус біженця. Проте є певні сумніви, що така значна кількість респондентів дійсно отримала статус біженця. Адже ті, хто отримав цей статус, не можуть покидати країну, у якій перебувають. Вони також не можуть працевлаштуватися та подорожувати зі статусом біженця. У разі повернення в Україну людина втрачає право на захист у

¹⁰ Зміни для українських біженців у Польщі з 2024 року: що відомо? – Visit Ukraine, <https://visitukraine.today/uk/blog/3152/zmini-dlya-ukrainskix-bizenciv-u-polshhi-z-2024-roku-shho-vidomo>.

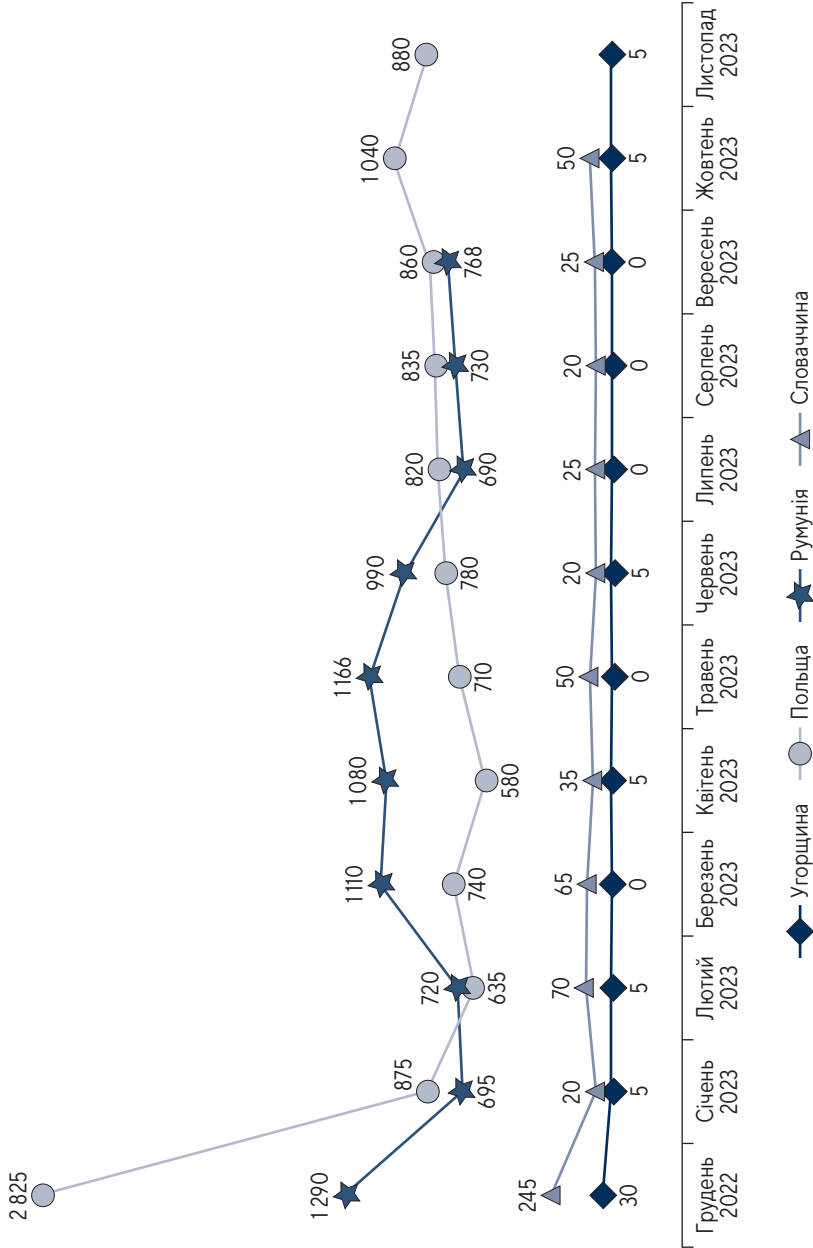
іншій країні. Якщо людина бажає одразу отримати всі соціальні права та планує повернутися на територію України після закінчення воєнних дій, то найбільш оптимальним буде отримання тимчасового захисту. Але якщо особа планує отримати права на безстрокове проживання та доступ до інтеграційної системи ЄС, тоді є сенс подати заяву про отримання статусу біженця. Наявність статусу біженця вигідний тим, що дає право легально жити в іноземній країні і не бути депортованим до рідної держави, навіть якщо всі безвізові чи візові терміни перебування за кордоном завершаться.

Проте біженець – це загальне поняття, що описує людей, які були змушені покинути домівку та шукати захисту в більш безпечному місці, отже ми передбачаємо, що в цьому випадку респонденти ототожнювали статус біженця із статусом тимчасового захисту (діаграма «*Прохачі притулку та особи, які вперше звернулися за притулком*»).

Серед тих, хто повернувся значна кількість тих, хто не отримав жодного статусу для легального перебування за кордоном. Так, не мали статусу тимчасового захисту чи біженця і не подавали документи 37,5% чоловіків та 16% жінок. При цьому 8% чоловіків і 5% жінок відповіли, що подавали документи на отримання статусу тимчасового захисту або біженця, але не отримали його (діаграма «*Чи отримували Ви статус тимчасового захисту або біженця в країні перебування?*»).

ПРОХАЧІ ПРИТУЛКУ ТА ОСОБИ, ЯКІ ВПЕРШЕ ЗВЕРНУЛИСЯ ЗА ПРИТУЛКОМ,
щомісячні дані (осіб)¹¹
% опитаних

¹¹ Asylum and first time asylum applicants – monthly data. – Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00189/default/table?lang=en>.

ЧИ ОТРИМУВАЛИ ВИ СТАТУС ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ АБО БІЖЕНЦЯ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

Отримали статус
тимчасового захисту

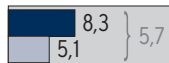
Не мали статусу тимчасового
захисту чи біженця і
не подавали документи

Отримали статус біженця

Подавали документи на
отримання статусу
тимчасового захисту або
біженця, але не отримали його

Інше

Не відповіли

■ Чоловіки ■ Жінки ■ Загалом

УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ

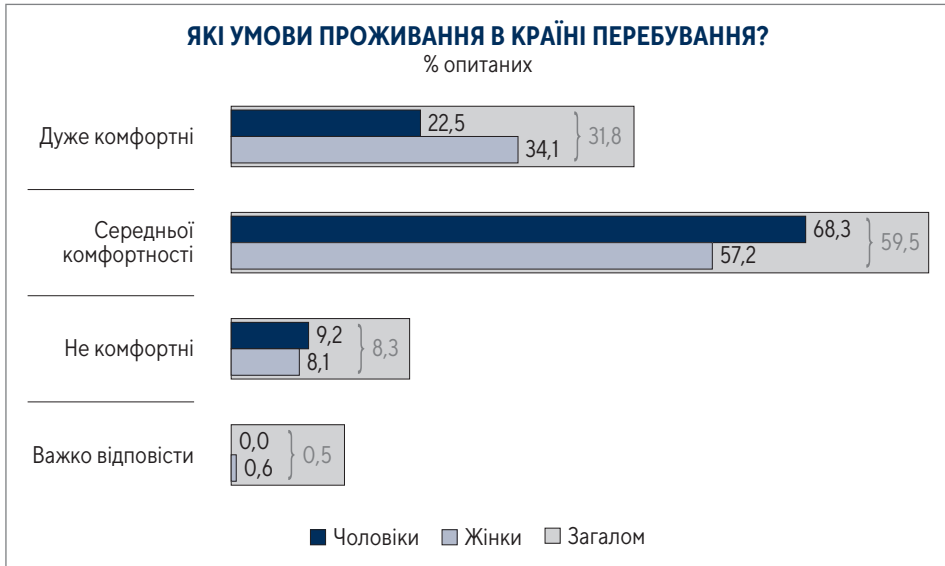
Моделі проживання за кордоном мають суттєві гендерні відмінності. Так, чоловіки за кордоном переважно знімали житло за власні кошти (41%); жили у знайомих чи родичів (23,5%) або знімали житло, отримуючи (повну чи часткову) компенсацію (24%). Жінки частіше жили у знайомих, родичів (28%); мешкали в житлі, наданому владою країни перебування (24,5%); або знімали житло, отримуючи (повну чи часткову) компенсацію (22%).

ДЕ ПРОЖИВАЛИ ЗА КОРДОНОМ?			
% опитаних			
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Жили у знайомих, родичів	23,5	28,1	27,2
Знімали житло за власні кошти	40,8	18,4	22,9
Мешкали в житлі, наданому владою країни перебування	15,0	24,5	22,6
Знімали житло, отримуючи (повну чи часткову) компенсацію	24,2	22,2	22,6
Жили у незнайомих людей	9,2	13,3	12,5
Мешкали у таборі для біженців	12,6	11,0	11,3
Жили в готелі	3,3	3,8	3,7
Інше	1,7	1,9	1,9
Не відповіли	0,0	0,6	0,5

Переважна кількість опитаних українців заявила, що житлове питання у них вирішене, утім з опису умов проживання зрозуміло, що умови проживання важко назвати хорошими. Наприклад, людей, які прибували до Польщі у найбільш гостру фазу війни, розміщували у таборах для біженців, облаштованих у пансіонатах, школах, торговельних центрах з необхідними санітарними умовами, обладнаних ліжками, місцями, де можна помитись, приготувати їжу, випрати речі тощо.

При цьому нарікань на поточні умови життя майже немає. Переважна більшість як чоловіків, так і жінок оцінюють свої умови проживання як середньої комфортності. Але жінки мали можливість отримати житло більшої комфортності порівняно з чоловіками, оскільки вони

більшою мірою оцінюють умови свого проживання комфортними – 34% жінок, проти 22,5% чоловіків.

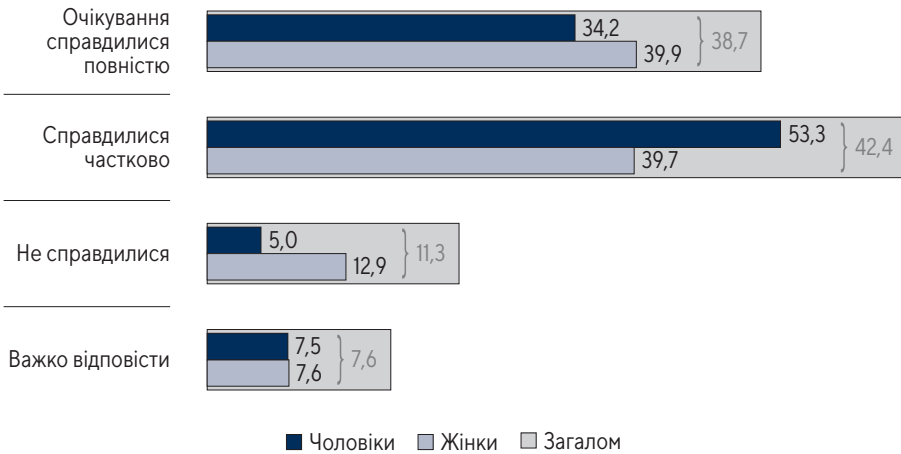

Переважно очікування щодо умов життя в країні перебування як у жінок, так і у чоловіків справдилися повною мірою або частково. Хоча 13% жінок і 5% чоловіків відповіли, що їх очікування щодо умов перебування не справдилися (діаграма «Наскільки справдилися очікування щодо умов життя...?»).

Щодо оцінки якості життя у країні перебування, то гендерні відмінності є не суттєвими. Чоловіки трохи вище оцінили якість свого перебування в країні призначення порівняно з життям в Україні до початку повномасштабної війни. Оцінили якість життя в країні перебування такою ж самою, як і в Україні 31,5% жінок і 26% чоловіків. І 23% чоловіків і жінок оцінили якість життя за кордоном гіршою, ніж в Україні (діаграма «Яка у Вас якість життя у країні перебування?»).

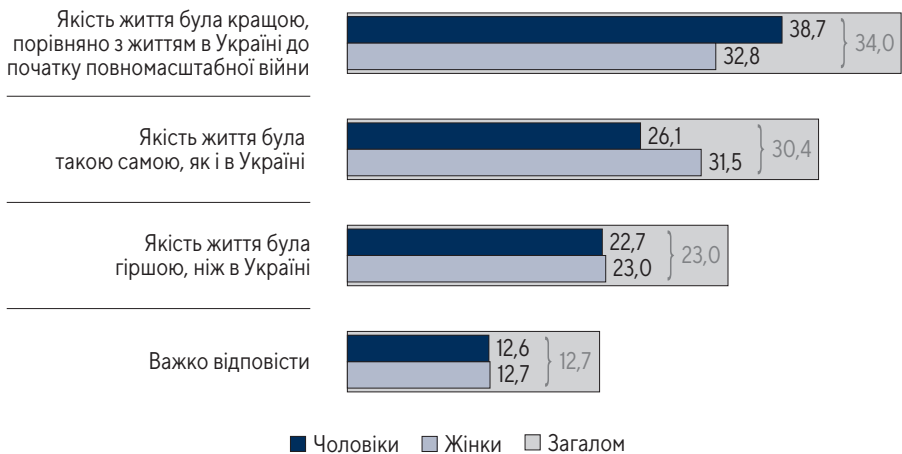
НАСКІЛЬКИ СПРАВДИЛИСЯ ОЧІКУВАННЯ ЩОДО УМОВ ЖИТТЯ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

ЯКА У ВАС ЯКІСТЬ ЖИТТЯ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

Українці отримали унікальну можливість на власні очі порівняти європейське життя з українським. І таке порівняння безумовно дає багато ґрунту для роздумів. Якість життя в країнах перебування в цілому українці оцінюють вище ніж в Україні. Проте складові цього життя оцінюються по-різному. Адже в деяких напрямках Україна значно випереджає Європу, проте є багато критеріїв, за якими вона програє.

Слід підкреслити, що у свідомості українських громадян майже все європейське сприймається за краще. Для багатьох українців Європа була певною мірою «недосяжною мрією», а мрія завжди краща. Хоча т. зв. «типової європейської країни» не існує — а всі країни дуже різні.

Безкоштовні житло, проїзд, харчування, навчання, надання грошової допомоги — можливо, у перші місяці повномасштабного вторгнення таке дійсно було близьким до істини, проте зараз багато чого змінилось. Безкоштовний проїзд у деяких країнах скасували за кілька місяців після припливу великої кількості українських біженців. Програми для українських біженців у країнах скорочуються. При цьому українцям у Європі пропонують просту некваліфіковану роботу з досить низькою зарплатою, оскільки без знання місцевої мови та підтвердженої кваліфікації важко розраховувати на більше. Вже десяток країн взагалі готові заплатити за те, щоб українці покинули їх територію. Незважаючи на все це, українці часто певним чином прикрашають своє життя в еміграції.

Але можна побачити, що за багатьма позиціями при порівнянні респонденти відповідали, що якість життя в Європі така ж сама, як і в Україні. Проте глибинні інтерв'ю дають більш широкий матеріал для дослідження і, відповідно, більш релевантні оцінки, коли респондент має можливість пояснити варіант своєї відповіді.

ЩО КРАЩЕ В УКРАЇНІ?

Медичні послуги

Незважаючи на те, що в країнах-реципієнтах українці нарівні з європейцями можуть користуватися медичними установами, усіх непокоїть одна проблема — черги до вузькопрофільних фахівців. У багатьох країнах Європи для того, щоб потрапити на прийом до фахівця потрібно

чекати тижнями, а іноді йдеться про місяці. Окрім цього, окремою проблемою називають вартість медичних послуг, адже аналізи та прості амбулаторні маніпуляції іноді дуже дорого коштують. Хоча медичне страхування значно спрощує процес звернення до лікарні як при звичайному візиті у разі хвороби або травми, так і при екстреній госпіталізації, проте можливість у будь-який день записатися до приватного чи державного лікаря-фахівця і одразу здати потрібні аналізи – це послуга, що є природньою для українця, дуже ускладнена для європейця.

Цифровізація послуг

Україна прагне до цифровізації більшості державних послуг, тому зручні програми – це те, до чого вже давно звикли українці, а тому неможливість отримати довідку чи витяг онлайн, відсутність опції швидкого переказу коштів з одного рахунку на інший, необхідність відвідувати банківську установу через будь-які дрібниці – це те, з чим не можуть змиритися українці. А складність відкриття рахунку у банку та перевипуску картки навіть неможливо порівнювати з тим, що в Україні оформити пластикову картку у відділенні банку можна за 5 хвилин, а віртуальну – за 1 хвилину у власному смартфоні.

Режим роботи магазинів

В Україні люди звикли до того, що купити всі необхідні речі можна у будь-який час дня та навіть ночі. Звичайно, зараз робота закладів обмежується комендантською годиною, однак у мирний час жодних обмежень не було. Навіть у державні свята усі магазини працюють у штатному режимі. В Європі магазини та аптеки в більшості випадків працюють лише до 20:00, а в неділю в Європі майже неможливо знайти заклад, який працює.

Банківський сервіс

Інтерв'ю з українськими мігрантами засвідчили, що вони оцінюють український банківський сервіс як найкращий. За словами опитаних, у європейських банках неможливо отримати такі банківські послуги, які в Україні існують давно і стали звичними. Наприклад – мультивалютні рахунки, дві або три картки в різних валютах, управління рахунком по телефону, обмін готівкової іноземної валюти, управління рахунком через

смартфони. Перерахування коштів один одному просто за номером картки та імені власника. За європейськими картками неможливо розрахуватися на більшості сайтів в інтернеті. В Україні немає таких проблем загалом.

Сервіс та доставка

Українці можуть отримати своє замовлення з будь-якого інтернет-магазину або посилку з іншого куточка країни менш ніж за добу, причому воєнний стан не вплинув на ці терміни, а навіть пришвидшив. Доставки продуктів із магазину чи їжі з ресторану здійснюється взагалі в межах 30–60 хвилин. Європа значно програє у цьому питанні Україні. Хоча у деяких європейських країнах з'явилася позитивна динаміка, наприклад «Glovo» у Польщі або «Gorillas» у Німеччині.

Усі українські бізнес-сервіси чи рішення збудовані підприємцями. В умовах жорстких дозвільних, фіскальних органів, високої корупційної складової український бізнес вимушений щодня виявляти чудеса креативу та адаптивності. Іноді успіх бізнесу в Україні — це успіх всупереч, а не завдяки. Для того, щоб українському підприємцю вижити, йому потрібно задавати темп і в сервісі, і в бізнес-моделях. А в Європі — ні. Саме тому сервісні служби в Україні є більш креативні та привабливі порівняно з країнами Європи.

Якість продуктів харчування

Загалом якість продуктів харчування в Європі оцінюється вище, ніж в Україні. Проте порівнювати можна те, що є ідентичним. Так, для України характерними є переважно натуральні продукти.

В Україні високо оцінюється кількість та якість дорогих (вищого класу) та середнього класу ресторанів. І, відповідно, вони є кращими за співвідношенням ціна/якість.

Деякі респондентки зазначили, що ближче знайомство з європейським способом життя посилило їхнє переконання, що в Україні їм жилося набагато краще, і в багатьох аспектах довоєнна Україна не поступалася країнам ЄС.

Результати фокус-групових дискусій

«Люди, які приїхали сюди набагато раніше, 20-30 років тому, вони взагалі не «отстреливають» квантовий стрибок України в розвитку. Вони взагалі не розуміють, що таке Україна зараз. А для нас – це велика цінність, бо я приїжджаю сюди і я розумію, що в Україні все набагато краще працює, і все порівнюється, а все цінується в порівнянні, і я дуже пишаюсь і.., ну тобто коротше треба було приїхати сюди в Європу, щоб зрозуміти, що Україна офігенська, ну, це так для мене» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, без дітей, Німеччина).

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Якість продуктів харчування			
Набагато краще, ніж в Україні	16,7	18,0	17,7
Дещо краще, ніж в Україні	37,5	30,0	31,5
Приблизно так само	24,2	27,5	26,8
Дещо гірше, ніж в Україні	14,2	18,4	17,5
Набагато гірше, ніж в Україні	5,0	5,5	5,4
Важко відповісти	2,5	0,6	1,0
Ціни на продукти харчування			
Набагато краще, ніж в Україні	17,6	12,9	13,9
Дещо краще, ніж в Україні	26,9	26,6	26,7
Приблизно так само	27,7	35,1	33,6
Дещо гірше, ніж в Україні	18,5	17,8	17,9
Набагато гірше, ніж в Україні	6,7	6,8	6,8
Важко відповісти	2,5	0,8	1,2
Доступність та якість житла			
Набагато краще, ніж в Україні	8,3	7,4	7,6
Дещо краще, ніж в Україні	31,7	18,9	21,5
Приблизно так само	32,5	31,1	31,4
Дещо гірше, ніж в Україні	15,8	23,5	22,0
Набагато гірше, ніж в Україні	5,8	7,6	7,3
Важко відповісти	5,8	11,4	10,3

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Умови проживання для людей з інвалідністю			
Набагато краще, ніж в Україні	35,0	36,2	35,9
Дещо краще, ніж в Україні	35,0	30,2	31,2
Приблизно так само	11,7	11,0	11,1
Дещо гірше, ніж в Україні	1,7	2,1	2,0
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	1,7	1,5
Важко відповісти	15,8	18,8	18,2
Благоустрій оточуючого середовища та екологія			
Набагато краще, ніж в Україні	34,2	38,3	37,5
Дещо краще, ніж в Україні	44,2	33,5	35,6
Приблизно так само	17,5	20,8	20,1
Дещо гірше, ніж в Україні	1,7	5,5	4,7
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	1,3	1,2
Важко відповісти	1,7	0,6	0,8
Доступність та якість громадського транспорту			
Набагато краще, ніж в Україні	21,8	27,5	26,4
Дещо краще, ніж в Україні	38,7	32,1	33,4
Приблизно так само	31,1	25,8	26,9
Дещо гірше, ніж в Україні	2,5	9,3	7,9
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	2,3	1,9
Важко відповісти	5,9	3,0	3,5
Культура спілкування, ставлення людей одне до одного			
Набагато краще, ніж в Україні	26,7	25,6	25,8
Дещо краще, ніж в Україні	35,0	27,9	29,3
Приблизно так само	29,2	32,3	31,7
Дещо гірше, ніж в Україні	5,8	9,1	8,4
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	1,1	0,8
Важко відповісти	3,3	4,0	3,9

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Якість доріг			
Набагато краще, ніж в Україні	65,8	61,3	62,2
Дещо краще, ніж в Україні	25,0	28,5	27,8
Приблизно так само	3,3	7,4	6,6
Дещо гірше, ніж в Україні	3,3	1,3	1,7
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	0,6	0,5
Важко відповісти	2,5	0,8	1,2
Можливість подорожувати			
Набагато краще, ніж в Україні	45,5	37,4	39,1
Дещо краще, ніж в Україні	30,6	32,1	31,8
Приблизно так само	10,7	15,9	14,8
Дещо гірше, ніж в Україні	3,3	3,0	3,0
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	0,4	0,5
Важко відповісти	9,1	11,2	10,8
Якість життя в цілому			
Набагато краще, ніж в Україні	34,5	30,1	31,0
Дещо краще, ніж в Україні	44,5	40,7	41,5
Приблизно так само	14,3	20,3	19,1
Дещо гірше, ніж в Україні	4,2	5,1	4,9
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	0,4	0,3
Важко відповісти	2,5	3,4	3,2
Соціальна захищеність			
Набагато краще, ніж в Україні	41,3	24,1	27,6
Дещо краще, ніж в Україні	30,6	40,4	38,4
Приблизно так само	14,9	16,9	16,5
Дещо гірше, ніж в Україні	5,0	3,6	3,9
Набагато гірше, ніж в Україні	1,7	1,5	1,5
Важко відповісти	6,6	13,5	12,1

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Убезпечення громадян у надзвичайних ситуаціях			
Набагато краще, ніж в Україні	33,6	23,5	25,5
Дещо краще, ніж в Україні	27,7	31,1	30,4
Приблизно так само	19,3	18,4	18,6
Дещо гірше, ніж в Україні	2,5	1,7	1,9
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	0,6	0,5
Важко відповісти	16,8	24,7	23,1
Торгові мережі, магазини			
Набагато краще, ніж в Україні	16,7	21,3	20,4
Дещо краще, ніж в Україні	37,5	31,4	32,7
Приблизно так само	35,8	39,2	38,6
Дещо гірше, ніж в Україні	3,3	3,8	3,7
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	1,7	1,5
Важко відповісти	5,8	2,5	3,2
Доступність і якість інфраструктури для дорослих, включаючи можливість займатися спортом і відвідувати культурні заходи			
Набагато краще, ніж в Україні	30,0	17,1	19,7
Дещо краще, ніж в Україні	28,3	31,5	30,9
Приблизно так само	30,8	30,9	30,9
Дещо гірше, ніж в Україні	4,2	8,5	7,6
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	2,1	1,9
Важко відповісти	5,8	9,9	9,1
Доступність і якість дитячої інфраструктури			
Набагато краще, ніж в Україні	23,5	18,0	19,1
Дещо краще, ніж в Україні	23,5	29,4	28,2
Приблизно так само	14,3	23,9	22,0
Дещо гірше, ніж в Україні	5,0	6,6	6,3
Набагато гірше, ніж в Україні	5,9	3,2	3,7
Важко відповісти	27,7	19,0	20,8

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Функціонування державних інституцій			
Набагато краще, ніж в Україні	20,2	14,8	15,9
Дещо краще, ніж в Україні	27,7	22,2	23,3
Приблизно так само	20,2	23,5	22,8
Дещо гірше, ніж в Україні	8,4	8,5	8,4
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	3,4	2,9
Важко відповісти	22,7	27,7	26,7
Кафе і ресторани			
Набагато краще, ніж в Україні	15,8	14,6	14,8
Дещо краще, ніж в Україні	31,7	19,8	22,2
Приблизно так само	31,7	38,8	37,4
Дещо гірше, ніж в Україні	7,5	11,8	10,9
Набагато гірше, ніж в Україні	1,7	4,6	4,0
Важко відповісти	11,7	10,3	10,6
Дошкільна та шкільна освіта			
Набагато краще, ніж в Україні	11,6	12,2	12,1
Дещо краще, ніж в Україні	9,1	16,0	14,6
Приблизно так само	21,5	19,2	19,7
Дещо гірше, ніж в Україні	7,4	9,1	8,7
Набагато гірше, ніж в Україні	3,3	3,2	3,2
Важко відповісти	47,1	40,3	41,7
Державні послуги			
Набагато краще, ніж в Україні	8,3	12,7	11,8
Дещо краще, ніж в Україні	27,5	21,1	22,4
Приблизно так само	30,8	27,2	27,9
Дещо гірше, ніж в Україні	9,2	11,6	11,1
Набагато гірше, ніж в Україні	4,2	5,1	4,9
Важко відповісти	20,0	22,4	21,9

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Організація системи охорони здоров'я та якість медичного обслуговування			
Набагато краще, ніж в Україні	14,9	10,8	11,6
Дещо краще, ніж в Україні	25,6	18,2	19,7
Приблизно так само	14,9	20,5	19,4
Дещо гірше, ніж в Україні	29,8	25,8	26,6
Набагато гірше, ніж в Україні	7,4	12,9	11,8
Важко відповісти	7,4	11,8	10,9
Фінансові та банківські послуги			
Набагато краще, ніж в Україні	12,5	11,0	11,3
Дещо краще, ніж в Україні	23,3	17,1	18,4
Приблизно так само	34,2	34,0	34,1
Дещо гірше, ніж в Україні	15,0	15,4	15,3
Набагато гірше, ніж в Україні	3,3	6,3	5,7
Важко відповісти	11,7	16,1	15,2
Онлайн шопінг			
Набагато краще, ніж в Україні	8,3	11,0	10,5
Дещо краще, ніж в Україні	16,7	12,3	13,2
Приблизно так само	37,5	43,3	42,2
Дещо гірше, ніж в Україні	3,3	3,6	3,5
Набагато гірше, ніж в Україні	0,0	2,1	1,7
Важко відповісти	34,2	27,7	29,0
Цифровізація послуг			
Набагато краще, ніж в Україні	16,0	8,9	10,3
Дещо краще, ніж в Україні	15,1	11,7	12,4
Приблизно так само	21,8	24,8	24,2
Дещо гірше, ніж в Україні	23,5	24,8	24,5
Набагато гірше, ніж в Україні	10,9	17,8	16,4
Важко відповісти	12,6	12,1	12,2

ЯКЩО ПОРІВНЮВАТИ КРАЇНУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ З УКРАЇНОЮ, ТО ЩО В НІЙ КРАЩЕ, НІЖ В УКРАЇНІ, А ЩО ГІРШЕ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Вища освіта			
Набагато краще, ніж в Україні	12,6	9,3	9,9
Дещо краще, ніж в Україні	10,1	12,7	12,1
Приблизно так само	16,8	11,4	12,5
Дещо гірше, ніж в Україні	1,7	3,4	3,0
Набагато гірше, ніж в Україні	2,5	1,5	1,7
Важко відповісти	56,3	61,8	60,7
Поштові сервіси, доставки			
Набагато краще, ніж в Україні	11,8	9,1	9,6
Дещо краще, ніж в Україні	25,2	17,9	19,4
Приблизно так само	33,6	37,1	36,4
Дещо гірше, ніж в Україні	7,6	10,3	9,8
Набагато гірше, ніж в Україні	0,8	4,9	4,0
Важко відповісти	21,0	20,7	20,7

В ЧОМУ УКРАЇНА ПОСТУПАЄТЬСЯ?

З точки зору респондентів Україна значно програє ЄС за якістю життя в цілому, але найбільше — за такими показниками, як доступність та якість громадського транспорту, благоустрій оточуючого середовища та екологія, умови проживання для людей з інвалідністю, доступність і якість дитячої інфраструктури, можливість подорожувати, соціальна захищеність, убезпечення громадян у надзвичайних ситуаціях та якість доріг. Респонденти визнають, що:

- ✓ В ЄС існує якісна та безкоштовна освіта для дітей біженців, вимушених мігрантів; добре організовані та облаштовані навчальні заклади, починаючи з дитсадків, добре організований процес навчання і виховання; індивідуальний підхід до учнів, якісне шкільне харчування; загалом позитивна атмосфера в освітніх закладах.

Результати фокус-групових дискусій

«Как и школы, так и садики, то есть техническая база, ну шикарная конечно. Это и игровые площадки, это всевозможные обеспечения книгами, тетрадями, и всем прочим. Детский сад с постоянными экскурсиями, прогулки по лесу, оздоровление детей» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Польща-Україна).

- ✓ Розвиненість інфраструктури навіть в невеликих населених пунктах, наявність місць для розваг та відпочинку, дитячі та спортивні майданчики, зручний громадський транспорт, облаштовані зупинки тощо.
- ✓ Насичене й різноманітне культурне життя населених пунктів, можливість відвідувати музеї, екскурсії, фестивалі, масові культурно-розважальні заходи, спортивні події.

Результати фокус-групових дискусій

«У нас був городок, то там постійно проходили якісь заходи, то якісь бігові змагання, то якісь там ще постійні якісь концерти, постійні якісь ярмарки, ну, тобто, вони там живуть» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, без дітей, Польща Україна).

- ✓ Висока культура споживання; гнучка система знижок на популярні товари; ефективна і продумана система самообслуговування, відсутність черг в громадських закладах, зокрема в супермаркетах. Доступність та розмаїття продуктів харчування, наявність великої кількості благодійних акцій від супермаркетів та різного роду благодійних організацій для забезпечення повноцінним харчуванням усіх охочих, особливо малозабезпечених.

Результати фокус-групових дискусій

«Мені дуже подобається в Німеччині, захищеність незахищених верств населення такою організацією як «Тaufель». Це організація, яка надає за €2 продукти, яким підходять строки придатності. І раз на тиждень, два рази в тиждень, ну в кожній землі по-різному, дивлячись скільки біженців. Вони дають наприклад, на €2 2-3 пакети овочів, фруктів. Це можуть бути манго, ананаси, лохина» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«Там якось все швидше і більше є кас самообслуговування, ніж в нас в деяких магазинах» (жінка, 27 років, Львівська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

Як бачимо, більшість спонтанно озвучених переваг та привабливих аспектів європейського життя стосувалася саме якості життя, комфорту облаштування, побуту, споживання, соціальних пільг для громади, а не лише для осіб з високим достатком.

ПЕРЕВАГИ ЖИТТЯ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ

Беззаперечною та очевидною перевагою перебування в країнах-реципієнтах є можливість жити мирним життям.

Результати фокус-групових дискусій

«Мирне життя – головна перевага, мабуть» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Німеччина).

Крім фізичної безпеки, заради якої, власне, значна кількість респонденток опинилися у вимушеній міграції, респонденти вказали на наступні переваги життя в європейських країнах-реципієнтах, порівняно з Україною довоєнного періоду:

- ✓ Високий рівень життя загалом; якісне житло, розвинена інфраструктура, комфорт в усьому: від якісних доріг та чистих вулиць до добре облаштованих та зручних магазинів, місць для відпочинку тощо.

Результати фокус-групових дискусій

«Переваги в тому, що в цих країнах соціальне житло досить високої якості. От наприклад, у мене шикарна нова квартира, двіривнева, яка досить дорого коштує. Я плачу €854 в місяць і це повністю мені оплачує джоб-центр» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«Напевно, той рівень життя мені сподобався, яким вони мешкають. Тобто, в принципі, все дуже гарно, чисті вулиці... Я не знаю, в принципі, люди досить заможньо живуть. Я б, наприклад, бажала, щоб і так у нас в Україні все було» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

«Є у Німеччині стандарти: наприклад площа, яка повинна бути для сім'ї із трьох-чотирьох осіб, і вони цих стандартів дотримуються» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Німеччина).

- ✓ Соціальна захищеність населення, високі стандарти соціального забезпечення, допомога безробітним, сім'ям з низьким доходом тощо. Зауважили, що розмір допомоги біженцям в Німеччині значно перевищує розмір середньої зарплати висококваліфікованого фахівця в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Мені все ж таки подобається соціальна захищеність людей... Якщо особа не має достатньо грошей на сплату тих же комунальних послуг, вона має можливість піти до джоб-центру (центру зайнятості), попросити гроші на те, щоб була в змозі сплатити ці комунальні послуги, але зрозуміло що у рамках доступності, коли вона не витрачає занадто багато там води, електроенергії, або/але все ж таки є така можливість» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

- ✓ Безкоштовні державні програми професійного навчання і професійної перекваліфікації; всебічне сприяння біженцям, які бажать вчитися, працювати, наприклад, пільги на проїзд, безкоштовне навчання на мовних курсах.

Результати фокус-групових дискусій

«Оскільки я хочу працювати професійно, а без знання мови професійно звичайно, що не візьмуть. Тому я зараз проходжу курс німецької мови, в майбутньому планую піти на практику і працювати по професії» (жінка, 36 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 3 дітей, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«Наразі, я знаходжусь на соціалі, відвідую курси мовні/інтеграційні» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«По спеціальності я архітектор, для того, щоб працювати за професією мені потрібно вивчити мову на рівень С1. Зараз я відвідую курс на В2. Ну, і хочу довчитися до С1, і потім я зможу працювати» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Німеччина).

- ✓ Дотримання прав найманих працівників, умов трудового контракту, законів, що регулюють трудові відносини.

Результати фокус-групових дискусій

«Мій чоловік відпрацював, і він знає, що має отримати в кінці місяця зарплату свою. В Україні чоловік міг три місяці не отримувати зарплату, постійно затримували, казали нема коштів. І ще мені подобається нормований графік, що є вихідний, значить вихідний, і ніхто його не кличе, не каже виходити на роботу, у святкові дні він відпочиває теж так, як всі» (жінка, 36 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 3 дитини, Німеччина).

V.

АДАПТАЦІЯ У НОВІЙ КРАЇНІ

Директива про тимчасовий захист відкрила перед українцями складний, але, тим не менш, можливий шлях інтеграції в країнах ЄС, який вони поволі долають, намагаючись підтвердити свою кваліфікацію, вивчити місцеві мови, щоби бути конкурентоспроможними на локальних ринках і, відповідно, знайти роботу за фахом чи ж вступити до європейських вищих навчальних закладів.

Проте вимушений переїзд за кордон супроводжується низкою проблем та ризиків, з якими стикаються вимушені мігранти. Так, люди в безпеці, їм не доводиться думати про укриття та ворожі обстріли. Однак виникають інші проблеми, які доводиться вирішувати: мовні та економічні, пригнічений психологічний стан тощо.

За визначенням, адаптація — перший і базовий етап після зміни обстановки, у якому людина пристосовується до нових умов. Швидкість проходження цього етапу залежить від внутрішньої гнучкості та готовності вчитися новому.

Практика показує, що для абсолютної більшості людей у нових умовах достатньо складно адаптуватися. Життя в іншій країні — це передусім зміна способу життя. Не дарма психологи адаптацію мігрантів за кордоном за шкалою стресу оцінюють у максимальні 100 балів. Тому визнається, що надзвичайну роль в процесі адаптації грає підготовка до майбутнього нового способу життя.

У випадку вимушених мігрантів з України підготовчого періоду не було взагалі. Більшість українських співвітчизників рішення про виїзд вимушені були ухвалювати миттєво. Вимушена еміграція — не така, як спланована, добровільна та бажана. Важливими та суттєвими факторами стресу стають швидкість, з якою необхідно ухвалювати рішення про еміграцію, загроза життю, яка є прямою і смертельною. І звісно, невідомість. Адже, втікаючи від війни, людина не може дослідити середовище, переконатися, що клімат і культура підходять, накопичити заощадження.

І тому у вимушеній еміграції найскладнішим психологічним чинником є її вимушеність. А коли стрес відбувається раптово, на тлі катастрофічних подій, яким неможливо протистояти, до яких неможливо підготуватися, підкріплений страхом за своє життя та життя своїх близьких, то рівень стресу зростає у геометричній прогресії. Тому і адаптація на новому місці проходить значно складніше ніж у випадку емігрантів, які свідомо і заздалегідь готувалися до виїзду на нове місце проживання. Отже, вимушена еміграція – це ненормативна криза, в якій старі опори та смисли вже не діють, а нові ще не встигли сформуватися.

U-W-КРИВА АДАПТАЦІЇ (КАЛЕРВО ОБЕРГ) КУЛЬТУРНИЙ ШОК¹²

В кінці ХХ століття вчені особливо зацікавилися процесами адаптації емігрантів до нових умов життя і культурним шоком, оскільки міграція стала звичайною частиною життя майже кожної країни. Було розроблено кілька теорій, які змогли описати механізм звикання до нової країни і адаптацію. Найвідомішою і суперечливою теорією стала W-крива адаптації К. Оберга¹³, представленою ще в 1954 р. Ця теорія пізніше неодноразово вивчалася і допрацьовувалася іншими дослідниками.

Теорію неодноразово критикували за надто універсальний характер, вказуючи, що вона не може охоплювати усе різноманіття людського досвіду. Але за всі останні роки так і не було представлено іншої теорії, ніж W-крива. Незважаючи на її недоліки і занадто умовний характер, вона була підтверджена частково або повністю множинними дослідженнями інших авторів.

¹² The W Curve, <https://www.yesprograms.org/stories/the-w-curve>.

¹³ Culture shock, <https://www.bve.ulaval.ca/en/international-students/living-in-quebec-city/culture-shock-and-adaptation/>.

Криву адаптації поділяють на 4 етапи.

Стадії та етапи адаптації, згідно з W-кривою, не завжди припускають їх обов'язкове і повне проходження всіма емігрантами. Деякі пропускають частину етапів, хтось застряє на одному і далі не рухається. Існує безліч факторів, які впливають на закінчення пристосування і стадії, які може пройти людина, щоб повністю адаптуватися – наприклад, рівень освіти, очікування від нової країни, культурна різниця і багато інших.

Перший етап – ейфорія від переїзду. Все здається можливим, новим та перспективним. Мігрант зосереджений на приємних враженнях, нових місцях, різноманітності вибору в магазинах, нових уподобаннях, навколишньому середовищі, розвагах. Це можливість трохи розслабитись у новій обстановці.

Другий етап (найважливіший) – період труднощів. Найчастіше це відбувається через високі очікування, з якими людина зазвичай приїжджає на нове місце. Тобто це фактичне зіткнення з реальністю, яке змушує переглянути власні погляди. Люди стикаються не лише з труднощами іншої культури, а й з тугою за домом. Нова країна може здаватися емігрантові неправильної, нелогічної, агресивною, стереотипною, а країна від'їзду, навпаки, викликає приємні відчуття і здається розумною і правильною. Часто це може бути пов'язано з тим, що людина не приймає нове життя, боїться комунікації з місцевим населенням, приписуючи йому ворожі якості – відчуження, зарозумілість, закритість. Незнання мови виступає захисним бар'єром.

Дослідження психологів з адаптації мігрантів свідчать, що якщо не вдається подолати тугу за звичним способом життя, то процес адаптації ускладнюється. І цілком можливе ухвалення рішення щодо повернення.

Третій етап має на увазі розгляд різних варіантів подальшого перебування в країні та різних варіантів вирішення труднощів.

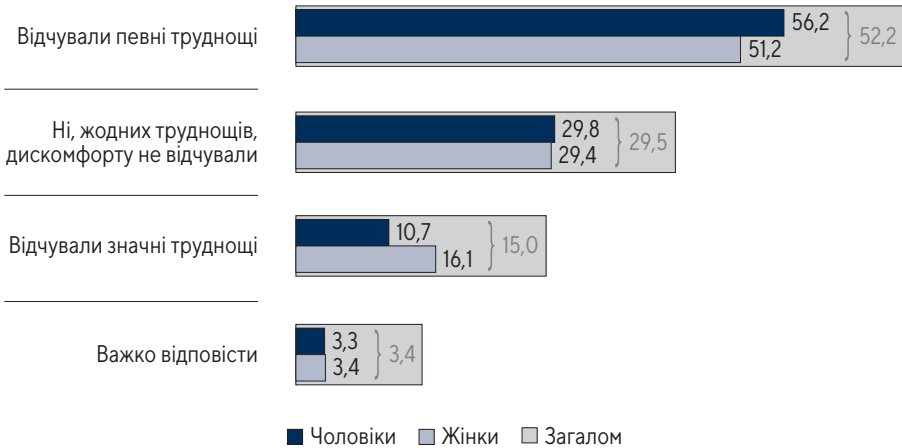
4-й етап – втілення плану життя.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН

За результатами нашого дослідження, серед тих, хто повернувся до України після перебування за кордоном, 56% чоловіків і 52% жінок відповіли, що відчували певні труднощі з адаптацією у приймаючій країні. А для 16% жінок і 11% чоловіків – складності в адаптації були значними. Не відчували жодних складностей з адаптацією за кордоном майже третина респондентів (30%).

ЧИ ВІДЧУВАЛИ ВИ ТРУДНОЩІ З АДАПТАЦІЄЮ В КРАЇНІ, ДЕ ВИ ПЕРЕБУВАЛИ?

% опитаних

З урахуванням тих обставин, в яких вимушено перебували громадяни України після 24 лютого 2022 р. природньо, що респонденти вказують на незадоволеність собою та рівнем своєї адаптації, самореалізації у новій країні.

Результати фокус-групових дискусій

«Я відчуваю себе тут самотньо, потім відчуваю, що я стою на місці, тому що я не можу наразі працювати, а час іде» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

«Є відчуття, що я просто копірсаюсь на одному місці, і нічого нікуди не рухається. І це насправді можливо саме болюче відчуття» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, дітей немає, Німеччина).

Незважаючи на чималу кількість переваг європейського життя та відносно відчуття безпеки та захищеності, значна частина респонденток змальовувала свій внутрішній стан в період міграції схожими емоціями та переживаннями, здебільшого в негативному світлі: самотність, незрозумілість перспектив, відчуття підвішеності, «ступору», очікування, туга за домівкою та рідними, тривожність.

Результати фокус-групових дискусій

«Постійно, очень постійно хочеться вернуться домой. Тоска по дому просто убивает» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

«Мені тут самотньо без чоловіка. Чоловік знаходиться в Україні» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

«З одного боку соціальна захищеність, а з іншої сторони відчуття такого підвищеного стану, тому що ти не впевнений і не знаєш, що буде завтра, в якому напрямку рухатися далі і що робити» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Очікування напевно. Чекаю чоловіка з фронту. Чекаю перемоги. Чекаю якоїсь зміни ситуації в країні» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

«Дуже важко і тривожно, і так далі, але мені було настільки погано в Німеччині, що я майже щаслива, що я вдома, бо я розумію, що я тут роблю» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ

Українці, які з перших днів повномасштабної війни виїхали за кордон, безумовно пережили складнощі адаптації в приймаючих країнах. Їм необхідно вчитися жити за новими законами і правилами, вивчати мову, знаходити роботу і житло, комунікувати з місцевими мешканцями.

Ускладнює процес адаптації українців за кордоном те, що для вимушених мігрантів «класична» проблема мігрантів туги за Батьківщиною поєднується з додатковими тривогами за своїх родичів, близьких людей, що залишилися в Україні та в цілому тривогою за те, що відбувається в Україні.

Багато внутрішніх процесів стають неможливими через незнання мови. На це, як на перепону, вказали 39,5% жінок та 32% чоловіків. Так, за 10-бальною шкалою рівень володіння мовою приймаючої країни чоловіки оцінили у 3,9 балів, жінки – у 3,6. Мовний бар'єр стосується не лише культурного контексту країни і побутових справ. Мовний бар'єр, зокрема недостатнє володіння письмовою мовою країни-реципієнта, ускладнює оформлення необхідних для легалізації документів. Особливо

на проблему недостатнього рівня володіння мовою приймаючої країни вказували жінки маючи на увазі складності в адаптації дітей до нової країни (мовний бар'єр та відсутність друзів).

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де «1» означає «зовсім не володієте», а «10» – вільно володієте.

В якості основних проблем та ризиків, з якими стикнулися в країнах-реципієнтах респондентки та їхні рідні, вказали наступні:

- ✓ Брак правової інформації, незнання законів країни, юридичних процедур, способів вирішення проблем, джерел отримання різного роду допомоги тощо.
- ✓ Нерозуміння менталітету місцевих жителів, соціальні та культурні відмінності.
- ✓ Проблеми з працевлаштуванням, особливо серед жінок з маленькими дітьми. Респондентки з дітьми вказали, що дитячі заклади в невеликих населених пунктах працювали лише до 13:00, що суттєво знижувало їхні шанси знайти роботу.
- ✓ Немоżliвість знайти роботу за фахом та рівнем кваліфікації, які були отримані в Україні. Значна частина високоосвічених та досвідчених фахівців (юристів, фінансистів, бухгалтерів, менеджерів, архітекторів, лікарів тощо) вимушені погоджуватися на низько-кваліфіковану роботу. Крім того загалом рівень оплати праці біженців, вимушених мігрантів нижче, ніж у громадян країни реципієнта.
- ✓ Проблеми з отриманням своєчасної медичної допомоги, у тому числі невідкладної, зокрема пацієнтами з хронічними захворюваннями, формальне ставлення лікарів до пацієнтів. За словами

респонденток, якість та оперативність медичних послуг, професійний рівень лікарів були суттєво нижчими, порівняно з українською медициною довоєнної України.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо знайома приходиться до дерматолога і каже, що в мене якісь висипи, або щось мене турбує, а в неї не беруть ні аналізи, нічого, і говорять, що це у вас спадкове і все» (жінка, 34, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

Однією з найбільш гострих проблем для українців став пошук житла, зокрема труднощі з винайманням житла, особливо великими родинами, з маленькими дітьми, домашніми тваринами. Крім того, досить розповсюдженими були випадки відмов саме тому, що прохачі були біженцями з України.

Результати фокус-групових дискусій

«З дітьми не можна, з тваринами не можна, мінімальний договір пів року або рік, велика кауція (застава), ну, і все таке інше. Не хотіли здавати на той момент житло українцям» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

«Є такі поляки, які не хочуть українців, теж таке буває. Є такі поляки, які не хочуть маленьких дітей» (жінка, 23 роки, Херсонська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

Називали респонденти і такі факти як корупція, яка, за оцінкою деяких мігранток, є більш продуманою та витонченою, ніж в Україні, та дозволяє майже в усіх сферах життя обходити заборони, закони.

Результати фокус-групових дискусій

«Я знала, як купити румунський паспорт, як купити ковід-сертифікат. Ви не уявляєте, скільки там корупції!» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

Окремі респондентки вказали на значну кількість наркозалежних, особливо серед молоді, більшу доступність та розповсюдженість вживання наркотичних речовин порівняно з Україною. Також деяких неприємно вразила низька культура поведінки серед підлітків, молоді.

Результати фокус-групових дискусій

«Я вже за перший місяць знала: «как купить крек»» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

«Був шок – підлітки, те, як вони себе поводять на вулиці, в транспорті, не контролюють себе, дуже зухвалі, нікого не стидуються. Я досі не можу це співставити: як з таких підлітків такі добрі виростають, чуйні і емпатичні поляки» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

З ЯКИМИ ПРОБЛЕМАМИ ЧИ РИЗИКАМИ ВИ СТИКНУЛИСЯ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Тривога за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні	50,8	57,7	56,3
Тривога за те, що відбувається в Україні	50,8	52,0	51,8
Туга за Батьківщиною	40,8	50,7	48,7
Незнання мови країни перебування	31,7	39,5	37,9
Матеріальні проблеми, нестача грошей	24,4	26,8	26,4
Проблеми з лікуванням, медичним забезпеченням	16,7	21,6	20,6
Проблеми із влаштуванням на роботу	14,2	20,1	18,9
Проблеми з винайму житла в оренду	22,5	16,7	17,9
Бюрократичні проблеми з оформленням матеріальної допомоги, отриманням статусу тимчасового захисту чи біженця	15,0	18,4	17,7
Складна система реєстрації, отримання документів	13,3	16,5	15,9
Культурна адаптація	12,5	16,7	15,9
Брак спілкування із співвітчизниками	15,0	15,2	15,2
Відсутність житла	10,8	15,4	14,5
Складності в адаптації дітей до нової країни (мовний бар'єр, відсутність друзів, туга за друзями і родичами)	0,8	16,3	13,2
Відсутність кар'єрних і професійних перспектив в країні перебування	5,8	14,4	12,6
Складності у поєднанні освіти в українській школі та школі в країні перебування (обов'язок навчатися в місцевій школі)	5,8	11,8	10,6

З ЯКИМИ ПРОБЛЕМАМИ ЧИ РИЗИКАМИ ВИ СТИКНУЛИСЯ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Некомфортне житло	9,2	9,1	9,1
Необхідність робити вибір між українською освітою та іноземною (для дітей)	1,7	9,3	7,8
Жодних проблем не було	10,8	7,0	7,8
Зміни типу поселення (наприклад, коли житель великого міста повинен пристосовуватися до життя в селі або навпаки)	5,0	8,0	7,4
Мало людей Вашого віку	6,7	3,0	3,7
Мало людей Вашого сімейного стану	4,2	3,0	3,2
Відсутність б'юти послуг		3,8	3,0
Відсутність прийнятних освітніх можливостей для дітей	1,7	2,1	2,0
Проблеми з організацією дозвілля дітей	0,8	4,9	4,1
Негативне ставлення з боку місцевих жителів	8,3	3,0	4,0
Конфліктні стосунки з представниками попередніх хвиль української еміграції у країні перебування	5,0	2,5	3,0
Інше	1,7	0,8	1,0
Важко відповісти/не відповіли	0,0	0,0	0,0

ДОПОМОГА В АДАПТАЦІЇ

Як правило, інтеграція вимушених мігрантів з України в більшості країн ЄС проходила декілька етапів. В перші дні війни більшість українських вимушених мігрантів була влаштована в приватному порядку, але трохи згодом переселенці були вимушені звернутися за державною допомогою і пройти три обов'язкові фази інтеграції біженців в приймаюче суспільство. Ця система передбачала насамперед проживання протягом перших 4-6 місяців у гуртожитках, центрах прийому біженців під опікою соціальних служб, які брали на себе всі витрати на утримання новоприбулих. Харчування відбувалося, як правило, в ідальні при гуртожитках, або центрах прийняття біженців.

Десь за пів року для приїжджих починалась друга фаза інтеграції: вони могли залишити гуртожитки, центр з прийому біженців та орендувати житло. Щоправда, кошти, що виділялися країнами ЄС на ці цілі, незначні.

Ще через півроку починалась третя та остання фаза. Якщо людина до цього часу не змогла знайти роботу, їй надається т. зв. «мінімальний життєвий дохід» в залежності від кількості членів сім'ї.

Звичайно, в кожній країні є свої особливості прийому українських вимушених переселенців, але алгоритм є більш-менш схожим.

І зрозуміло, що без допомоги українським вимушеним мігрантам було б важко орієнтуватися в приймаючому суспільстві. Найбільшу допомогу, що дозволяла адаптуватися в країні призначення українці отримували від волонтерів та місцевих жителів (оцінка в 3,7 та 3,4 бали за 5-ти бальною шкалою). В країнах ЄС почали працювати гуманітарні штаби та координаційні центри, які забезпечують вимушених переселенців необхідними речами та їжею. Відчували українці і допомогу з боку членів українських громад (3,3 бали) та міжнародних організацій (3,3 бали). Найменшою мірою українці відчували допомогу з боку об'єднань біженців (2,9 бали) та українських консульських структур (2,6 бали) (діаграма «Якою мірою кожен з наступних чинників допомагав адаптуватися в країні перебування?»).

СТИМУЛИ ТА ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ В НОВІЙ КРАЇНІ

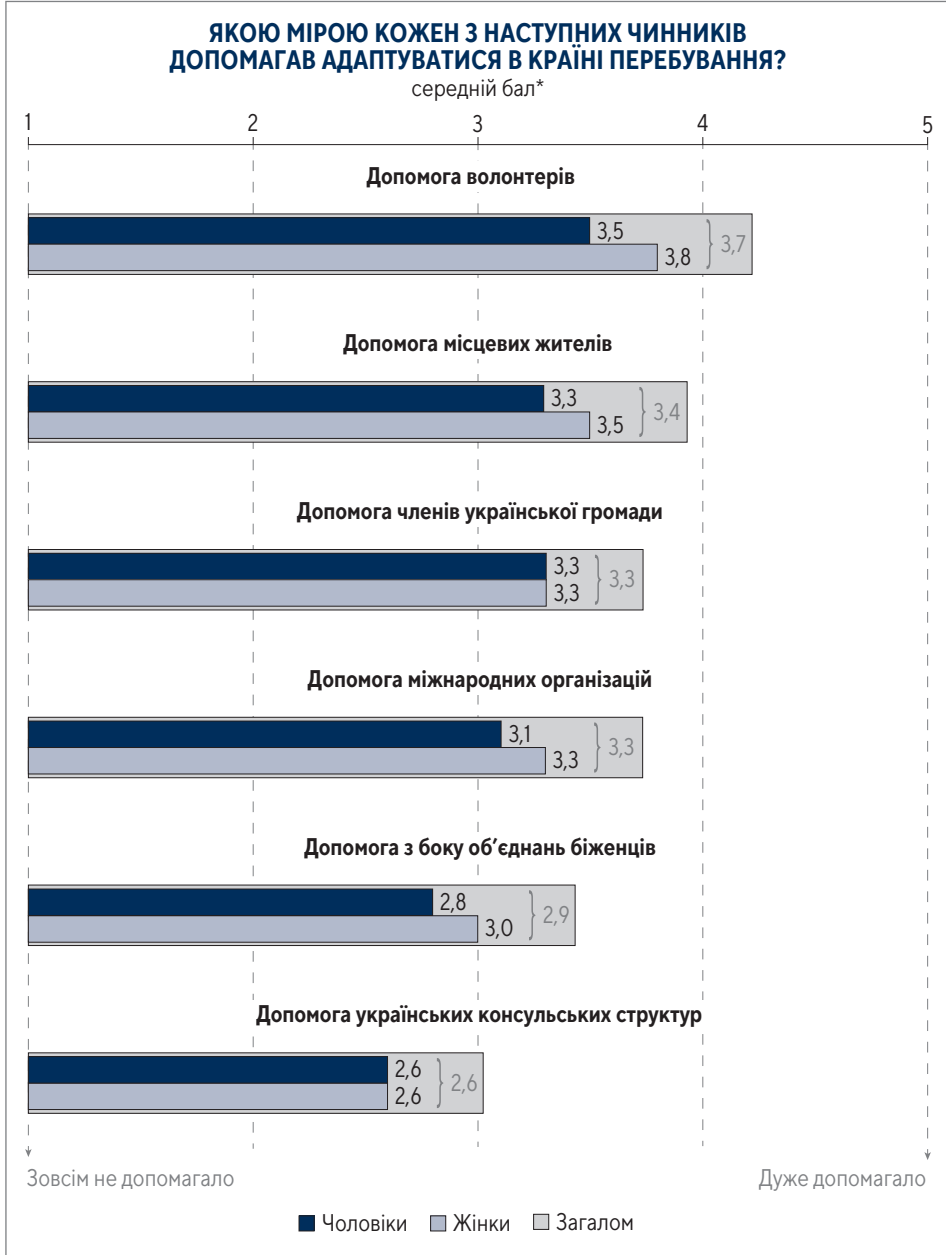
Загалом, чимала частина, навіть зіткнувшись із широким колом психологічних, економічних, соціальних, культурних проблем під час адаптації в статусі біженців, отримала за кордоном рівень життя не нижчий, а в деяких випадках навіть вищий, ніж мали у довоєнній Україні. Крайній адаптації в новій країні сприяли такі фактори, як:

- ✓ Швидке та більш-менш задовільне працевлаштування; збереження часткової зайнятості завдяки дистанційній роботі в Україні, володіння затребуваною професією, яка зокрема не вимагає глибокого знання іноземної мови, тривалого навчання, перекваліфікації, підтвердження диплому, отримання ліцензії тощо.

Результати фокус-групових дискусій

«Ну, мені було легко. Я – майстер манікюру, я швидко знайшла роботу. Мені головне було спочатку дитину в дитячий садочок відправити, а потім шукати вже роботу, і вакансій було дуже багато, але, якщо б я була бухгалтером, то навряд чи я б знайшла тут собі роботу» (жінка, 32 роки, Рівненська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

* За 5-бальною шкалою від 1 до 5, де «1» означає «зовсім не допомагало», а «5» – дуже допомагало.

- ✓ Знання іноземної мови.

Результати фокус-групових дискусій

«Англійської мови вистачало в Німеччині, тому що її всі знають» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Я польську розумію добре, тому я для наших українців була як тлумач. Хоча перший час була мішаніна – українська і польська мови, все потроху. Спочатку ми на рівні трирічної дитини спілкувались, десь там жестами, десь там словами. Ну, а потім вже було простіше. Тим більше, майже всі пішли на мовні курси» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

- ✓ Переїзд великою родиною, зокрема у випадку, коли жінка з дітьми приїхала до чоловіка, або виїхала з України разом з чоловіком, або іншими родичами, або наявність корисних зв'язків, друзів, що допомагали.

Результати фокус-групових дискусій

«Ну, з мовним бар'єром у нас не було проблем, тому що ми їхали до знайомих, в принципі, які самі з України, просто виїхали дуже давно» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

- ✓ Можливість долучитися до добре розвиненої волонтерської діяльності, співпраця з місцевими громадськими організаціями. Долучення до колективу місцевих жителів допомагало швидше вивчити іноземну мову; адаптуватися, отримувати моральну підтримку, сприяння у вирішенні проблем, зокрема з роботою і житлом.

Результати фокус-групових дискусій

«Мені дуже допомогло те, через 2 місяці свого перебування почала працювати в соціальній організації з поляками. Тобто я ходила їм постійно набридала, тому що я маю освіту, тому що я можу працювати з людьми, я можу їм допомагати, орієнтувати куди й що, як соціальний працівник, і з домом з усіма побутовими питаннями... Мене взяли в свій колектив поляки, вони мені дуже допомагали з усіх сторін, дівчата підтримували мене морально і вони мені допомагали і по роботі» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

Водночас в якості перешкод у процесі адаптації найчастіше вказували незнання іноземної мови, відмінності менталітету, культури та способу життя; недоброзичливе ставлення з боку місцевих жителів, їхня «втома» від української теми, теми війни в Україні; високі вимоги мігрантів до потенційної роботи, небажання влаштуватися на низько-кваліфіковану роботу, високий рівень амбіцій, стан очікування, нерозуміння, як діяти і що робити або небажання працювати, прагнення дочекатися завершення війни та повернутися в Україну, а до цього існувати за рахунок допомоги та соціальних виплат для вимушених мігрантів.

Результати фокус-групових дискусій

«Ну, не можемо працювати тут, в зв'язку з відсутністю, по-перше, знання мови, по-друге, звісно, не вважаємо себе тими, хто хоче піти і просто мити підлогу десь або доглядати за старими людьми. Ну я також хочу працювати по своїй спеціальності, для цього мені потрібно вчитися» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

«Ніхто не хотів допомагати, це для мене було дико, чесно кажучи, плюс законодавство, не знання умов, коли ну ти не знаєш взагалі там якихось правил, так як інший менталітет у людей. Чужа країна, чуже місто, пошук житла. Не всім надавали мешкання, це самостійне зняття оренди, пошук, і там все дуже важко» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

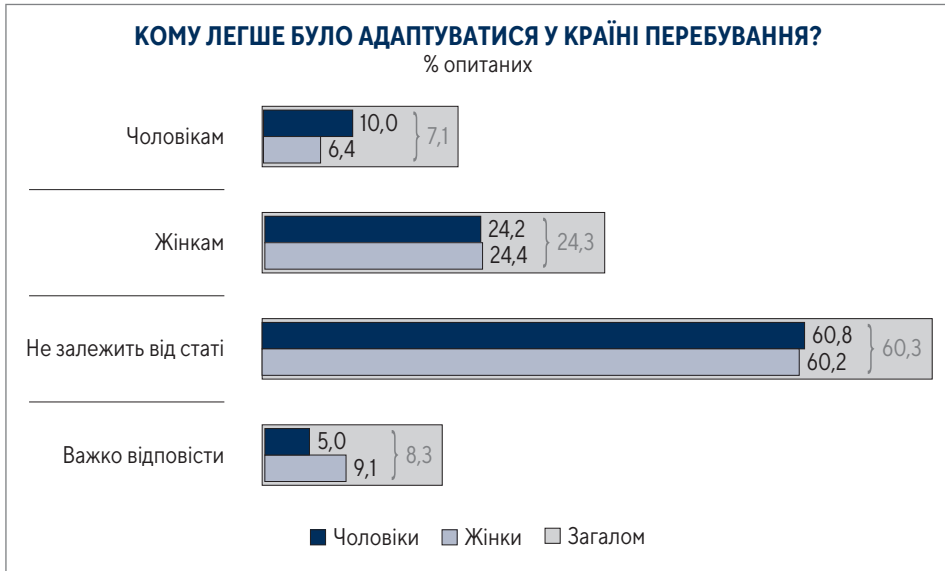

«З самого початку, як тільки ми приїхали, мені казали одну і ту саму фразу, купа людей: «Ну, зате зараз у тебе все добре!». Мені здається, що вони дуже поверхові люди. Я кажу їм: Ви розумієте, що у мене там чоловік, батьки, собаки. У мене воюють там всі друзі. Я поїхала, тому що у мене панічні атаки. Я б сама би хотіла теж там бути. А ви кажете, що в мене все добре!» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

Респонденти також неодноразово підкреслювали, що значною мірою адаптація залежить від населеного пункту: зазвичай мігранти потрапляють у невеликі містечка або села, де є добре розвинутими соціальні зв'язки, більшість добре знає один одного, існує певна залежність від громадської думки спільноти. Відповідно, позиція спільноти щодо війни в Україні, її готовність чи неготовність приймати представників іншої країни, культури впливали на рівень підтримки вимушених мігрантів та їх подальшу інтеграцію.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ

Що стосується гендерних особливостей адаптації, то більшість респондентів (60%) вважає, що адаптаційні здібності не залежать від статі. Думку про те, що жінкам все ж таки було адаптуватися легше поділяють 24% чоловіків і жінок.

Отже, загалом респонденти утруднилися впевнено оцінити, кому легше адаптуватися в новій країні, жінкам чи чоловікам. Слід додати, що в цьому контексті респонденти здебільшого порівнювали спроможність забезпечувати себе та рідних, іншими словами «адаптуватися» в їхньому розумінні означало насамперед «вдало працевлаштуватися».

Більшість зауважила, що успішність адаптації залежить як від зовнішніх факторів, так і від особистісних якостей людини, характеру, темпераменту, професійного рівня та навичок, досвіду, які в свою чергу не залежать від статі. Водночас озвучувались спостереження та міркування щодо гендерних особливостей адаптації:

- ✓ жінки загалом більш комунікабельні, енергійні, ініціативні, креативні, краще налагоджують соціальні зв'язки;

- ✓ жінки намагаються працевлаштуватися якнайшвидше, погоджуються на низькокваліфіковану і низькооплачувану роботу, щоб забезпечити дітей, створити комфортні умови проживання, навчання, соціального захисту;

Результати фокус-групових дискусій

«Я вважаю жінці легше, жінка завжди, якщо буде необхідність піти навіть на роботу, то вона завжди знайде цю роботу. Чоловік ніколи просто так на абияку роботу не піде... А жінка бере те, що давали, не вибирала. Жінка піде на нижчу оплату і буде працювати задля того, щоб прокормити, себе та свою родину» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща Україна).

- ✓ чоловіки більш амбітні та вимогливі, схильні довше обирати місце роботи, ходять на співбесіди, шукають кращих умов, максимально довго перебувають на соціальному забезпеченні;
- ✓ жінки не можуть працювати повний робочий день, тому що повинні більше часу проводити з дітьми, і це звужує можливості працевлаштування;

Результати фокус-групових дискусій

«В мене діти, і мені потрібно всі питання вирішувати – школа, садочок і всюди бігати по всіх станціях. А в чоловіка робота тільки, ходити на роботу. Його нічого не цікавить» (жінка, 36 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 3 дитини, Німеччина).

- ✓ Чоловіки більш мобільні та меншою мірою залучені у процес виконання сімейно-побутових обов'язків, виховання та догляд за дітьми, родичами похилого віку; можуть працювати віддалено від родини; зазвичай можуть працювати повний робочий день або подово, погоджуватися на будь-який графік роботи, який для жінок з дітьми апіорі може бути неприйнятним.

Результати фокус-групових дискусій

«Мужчины более мобильные в своей свободе и своих передвижениях, чем женщина с ребёнком» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

Результати фокус-групових дискусій

«Хочу сказати, що чоловікам легше, тому що, наприклад, я не можу зараз піти на роботу, тому що моїй дитині 7 років, вона ходить в другий клас. А дітей до 12 років не можна лишати самих вдома, тому що будуть проблеми з югентантом, це типу як наша соцслужба» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

- ✓ чоловікам легше знайти роботу, зокрема й тому, що з початком війни з'явилось ще більше вакансій за кордоном, зокрема частина чоловіків-трудомих мігрантів повернулися в Україну або через заборону не змогли з неї виїхати на заробітки;
- ✓ чоловіки на відміну від жінок спроможні виконувати фізично важку роботу, працювати в несприятливих та навіть екстремальних, небезпечних умовах.

У підсумку думки щодо гендерних особливостей адаптації розділились. Якщо респонденти, які брали участь у масовому опитанні, як чоловіки, так і жінки більшою мірою вважають, що адаптуватися за кордоном легше жінкам, то більша частина жінок дійшла висновку, що чоловікам легше адаптуватися у новій країні. Тому що, на думку респонденток, чоловіки-мігранти можуть розраховувати на вищу заробітну плату на додаток до того, що мають змогу, на відміну від більшості жінок, працювати повний робочий день й у додаткові години, виходити на роботу у вихідні й святкові дні з підвищеною оплатою, отримувати додаткові бонуси, премії та ін.

Результати фокус-групових дискусій

«Важка фізична робота вся і 12 годин, і там зміни, що для наших жінок було дуже проблемно, бо всі виїжджали з дітьми» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Польща-Україна).

Водночас дехто зауважував, що адаптація залежить не стільки від статі, скільки від наявності дітей, обсягу відповідальності за їхнє виховання та обсягу виконання побутових обов'язків, іншими словами, легше адаптуватися тим, хто не має дітей.

В цьому випадку цілком слушними є обидві позиції, але залежно від контексту. Дійсно, в класичній парадигмі міграції, особливо в контексті

її трудової складової, чоловікам адаптуватися простіше, тим більше, що жіноча міграція, як ми доводили у попередній частині, є більш ризикованим проектом порівняно з чоловічою міграцією.

Проте в ситуації вимушеної міграції з України під час широкомасштабної війни, до жінок, які рятувалися від війни, наразі інше ставлення ніж до чоловіків. Так, жінок приймаюче суспільство сприймає як жертв агресії, в той час, як до чоловіків висуваються вимоги захисту Батьківщини, особливо до чоловіків молодого віку. І ставлення до них з боку громади країн-реципієнтів менш поблажливе.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОКРЕМИХ ГРУП

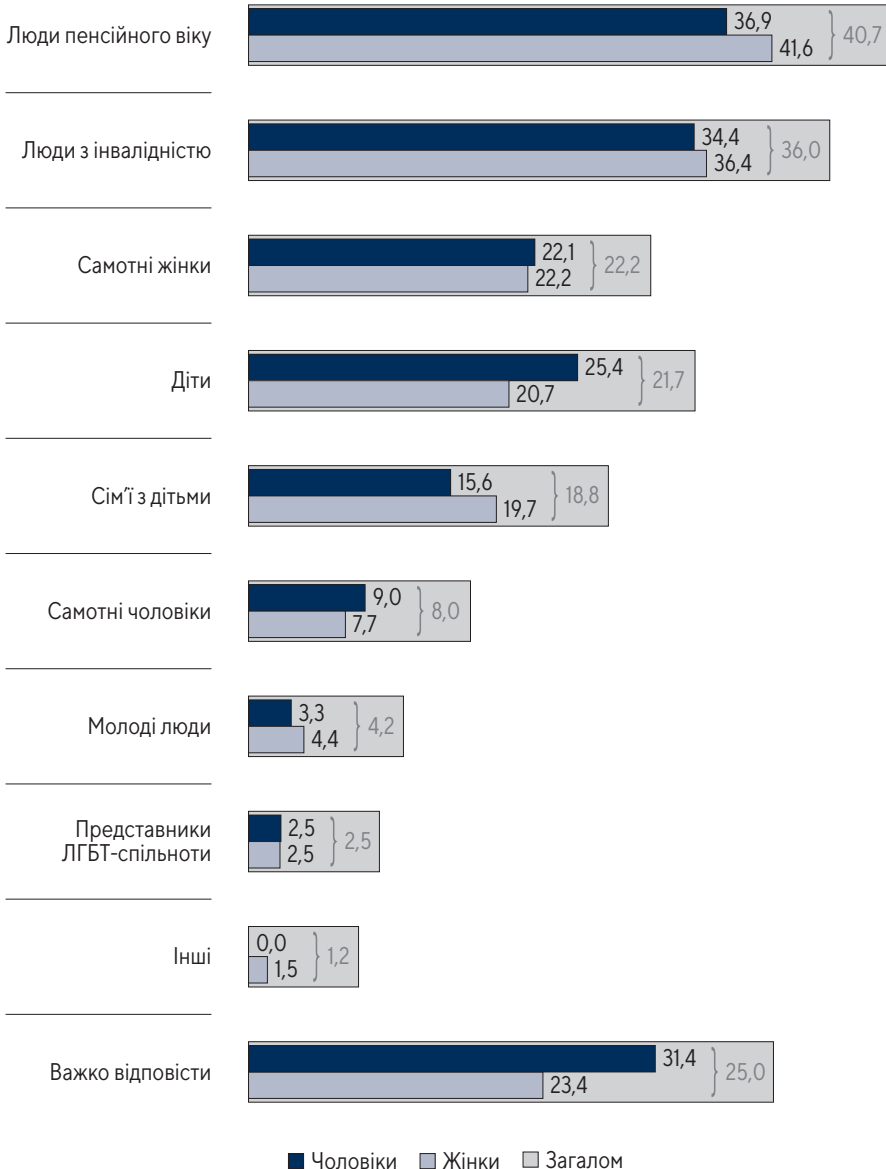
41% респондентів, які брали участь в дослідженні, вказали, що найбільш вразливими, незахищеними групами біженців, яким найважче адаптуватися, є люди похилого віку, які звикли до помірного і комфортного життя. Особливо якщо раніше їм не доводилося перебувати в інших країнах тривалий час. 36% незахищеною групою назвали людей з інвалідністю. 22% зазначили, що найбільш вразливими є діти (діаграма «Які групи біженців є найбільш вразливими, незахищеними?»).

На думку учасників загальнонаціонального опитування, найлегше адаптуватися у країні перебування молоді. Так вважає майже 60% як чоловіків, так і жінок. Також найлегше адаптуватися самотнім жінкам та чоловікам і дітям. Зазвичай адаптація дітей не викликає труднощів, діти легко знаходять спільну мову з іншими. Хоча максимально комфортний вік – 7-9 років, коли малюки схоплюють на льоту всі мовні особливості, органічно занурюються у нове культурне середовище та заводять друзів. Сім'ї з дітьми також названі в числі групи з найлегшим адаптуванням.

Складніше адаптуватися людям пенсійного віку, людям з інвалідністю та представникам ЛГБТ-спільноти, хоча толерантне ставлення саме до цієї групи проголошується ледь не базовою цінністю європейської спільноти (діаграма «Яким групам біженців найлегше адаптуватися у країні перебування?»).

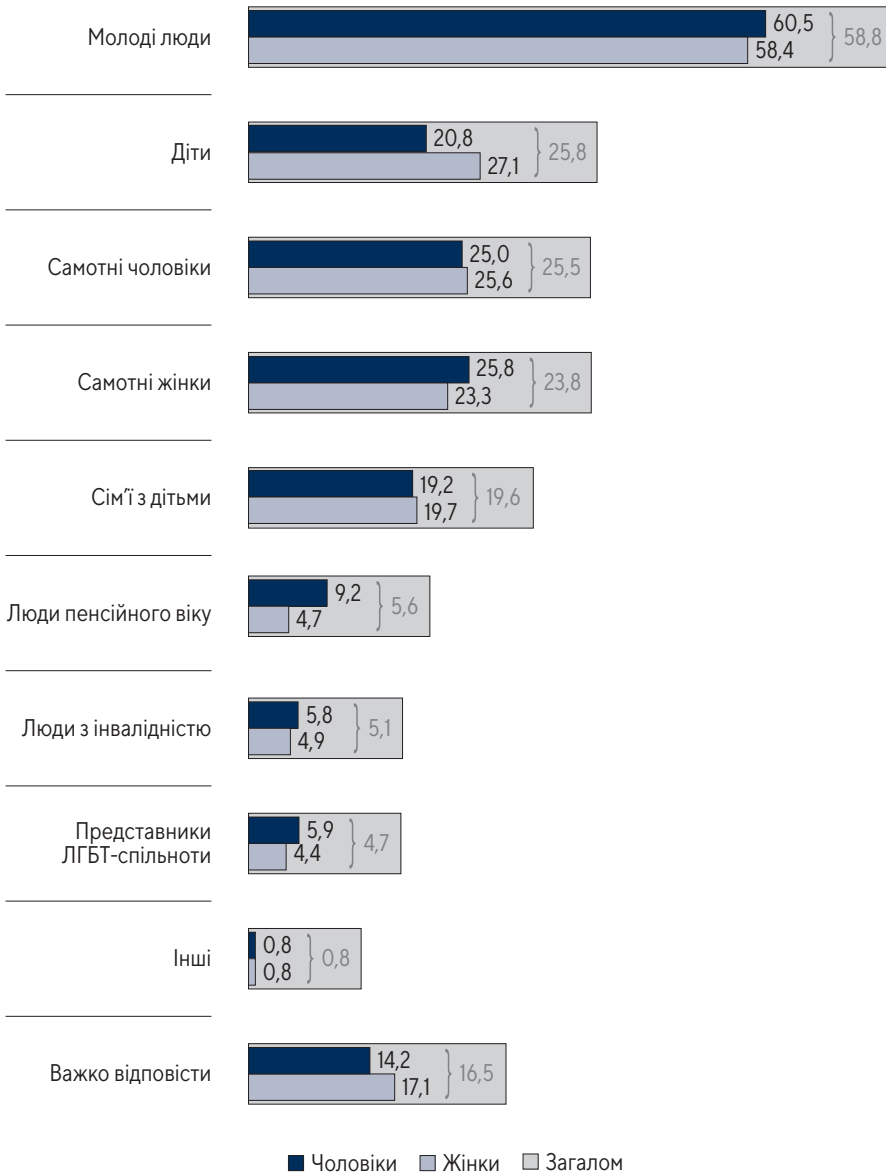
ЯКІ ГРУПИ БІЖЕНЦІВ Є НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИМИ, НЕЗАХИЩЕНИМИ?

% опитаних

ЯКИМ ГРУПАМ БІЖЕНЦІВ НАЙЛЕГШЕ АДАПТУВАТИСЯ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% опитаних

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ

Загалом, чимала частина респонденток дійшли висновку, що дітям, підліткам, молодому поколінню адаптуватися у новій країні легше, ніж дорослим, зокрема їхнім батькам.

Водночас досвід адаптації дітей респонденток іноді був полярним, від позитивного до негативного, власне, як і в дорослих. Слід брати до уваги залежність від середовища, від ставлення спільноти до вимушених мігрантів, вчителів та однокласників. Крім того, що діти, особливо підлітки самі по собі бувають досить жорстокими, зокрема до новачків, вони також могли транслювати у своїй поведінці позицію своїх батьків стосовно подій в Україні та масової хвилі вимушених мігрантів.

За словами однієї частини респонденток, їхні діти адаптувалися досить швидко, знайшли друзів, підтримку та особливо уважне ставлення від вчителів; досягли більшого успіху у вивченні іноземної мови порівняно із дорослими родичами; загалом переживали менший дискомфорт та стрес, ніж їхні батьки.

Результати фокус-групових дискусій

«Ми спочатку поїхали до Іспанії, моя дитина ще тут не ходила в дитячий садок. А в Іспанії вона пішла в садочок спочатку, потім в Німеччині пішла в садочок, і там всі на іншій мові, але вона якось адаптувалася нормально» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Детский сад и начальная школа. Это шикарно! К детям безумно здорово относятся. Действительно те задания, тот уровень проведения досуга детского в этих учреждениях на очень высоком уровне, и это шикарно просто, это не сравнимо! Начальная школа чудесная, питание, педагоги, отношение, как и воспитатели... И всё, что касается самого школьного учреждения на очень высоком уровне» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 діти, Польща-Україна).

Водночас деякі учасниці навели достатньо прикладів проблем під час адаптації дітей. В якості поширених проблем адаптації неповнолітніх дітей, особливо молодшого шкільного віку, вказали наступне:

- ✓ Діти важко переживали відсутність тата, сумували за домівкою, родичами, друзями і тому досить довго наполягали на поверненні.

Результати фокус-групових дискусій

«Не розумів той момент, де тато: «Мама, хай нас тато приїде забере! Мама! Тато! Я хочу до тата!»» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

- ✓ Важко сприймали часті зміни місця проживання, особливо школи або навіть нової країни, зміну мовного середовища.

Результати фокус-групових дискусій

«Де там наш дім, хочу додому! Хочу додому і.. Ну, звикала до одного місця, ми переїжджали в інше, і так півтора року» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

- ✓ Так само, як і в дорослих у дітей виникали проблеми та психологічний дискомфорт через мовний бар'єр, діти переживали, що їх не розуміли однолітки.

Але, мабуть, найгірше з чим стикалися деякі українські діти — це був булінг в навчальних закладах та небажання вчителів, адміністрації школи вирішувати цю проблему, через що приходилося змінювати школу.

VI.

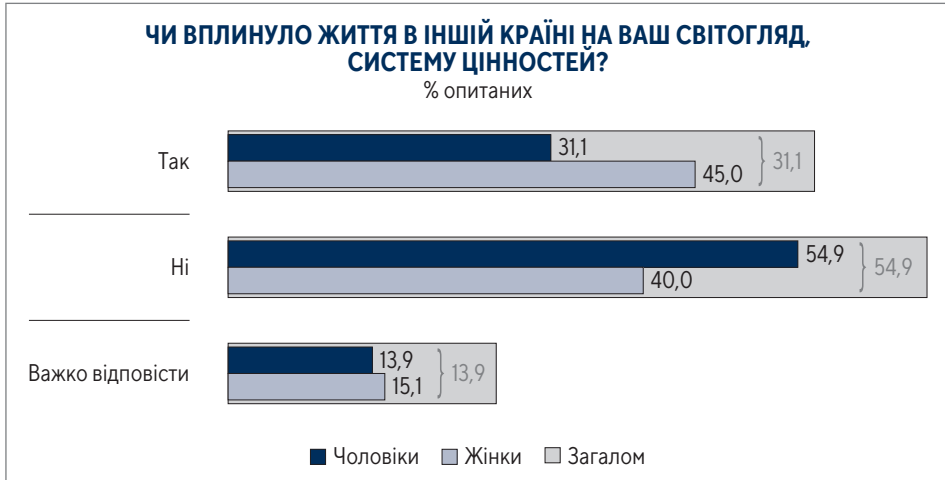
ВПЛИВ ДОСВІДУ МІГРАЦІЇ НА СВІТОГЛЯД, СИСТЕМУ ЦІННОСТЕЙ, МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ

Одним із завдань дослідження було визначення:

а) «соціальних дивідендів» міграції – як доданої вартості міграційного досвіду у формі індивідуальних нематеріальних накопичень мігрантів – соціального, етичного, культурно-естетичного, освітнього, громадянського капіталу тощо, та їх вплив на життєві практики – як у країні перебування, так і після повернення додому;

б) наскільки індивідуальні соціально-культурні накопичення мігрантів, у вигляді нових життєвих цінностей, поведінкових норм і стереотипів, поглядів, відносин та стандартів, що засвоєні завдяки європейському досвіду, можуть бути застосовані після повернення мігрантів на Батьківщину.

Відповідь на питання про вплив життя в іншій країні на світогляд та систему цінностей показало, що світоглядне сприйняття цінностей не є гендерно нейтральним, хоча є диференційованим в залежності від багатьох факторів. Дослідження показало значну більшу чутливість жінок до існуючих у суспільстві норм, традицій, суспільних стереотипів. На жінок вони впливають більшою мірою, ніж на чоловіків. Так, 45% жінок відповіли, що життя в іншій країні вплинуло на систему їх цінностей та світогляд, 40% відповіли, що життя в іншій країні ніяк не вплинуло на ціннісні орієнтири. Серед чоловіків 31% відповіли, що відчували зміну власних цінностей під впливом життя в іншій країні, 55% відповіли, що їх система цінностей не змінилась.

На питання, як саме життя за кордоном вплинуло на їх світогляд чоловіки взагалі утруднювались відповісти. Тому дані стосовно чоловіків не наводяться, оскільки серед них менше 50 респондентів зазначили такий вплив, тому статистичний аналіз по такій групі не може бути здійснений. Якщо деталізувати відповіді жінок, то майже єдине, що об'єднує більшість відповідей — це те, що люди почали більше цінувати і любити Україну, цінувати час, проведений з рідними, цінувати те, що мають, і те, як добре жилося в Україні до війни.

ЯК САМЕ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ ВПЛИНУЛО НА ВАС, ЩО ЗМІНИЛОСЯ?¹⁴

% опитаних

	Жінки	Загалом
Вдома краще	10,7	11,6
Стала більше цінувати і любити Україну	10,7	10,3
Більше цінується час, проведений з рідними	8,3	8,3
Стала цінувати те, що маю	8,7	8,3
Отримала досвід життя по-іншому	8,7	7,4
Ставлення людей один до одного	5,3	4,5

¹⁴ % серед тих, хто відповів, що життя в іншій країні вплинуло на їх світогляд, систему цінностей.

Дані стосовно чоловіків не наводяться, оскільки серед них менше 50 респондентів зазначили такий вплив, тому статистичний аналіз по такій групі не може бути здійснений.

ЯК САМЕ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ ВПЛИНУЛО НА ВАС, ЩО ЗМІНИЛОСЯ?

% опитаних

(продовження)

	Жінки	Загалом
Самоповага до себе та оточуючих	2,4	3,7
Екологія	3,4	3,7
Оцінила, як добре жилося в Україні до війни	3,9	3,3
Стала більше цінувати рівень надання послуг в Україні	3,4	2,9
Побачила, як треба жити	2,9	2,9
Культура поведінки	2,4	2,5
Відчула впевненість в собі	2,9	2,5
Почуття безпеки	2,4	2,5
Праця над собою	2,9	2,5
Побачила по-справжньому, як піклується держава про людей	1,9	2,5
Саме цінне – це життя	2,9	2,5
Матеріальні блага виявились не такими важливими	1,9	2,5
Благоустрій навколишнього середовища	1,9	2,1
В житті саме головне – здоров'я	1,5	2,1
Культура	1,9	1,7
Стала відповідальнішою	1,5	1,7
Виховування дітей	1,9	1,7
Більша зарплатня	1,5	1,7
Потрібно хотіти і йти до кращого	1,9	1,7
Шанувати свої традиції	1,9	1,7
Захотілось повернутись	1,9	1,7
Краще зрозуміла, що таке нація, держава	1,5	1,7
Боляче за наш народ (скільки нас можна грабувати?)	1,9	1,7
Ставлення до сміттєсортування	1,9	1,7
Краще працевлаштування	1,5	1,2
Порівняли життя в іншій країні, всюди свої плюси та мінуси	1,5	1,2
Хочу жити краще	1,0	1,2
Люблю свою Україну	1,5	1,2

ЯК САМЕ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ ВПЛИНУЛО НА ВАС, ЩО ЗМІНИЛОСЯ?

% опитаних

(продовження)

	Жінки	Загалом
Доброта, співчуття – важливі	1,5	1,2
Хочу жити і працювати тільки в Україні	1,5	1,2
Виникло бажання допомагати людям	1,0	1,2
Спокійне, розмірене життя	0,5	1,2
Українець ніколи не стане поляком, німцем і т. д.	1,5	1,2
Соціальний захист в Україні має бути	1,5	1,2
Більш ціную продукти харчування українських виробників – смачніше	1,5	1,2
Ціную мову	1,5	1,2
Переоцінка взагалі	1,0	1,2
Медицина	0,5	0,8
Ввічливість	1,0	0,8
В Україні медицина краще	1,0	0,8
Почала їздити туди на заробітки	1,0	0,8
Більш розвинута сфера банківських послуг в Україні	1,0	0,8
Зменшились вимоги до свого зовнішнього виду	1,0	0,8
Прикро за Україну, хочеться жити, як в ЄС	1,0	0,8
Будеш працювати – будеш мати всюди достаток	0,5	0,8
Кардинально змінилася оцінка «європейських цінностей»	1,0	0,8
Навчилася економити	1,0	0,8
Навчилася їхній бережливості до своїх природних ресурсів	1,0	0,8
Впевненість в завтрашньому дні	0,5	0,8
Рівень життя	1,0	0,8
Ставлення до освіти	0,5	0,4
Некорумпована спільнота	0,5	0,4
Безкоштовне лікування від Червоного Хреста	0,5	0,4
Дороги краще	0,0	0,4
Більше стала приділяти час собі	0,5	0,4
Стала відвідувати культурні заходи	0,5	0,4

ЯК САМЕ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ ВПЛИНУЛО НА ВАС, ЩО ЗМІНИЛОСЯ?

% опитаних

(продовження)

	Жінки	Загалом
Немає корупції такої, як в нас	0,0	0,4
Менталітет інший	0,5	0,4
Треба цінувати кожен день життя	0,5	0,4
Ніколи не втрачати надію	0,5	0,4
В Україні нічого доброго для людей	0,5	0,4
Шкільна освіта	0,5	0,4
Віра в Україну	0,5	0,4
Гордість за Україну	0,5	0,4
Законоступність громадян	0,5	0,4
Хочеться кращих змін в своїй державі	0,5	0,4
Зняла рожеві окуляри про Європу	0,5	0,4
Ставлення до кар'єри	0,5	0,4
Опанувала нову професію, яка буде корисна в майбутньому	0,0	0,4
Зустріч з людиною, з якою плануємо одружитися	0,5	0,4
Збільшився дохід	0,5	0,4
В Європі вище якість продуктів	0,5	0,4
Стала мудрішою	0,0	0,4
Розуміння ролі індивіда в розбудові держави	0,0	0,4
Розуміння важливості громадського контролю	0,0	0,4
Відчула себе непотрібною в іншій країні	0,0	0,4
Ставлення до себе змінило	0,5	0,4
Не хочеться повертатися в Україну	0,5	0,4
Прийшло усвідомлення різниці між ними (Європою) і нами (Україною)	0,0	0,4
Стала простішою	0,0	0,4
В Україні люди злі	0,5	0,4
Я навчилася подорожувати з дітьми	0,5	0,4
Зрозуміла, що в нашій країні багато чого не робиться	0,5	0,4
Підхід планування в деяких речах	0,5	0,4

ЯК САМЕ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ ВПЛИНУЛО НА ВАС, ЩО ЗМІНИЛОСЯ?

% опитаних

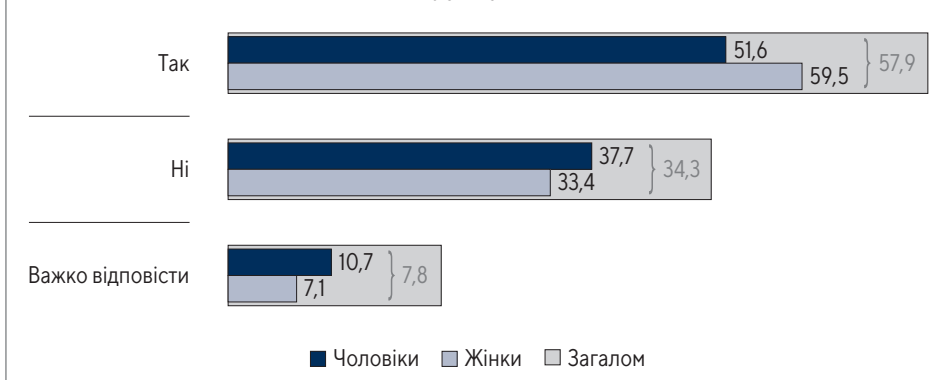
(продовження)

	Жінки	Загалом
Державний апарат і як він працює	0,5	0,4
Краще стала ставитися до литовців	0,5	0,4
Виріс рівень патріотизму	0,5	0,4
Бажання розвивати країну	0,5	0,4
Важко сказати	1,9	1,7

При цьому більшість і чоловіків (52%), і жінок (59,5%) відповіли, що отримали за кордоном нові знання, досвід, які вважають корисними для себе. Хоча 38% чоловіків і 33% жінок не вважають, що отримали за кордоном нові знання, досвід, які були б корисні в подальшому житті.

ЧИ ОТРИМАЛИ ВИ ЗА КОРДОНОМ НОВІ ЗНАННЯ, ДОСВІД, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ КОРИСНИМИ ДЛЯ СЕБЕ?

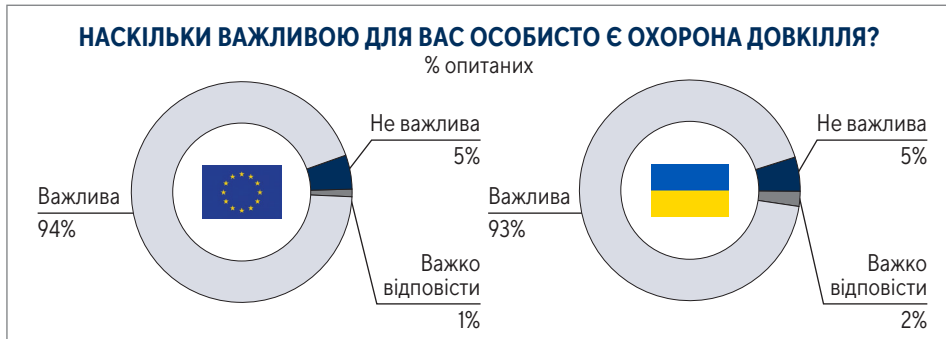
% опитаних

Конкретизуючи новий досвід, отриманий упродовж життя за кордоном, чоловіки і жінки відзначають, що новим для них був інший рівень екологічної відповідальності громадян (включаючи сортування сміття, частіше користування громадським транспортом і велосипедом тощо).

В цьому плані можна навести цікаві спостереження. Так, коли йдеться про ціннісний компонент ставлення громадян ЄС і громадян України

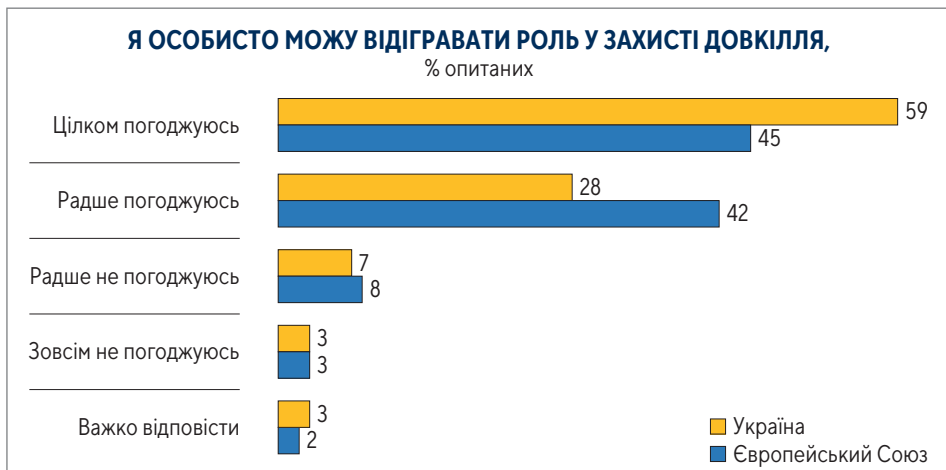
до довкілля, то проведені дослідження показують, що українці цілком поділяють основні екологічні цінності¹⁵. Українці та громадяни ЄС однаково відчують високий вплив екологічних факторів на якість життя, а екологічні проблеми мають прямий вплив на життя громадян як в Україні, так і в ЄС. Це свідчить про те, що Україна та ЄС знаходяться в єдиному ціннісному екологічному просторі: охорона довкілля є важливою особисто для громадян (понад 90% респондентів в ЄС та Україні).

* Сума варіантів відповіді «дуже важлива» та «радше важлива».

** Сума варіантів відповіді «не дуже важлива» та «зовсім не важлива».

Майже 9 з 10 українців і європейців вважають, що можуть особисто відігравати роль в охороні довкілля, а більшість вважає, що повинна робити більше для охорони довкілля.

¹⁵ Гендерна перспектива сфера захисту довкілля в Україні. – Центр Разумкова, Фонд ООН у галузі народонаселення, https://razumkov.org.ua/images/2022/07/15/we_act_ecology_ukr_report.pdf.

ЩО РОБИЛИ ГРОМАДЯНИ ДЛЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЗА ОСТАННІ ШІСТЬ МІСЯЦІВ?

% опитаних

Європейський Союз

Україна

Коли мова доходить до практичної реалізації своїх міркувань, українці демонструють набагато нижчі показники, ніж європейці. Загальна кількість екологічних практик громадян є значно нижчою в Україні, ніж в ЄС¹⁶. Наприклад, кожен десятий українець нічого не зробив за останні пів року для захисту довкілля. 48,2% не зменшили використання одноразових поліетиленових пакетів, а лише 1,8% ніколи їх не використовували. Отже, саме практичне співпадіння вподобань та реальної поведінки у європейців стало для більшості українців абсолютно новим життєвим досвідом (діаграма «Що робили громадяни для охорони довкілля за останні шість місяців?»).

Респонденти зазначають, що новим досвідом стало те, що люди живуть з почуттям безпеки, довіряють один одному і представникам поліції. До речі, недовіра до інших – це одна з базових ознак українського суспільства, на що звертають увагу соціологи¹⁷. Так, соціологічні дослідження традиційно показують, що майже половина українців не довіряють людям навколо чи вагаються щодо цього¹⁸.

Принципово іншим є ставлення іноземців до подорожей по країні та в інші країни, що дуже приваблює українських громадян. В цілому європейці подорожують значно частіше, ніж українці. Саме жителі Європи є найактивнішими мандрівниками – за даними експертів Всесвітньої туристичної організації, 55% усіх туристів у світі – це європейці¹⁹. Причому 89% туристів не залишають під час відпустки кордони Старого світу, а подорожують Європою. Такі фактори, як рівень статків, відстань, відкритість кордонів або ціни на квитки не грають суттєвої ролі. Більшу роль грають традиції. Для українців велике значення мають якість житла, комфорт, престижні автомобілі тощо. При цьому європейці значно менше звертають увагу на такі речі. І тому багато переваг надають відпочинку²⁰. Важливий чинник – традиції сім'ї та характер. Наприклад,

¹⁶ Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей. – Європейська правда, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/24/7087297/>.

¹⁷ Чому нам буває складно довіряти людям? – ELLE, <https://elle.ua/otnosheniya/psihologija/chomu-nam-buvae-skladno-doviryati-lyudyam/>.

¹⁸ Кому ми довіряємо? – Вокс Україна, <https://voxukraine.org/komu-my-doviryayemo>.

¹⁹ World Tourism Organization a UN Specialized Agency. – UNWTO, <https://www.unwto.org/>.

²⁰ Ipsos Affluent Europe Survey. – Ipsos, <https://www.ipsos.com/en/24th-annual-european-affluent-survey>.

дослідження, що проводилися ще до війни фіксували, що найбільш популярними напрямками для українців були Туреччина, Північна Африка, Південь Європи, також був дуже високий попит на далекі екзотичні тури²¹.

ЯКИЙ НОВИЙ ДОСВІД ЧИ ЗНАННЯ ВИ ОТРИМАЛИ, ПЕРЕБУВАЮЧИ ЗА КОРДОНОМ?			
% опитаних			
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Люди живуть з почуттям безпеки, довіряють один одному і представникам поліції	57,1	55,6	55,9
Інший рівень екологічної відповідальності громадян (включаючи сортування сміття, частіше користування громадським транспортом і велосипедом тощо)	57,1	50,2	51,4
Ставлення до подорожей країною та в інші країни	42,9	44,2	44,0
Ставлення до культурної спадщини країни	31,7	37,5	36,5
Ставлення до історії країни	27,0	30,9	30,2
Більш відповідальне ставлення до власного здоров'я	32,3	29,1	29,7
Простіше ставлення до приготування їжі	33,9	28,4	29,4
Діти за кордоном, зазвичай, більш самостійні, ніж в Україні	20,6	23,9	23,3
Більше поширення спортивного дозвілля і рухливого способу життя	9,7	24,9	22,2
Змінилися уявлення про оздоблення будинку і підтримання речей у робочому стані	19,0	20,0	19,8
Менший рівень залученості батьків до шкільних справ	4,8	20,4	17,6
Уявлення про інший розподіл сімейних обов'язків	17,5	17,5	17,5
Більша залученість дорослих і дітей до участі у культурних заходах	6,5	16,8	15,0
Відповідальне ставлення до харчування	11,1	15,8	14,9
Змінилися уявлення про розподіл сімейного бюджету	14,5	13,7	13,8
Більш поважливе ставлення вчителів до дітей у школі	3,2	8,1	7,2
Інше	6,5	3,8	4,3
Важко відповісти	0,0	0,4	0,3

²¹ Жінки і діти. Куди та як подорожують українці у 2023 році? – РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/rus/travel/zhinki-i-diti-kudi-i-k-podorozhuyut-ukrayintsi-1682683011.html>.

Розмірковуючи над питанням, чи хотіли б запозичити щось з європейського способу життя та втілити в Україні, крім загалом вищих стандартів якості європейського життя, респондентки додали, що хотіли поширення в Україні наступного:

- ✓ законослухняність громадян, дотримання встановлених правил;

Результати фокус-групових дискусій

«Мне здесь (у Польщі) очень нравится Закон «О нераспитии алкогольных напитков в общественных местах» и по поводу курения. У нас (в Україні) вроде как тоже есть такие законы, но их и полиция, и граждане игнорируют. Я замечала, очень маленький процент людей (у Польщі) не придерживаются этого закона» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

- ✓ дотримання трудового законодавства з боку роботодавців, захист найманих працівників;

Результати фокус-групових дискусій

«В Україні було б дуже непогано цінувати робочий час, саме як в Німеччині. Німеччина опікується наперед виснаженням своїх громадян і тому є «очень чётенькие законы» про вихідні, і про неділю, і не перепрацьовані години на роботі» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

- ✓ високий культурний рівень, дотримання соціальних норм поведінки, вихованість, ввічливість значної частини громадян у публічних місцях, у повсякденному житті, лояльність та толерантність, дружнє, позитивне ставлення до оточуючих, незнайомих, незалежно від їхнього статусу;

Результати фокус-групових дискусій

«Отношение людей, которое там было ко мне, к нашей семье, к нашей ситуации там было очень хорошее. Даже от чужих людей, от которых даже не ожидали» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, немає дітей, Польща-Україна).

Результати фокус-групових дискусій

«Ну, перш за все в Німеччині кидається в очі пунктуальність. Вони наскільки поважають час одне одного, пунктуальність в усьому... Те, що вони всі з усіма вітаються і завжди усміхнені, всюди, в супермаркеті тобі бажають приємного вечора, гарного вихідного і тому подібне, тобто вони дуже політкоректні, ввічливі і пунктуальні» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 діти, Німеччина).

- ✓ відчуття свободи, зокрема внутрішньої свободи, свободи самовираження;

Результати фокус-групових дискусій

«Рівень свободи, толерантності, що кожен може одягатися як завгодно» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 діти, Німеччина-Україна).

- ✓ низький рівень корупції, з якою не стикаються в повсякденному житті, вирішуючи буденні проблеми та завдання;

Результати фокус-групових дискусій

«На кожному кроці тебе не потрібно думати, ждуть від тебе грошей чи ні» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

- ✓ залученість чоловіків до виховання дітей. В європейських країнах вихід чоловіків в декрет є нормою, а не виключенням;

Результати фокус-групових дискусій

«Я там часто бачила чоловіків з дітьми, які гуляють з дітьми, які разом з жінкою займаються дитиною» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

- ✓ відчуття безпеки та соціального захисту: біженець, безробітний, безпритульний не відчуває себе покинутим напризволяще, зокрема має притулок та повноцінне харчування;

Результати фокус-групових дискусій

«Вот я мать одинокая (одружилась після повернення в Україну) с ребенком, и в Украине у меня не было никакой поддержки кроме 800 грн, которых мне только на памперсы хватало. А в Германии есть большая поддержка беженцам. Такие же деньги получают безработные. И там такая система во всем, в Германии всегда можно рассчитывать на помощь» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Мені ще дуже подобається в Німеччині ставлення до їжі. Ну, «Тфель», то само собою, але тут навіть не дуже багаті люди мають доступ до великої кількості продуктів, і тут ніхто не голодує, це правда. Тобто їжа – це на першому місці» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

- ✓ насичене та активне культурне життя, доступність та різноманітність дозвілля.

Загалом, роздуми та відповіді чималої кількості респонденток зводилися не до бажання запозичити, перейняти певні соціальні та моральні норми, демократичні цінності, скільки до бажання отримати в Україні рівень та якість життя, соціальну захищеність не нижчу, ніж у Польщі та Німеччині, розвинену інфраструктуру, доступну освіту.

Дехто вказав, що досвід перебування за кордоном вплинув на їхній світогляд та систему цінностей, дозволив відчути себе громадянами світу, познайомитися з іншими культурами, традиціями, менталітетом.

Результати фокус-групових дискусій

«Змінилося ставлення до закордону. Колись моя бабуся завжди казала: нікуди не їхати, завжди сидіти вдома, бо там тебе не люблять, там тобі не допоможуть, ти там завжди будеш чужий. Зараз – ні, я розумію, що нам допомагають, нас захищають, і взагалі ми можемо тут себе відчувати більш-менш в безпеці і в якійсь захищеності. Для мене це новий досвід...Я тут не була раніше. Мені цікаво, я хочу вивчити, хочу більше і більше про це все знати. А як воно вплине далі на наш рівень розвитку, на наше взагалі життя, поки що невідомо» (жінка, 23 роки, Херсонська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

ЕКСПЕРТНА ПОЗИЦІЯ – ВПЛИВ КРАЇН-РЕЦИПІЄНТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Як вже не одноразово зазначалось, для країн-реципієнтів мігранти з України – це цінний людський капітал. Значна частина мігрантів з України – особи працездатного віку, готові адаптуватися, працювати, погоджуються на нижчу заробітну плату, важкі або несприятливі умови праці.

Експертна думка

«Для держав-реципієнтів приплив мігрантів – це такого роду інвестиція і шанс на розвиток... Прибуття мігрантів, чия ментальність не сильно відрізняється від мешканців країн ЄС, як, скажімо, ментальність мігрантів з країн Близького Сходу чи Африки, частково країни реципієнти зацікавлені в тому, щоби мігранти залишалися».

З цих причин європейські країни створюють прийнятні умови для подальшого перебування мігрантів на своїх територіях, заохочують їх залишатися в своїх країнах, пропонуючи соціальні виплати, безкоштовне або доступне за ціною соціальне житло, безкоштовні мовні курси, курси підвищення кваліфікації або отримання спеціальності, програми адаптації для молоді, сприяння їхнього вступу до вищих навчальних закладів.

Експертна думка

«Німеччина тепер хоче, щоби максимально багато українців залишилося, тому що їм не вистачає робочої сили. Їм 430 тис. працівників потрібні на рік».

Відповідно, аналізуючи роздуми експертів на тему, що корисного можуть набути українські громадяни, перебуваючи у вимушеній міграції в країнах ЄС, та згодом застосувати після повернення в Україну, можна виділити наступні чинники:

- ✓ знання іноземної мови;

Експертна думка

«Знання мов буде корисною навичкою в Україні довгий час, тому що країна зараз є дуже залежною від міжнародної допомоги, навіть можливість влаштуватися до міжнародної компанії, спільного підприємства, представництва».

- ✓ отримання європейської освіти, набуття нової професії або нових професійних навичок;

Експертна думка

«Є шанс, що ці діти повернуться додому з хорошою західною освітою і будуть допомагати інтегруватися Україні зсередини».

- ✓ усвідомлення цінності та переваг офіційного працевлаштування та сумлінної сплати податків;

Експертна думка

«У нас (в Україні) так: якщо працювати добре, то у власному бізнесі, або побудувати схему, щоби гроші до тебе самі йшли. Якусь схему придумати. Чому у нас корупція? Тому що люди на порожньому місці придумують собі як би менше працювати. І не сплачувати податки... Тут (в Європі) дуже добре розуміють, що для того, щоби добре жити, потрібно працювати. Це теж, чого нам дуже бракує».

- ✓ зміни світогляду, знайомство з іншою культурою, набуття нових цінностей і способу життя, зокрема зміна ментальності в українців з російськими поглядами, вихідців зі східних і південних регіонів, що може бути певним стимулом для їх відмови від «руського мира».

Експертна думка

«За кордон виїхали ті, які б за нормальних умов ніколи туди не виїхали, адже до війни, хто у нас їздив в Європу? Їздили західні області, для котрих польська вже давно не була іноземною. І далеко меншою мірою міграційна поведінка була поширена на Центр, Південь і тим більше Схід України, а тепер у нас більшість вимушених мігрантів – це якраз Схід і Південь. Вони в шоковій ситуації, примусово, вимушено познайомились з іншою культурою, з іншим способом життя».

- ✓ впровадження стандартів гендерної рівності: справедливий розподіл обов'язків в сім'ї, практика декретних відпусток чоловіків, протидія сімейному насильству.

Експертна думка

«Тут (в Європі) чоловіки доглядають повноцінно за дітьми. Розповсюдженим видом декретної відпустки є 14 місяців, коли 7 місяців бере батько і 7 місяців бере мати... Жінки після повернення точно запозичать звичку, щоби не стояти біля плити, а купити щось готове, це точно».

Експертна думка

«Домашнє насилля, жінка такий самий член сім'ї, як і її чоловік. У неї є свої кордони і ніхто не має права їх порушувати. Це дійсно є в Європі і цього дотримуються. Ті жінки, котрі повернуться, вони розумітимуть, що права вони мають такі самі, як і чоловіки. І ніхто не має права їх порушувати. Вони будуть привносити в суспільство такі ініціативи»

- ✓ набуття досвіду вирішення повсякденних проблем та питань, комунікацій з різними державними, комунальними, медичними, освітніми та іншими установами без необхідності давати хабарі, що може посилити несприйняття корупції у всіх її вимірах в українських реаліях, зокрема на побутовому рівні;

Експертна думка

«Є досвід, коли мігранти повертаються в Україну ще до війни, вони по-іншому ставилися до проблем хабарів. Вони були різко проти цього «настроєні», навіть намагалися перешкоджати своїм близьким та друзям, коли ті збиралися таким чином вирішувати питання. Це норми цивілізованого суспільства. Поширення цих норм в Україні було б дійсно позитивним».

- ✓ досвід започаткування та ведення бізнесу за європейськими правилами, в умовах економічних свобод, сприяння з боку держави;

Експертна думка

«Наші люди перебувають як раз в тих країнах, які займають достатньо високі щаблі в рейтингу економічної свободи, економічного розвитку, конкурентоспроможності, тобто вони набувають досвід, який би був дуже цінний для нас».

- ✓ законослухняність, дотримання європейських соціальних правил і норм поведінки;

Експертна думка

«Дотримання законодавства (запозичать). Законослухняність – це не риса українців. В Європі розуміють, що потрібно тримати себе в певних рамках».

«Законослухняність, про те, щоби притримуватися норм поведінки. Навіть такі банальні речі, як не переходити вулицю в невстановленому місці».

Експертна думка

«Соціалізація і адаптація відбувається. Мігранти теж сприймають ці правила, частково спочатку, може не йде сприйняття, але суспільство на них тисне, вони сприймають ці правила, культуру і поведінку. Вони повернуться трішечки іншими».

- ✓ толерантне ставлення один до одного, повага до особистості з боку суспільства і з боку держави; звичка бути привітними, ввічливими, посміхатися навіть незнайомим людям;

Експертна думка

«В Європі культура спілкування інша. Тут більше особистого простору. Є і більше відстані між людьми, але є ввічливість. Тут якщо ти перечепився і впав, всі тобі будуть допомагати, але ніхто тобі в душу не лізтиме. Тут не будеш кричати матом на всю вулицю».

«Повага до особистості як такої, тобто незалежно від вашого гендеру, від вашої орієнтації, від кольору шкіри».

- ✓ відповідальне ставлення з боку суспільства і держави до певних категорій громадян, зокрема інвалідів, осіб з вродженими вадами;

Експертна думка

«Різні програми існують, є різні послуги для дітей, для дітей з особливостями розвитку. Це дуже помітна різниця в Європі у відношенні до дітей з інвалідністю, з аутизмом, що є там навіть для мігрантів, і що є в нас. Жінки в шоці від тієї різниці, яку вони бачать. Ті жінки, які повернуться, привезуть досвід і намагатимуться його застосувати».

«По-перше, що все для людей, для зручності людини, починаючи зі сходинок, пандусів, автобусів, які відкривають двері, щоб ти спокійно коляску з дитиною засунув і так далі».

- ✓ усвідомлення себе громадянином країни, в якій жили предки і будуть жити нащадки, дбайливе ставлення до природи, екології, контроль антропогенного впливу на навколишнє середовище, відповідальне та ощадливе споживання енергоресурсів, води;

Експертна думка

«Тяглість поколінь, тяглість історична. Ну, це от відчуття того, що мій дід тут жив, мій батько тут жив. Ми в Радянському Союзі цього були повністю позбавлені. І звідси ставлення до того місця, де ти живеш, тому що відповідальність за чистоту, за порядок, за збереження природи... Навесні в нашому містечку проліски повилазили, і причому повилазили прямо по доріжках, і ніхто їх не рве. І не тому що заборонили їх рвати».

«Люди будуть розуміти, щоби було чисто на вулиці, потрібно не смітити, те, з чим у нас дуже великі проблеми в Україні. В Європі ти дуже швидко розумієш, що по-іншому ти просто не можеш себе поводити».

- ✓ впровадження зарубіжної практики громадської діяльності: реалізація активної громадянської позиції на рівні громад, взаємодія з місцевою владою, цивілізовані методи тиску на виконавчу, місцеву владу; створення та розвиток громадських організацій на місцевому рівні;

Експертна думка

«З'явиться критична маса тих, хто буде об'єднуватися в ініціативні групи, створювати громадські організації, йти у владу, місцеві ради і будуть вносити ці зміни».

- ✓ нові критерії, вимоги до якості, курс на європейський рівень стилю життя, комфорт та послуги, які не існують в Україні. Це можуть бути цінні ідеї та ноу-хау для мікро- і малого бізнесу, які започаткують мігранти після повернення;
- ✓ європейська практика захисту прав та інтересів робітників.

Експертна думка

«Якщо люди не вміють відстоювати свої трудові права, в тому числі через страйки, вони безправні. В нас теж мають бути страйки, інакше не буде нормальної реакції держави на потреби людей».

В деяких випадках:

- ✓ загострення патріотичних почуттів до України, усвідомлення, що життя в Україні було не гіршим, а іноді й кращим за європейський рівень та стиль життя. Наприклад, з огляду на те, що суспільства

деяких країн є більш консервативними, з меншим обсягом свободи та гендерної рівності;

- ✓ підвищення цінності професій, які дозволяють виконувати роботу дистанційно.

ІМІДЖ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ЗА КОРДОНОМ

Питання про те, який імідж України створюють українські мігранти за кордоном, не отримало однозначної відповіді, його обговорення часто відбувалося в контексті іміджу самих мігрантів та ставлення до них з боку місцевих жителів.

Експерти вірять, що українські мігранти, особливо українські жінки, загалом створюють позитивний імідж українців за кордоном, завдяки таким якостям:

- ✓ працьовитість, наполегливість, прагнення якнайшвидше влаштуватися на роботу, не сподіватися лише на соціальні виплати та допомогу. Багато жінок демонструють силу духа, сміливість, бізнес-знання, креативний підхід, розпочинають власний бізнес;

Експертна думка

«Хто у нас був рушій міграції, завжди жінка, адже жінка більш адаптивна, вона береться за все що завгодно, в неї корона не спаде, якщо вона піде посуд мити, на перших роках міграції, коли найважче».

- ✓ патріотизм, значна частина приймають участь у волонтерських проєктах, збирають кошти та необхідні речі для ЗСУ;
- ✓ високий рівень культури, вихованість, високий рівень освіти, порівняно з місцевими жителями; значна кількість мігрантів мають вищу освіту або високу професійну кваліфікацію;

Експертна думка

«Імідж українців змінився в позитивний бік, тому що до цього вони бачили мігрантів з України з низових класів, які приїжджали на якісь підробітки, незаконно. А тепер хлинула ця хвиля середнього класу високоосвічених жінок. У Німеччині немає такого високого відсотку населення з вищою освітою... Німці були шоковані, що 90% мігрантів з України – з вищою освітою».

- ✓ високий рівень інтеграції, подібні до європейського менталітету і цінності. Значна кількість українських вимушених мігрантів досить швидко інтегруються в суспільство, сприймають європейські норми і правила, швидко навчаються мові.

Негативний імідж можуть створювати лише ті мігранти, які не демонструють зусиль для адаптації, не вчать мову, не поспішають влаштуватися, продовжують жити на соціальні виплати, або взагалі демонструють антисоціальну поведінку. Це викликає несприйняття у місцевих жителів, які схильні вважати, що мігранти паразитують за рахунок їхніх податків, і повинні якнайшвидше починати працювати, сплачувати податки і не бути тягарем для бюджету країни, населеного пункту.

Експертна думка

«Є негативні приклади: мігранти живуть за рахунок когось, всі їм винні, і таких людей багато».

VII.

ВПЛИВ МІГРАНТІВ НА КРАЇНУ ПЕРЕБУВАННЯ

До війни пересічні мешканці європейських країн, на думку респонденток, не цікавилися та майже нічого не знали про Україну й українців. З початком воєнної міграції місцеві жителі мали змогу познайомитися з українською культурою, з народними традиціями, зокрема танцями, піснями, українськими стравами, почути українську мову, сформувані своє уявлення про пересічних українців, їх відмінність від росії та росіян, відчуті цінності, ментальну і культурну спорідненість українців з Європою.

Тепер збільшилася кількість проєктів, присвячених популяризації української культури, мистецтва тощо.

Крім того, що українські мігранти демонструють вдячність, наполегливість у вивченні іноземної мови, правил, культури та традицій країни, що приймає, вони й самі діляться культурною спадщиною України: організовують різного роду заходи для популяризації української культури та збору коштів для ЗСУ.

Примітно, що наведені приклади здебільшого зображували активність та ініціативність жінок-українок.

Результати фокус-групових дискусій

«У нас уже три чи чотири рази були українсько-німецькі вечори, наші дівчата співали, вірші розказували, співали німецькі пісні і такі ось були, якби вдячність німцям за те, що нас прийняли, приютили і українську кухню готували дівчата і збирали гроші на допомогу, на армію, щоб переслати ось. Такий план був» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Даже несмотря на то, что маленький город, очень много разных мероприятий было посвящено украинским беженцам. Наши дети и танцевали, и пели на украинском языке и ну они тоже очень много о нас узнали, как об украинцах» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, немає дітей, Польща-Україна).

Результати фокус-групових дискусій

«Дуже багато моїх колег (митців, культурних та громадських діячів), просто випахують це поле української культури, донесення української культури справжньої, якісної української культури до Німеччини, і поступово відбувається виключення оцих наративів російської культури, штампів. Ну, можливо ми доживемо колись до того, що в їхніх школах будуть не цитати Пушкіна, а цитати Шевченка або українських філософів, або Сковороди. Ну тобто саме в цій сфері ведеться дуже велика робота» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

«Тут (села, невеликі міста в Німеччині) трошки українізується. Стосовно бібліотек, то 100%, що додається (книжки українською для біженців). Наприклад, моя дитина ходить на теквандо, то там уже знають: «добрий день», «добрий вечір», «до побачення», – тобто вже починають потроху вчити українську мову» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Я також живу в невеличкому містечку, десь 20 тисяч населення, і наші дівчата тут організували український хор. І ось наш хор німці запрошують на деякі свої свята. Тобто ми також несемо свою українську культуру у німецьку» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дітей, Німеччина).

Також деякі респондентки вказали на позитивний вплив українців на економіку країн перебування. Українці не лише працюють як наймані працівники, але й є багато прикладів започаткування власного малого бізнесу.

Результати фокус-групових дискусій

«Я вважаю, що Україна розвиває, напевно, більше Польщу. Вона (Польща) якось стала більше розвинена. Навіть в моїй сфері праці, майже всі українці тут відкривають салони (краси), багато турагенств теж українці відкривають, тому я вважаю, що ми гарно впливаємо на Польщу» (жінка, 32 роки, Рівненська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

«Там, где я была, было очень много девушек из Харькова, они зарабатывали себе на жизнь, пекли торты и делали наши вареники и пельмени. Поляки до этого не имели представления, что вареник – это украинское блюдо» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, немає дітей, Польща-Україна).

Лише окремі респондентки навели приклади негативного впливу деяких українців-мігрантів на усталене життя населених пунктів. Здебільшого йшлося про неприйнятну поведінку українських чоловіків, які, наприклад, вживали алкоголь та палили в заборонених для цього місцях, або загалом демонстрували схильність до порушення законів, уникали сплати податків, намагалися вирішувати проблеми за допомогою хабарів.

Результати фокус-групових дискусій

«Я помітила негативний вплив, наприклад, на культуру Німеччини від українців... Тут кожне село має свій відкритий басейн, куди просто за символічну плату ти купуєш абонемент на сезон і можеш там плавати скільки завгодно. І практично всі українці туди сходяться і розпивають спиртні напої, палать, це все дуже негарно виглядає, матюкаються, включають музику на повну, що весь басейн має це слухати, тобто така культура, що мені, чесно кажучи, за наших соромно... Працюють на чорну, корупцію сюди «внедряють» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

Респонденти-експерти передусім наголосили на культурний і економічний вплив вимушених мігрантів на країни-реципієнти.

Значна частина українських мігрантів працевлаштовані, створюють продукт, надають послуги, платять податки, споживають товари і послуги, і внесок українських мігрантів доволі значний у таких країнах, як Литва, Латвія, Чехія, Польща, де адаптація є легшою, не така виражена проблема мовного бар'єру і тому більшість мігрантів працевлаштовані.

Експертна думка

«І в Литві відсоток робочої сили з України дуже високий, тому що сама країна – це півтора мільйона. І там практично всі працевлаштовані. Там взагалі немає мовного бар'єру».

Вимушені мігранти, коли перебувають спільноту у відносно великій кількості в певному населеному пункті, знайомлять місцеві громади з українською культурою, звичаями, традиціями, кухнею, загалом створюють більш чітке уявлення про український народ, про який деякі європейці до початку повномасштабної війни мали досить уривчасті знання.

Експертна думка

«Найчастіше мова йде про відкриття етнічних заходів харчування, я чув про такі випадки, де оселяються наші вимушені мігранти, і вони повідомляли мені про факти відкриття таких закладів. І плюс наші громадяни проводять культурні заходи. Слово «фестиваль» буде перебільшенням, але мешканці бачать ці заходи».

Деякі вимушені мігранти сприяють формуванню громадянської позиції в країнах перебування на підтримку України: проводять різноманітні благодійні заходи, займаються волонтерською діяльністю, організовують збір коштів на підтримку ЗСУ.

Експертна думка

«У кожного є своя соціальна позиція, де вони розповідають, що в Україні йде дійсно війна, що нам потрібна світова підтримка, також багато акцій проводять на підтримку наших військових, закупають техніку для військових, автомобілі, приладдя».

Слід звернути увагу на те, що розмови про український менталітет та особливо розмови про відмінності менталітету європейців та українців надзвичайно політизовані. Це призводить до того, що нашим співвітчизникам, які опиняються у європейських країнах, інколи надзвичайно складно скласти об'єктивну думку про те, наскільки ментальність українців насправді є відмінною від ментальності європейців.

В соціологічній та психологічній літературі вважається, що процесам адаптації сприяє певний характер ідентичності та менталітету, тобто сукупність розумових, емоційних, культурних особливостей, ціннісних орієнтацій, що притаманні певній етнічній групі, нації, народності²².

²² The Processes of Adaptation, Assimilation and Integration in the Country of Migration: A Psychosocial Perspective on Place Identity Changes, <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/16/10296> Personality Factors of Choosing Adaptation Strategies in a Different Cultural Environment by Labor Migrants from Ukraine, <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1475>.

The Processes of Adaptation, Assimilation and Integration in the Country of Migration: A Psychosocial Perspective on Place Identity Changes, file:///d:/Downloads/The_Processes_of_Adaptation_Assimilation_and_Integ.pdf.

Tara Quinn, Irene Lorenzoni, and W. Neil Adger, Place Attachment, Identity, and Adaptation, <file:///d:/Downloads/Placeidentityandadaptation.pdf>.

Acculturation, identity and adaptation in dual heritage adolescents, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147176705001355>.

В багатьох соціологічних дослідженнях присутні наступні ознаки українського менталітету: сприйняття реальності через почуття; відкритість, щирість, доброзичливість; негативне ставлення до формальностей; нелюбов до тих, хто «висувається» і кому «більш за усіх треба»; тяга до суперечок; тяга до дармових речей; прагнення вирішити проблеми полюбовно та в неофіційній обстановці; недбале ставлення до свого здоров'я²³.

Наприклад, в типології культурних змін, за шкалою Г. Хофштеда²⁴, ментальність західної культури та української можна представити як культури фемінності та маскулінності:

Фемінність – це турбота один про одного, інтуїція, цінність вільного часу.

Протилежний полюс «маскулінність» – наполегливість, раціоналізм, наполегливість у досягненні цілей, гроші.

²³ Донченко Л., Означення понять «національний характер» і «ментальність» у філософському та культурологічному дискурсі, <file:///d:/Downloads/16.pdf>.

²⁴ Culture, leadership, and organizations : the GLOBE study of 62 societies, <https://archive.org/details/cultureleadershi0000unse>.

ВІДМІННОСТІ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Типові українські риси (частіше описуються в термінах фемінності)	Типові західні риси (частіше описуються в термінах маскулінності)
Українці значно більшою мірою покладаються на емоції, ніж на раціональний підхід	Народи Європи, особливо Північної діють навпаки, довіряючи більшою мірою логіці та розуму
Українцям менш притаманний розмірний уклад життя, українці не відмовляють собі у спонтанних святах	У Північній та Центральній Європі строго дотримуються календарних дат
Українці рідко планують свої витрати і життя загалом, що пов'язано з частими кризами та економічною нестабільністю	У таких країнах, як Австрія, Німеччина, Швейцарія, Швеція, Велика Британія громадяни занадто педантично підходять до життя та планують усе на місяці наперед
Для українця характерною рисою є сентиментальність. Українці легко переймаються почуттями інших людей та вміють співпереживати	В західних країнах не прийнято розповідати малознайомій людині про сімейні або будь-які інші проблеми та вислуховувати будь-які відверті думки
Українці люблять спілкуватися та легко ділитися особистими проблемами	В західних країнах люди тримають соціальну дистанцію один від одного і навіть з близькими друзями не розмовляють на особисті теми
Українці надзвичайно відхідливі. Навіть велика сварка може бути забута після швидкого примирення	Європейці не мстиві, проте після сварки з людиною можуть розірвати стосунки без можливостей їх відновлення
Українцям притаманний т. зв. соціальний конформізм – бажання щоб усе було «як у людей», і ніхто щоб не думав погано – навіть на шкоду нам самим	Європейці звикли користуватися розвинутою системою послуг, яка ставить у центр соціального життя людину з її потребами
Українців часто називають консерваторами, які не люблять змінювати звичний уклад життя	Європейці, навіть похилого віку, люблять нові враження, тому що сприймають їх як крок до поліпшення якості власного життя

Безумовно, в Україні багато людей, які мають риси, ідентичні європейським. Для таких людей зазвичай адаптація відбувається швидко та легко. І значна чисельність мігрантів знаходять в менталітеті, традиціях, культурі іншого народу надзвичайно корисні для себе риси і з задоволенням ними користуються в повсякденному житті.

VIII.

СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

Останнім часом почастишали повідомлення про те, що в політичних колах ЄС рівень підтримки України, як і раніше, високий, проте серед частини населення зростає втома від «українського порядку денного». Дослідження прагнуло з'ясувати, чи так це.

На питання, чи зустрічались громадяни України упродовж періоду перебування за кордоном з проявами негативного чи упередженого ставлення до українських біженців з боку місцевої громади, 63% жінок і 58% чоловіків відповіли, що ніколи не зустрічались з проявами упередженого ставлення, ставлення до українських біженців було завжди доброзичливим. 26% чоловіків і жінок відповіли, що траплялись випадки негативного чи упередженого ставлення до українців; 11% чоловіків і 7% жінок стикалися з випадками образ; у 3% чоловіків і 4% жінок траплялись конфлікти.

ЧИ ЗУСТРІЧАЛИСЬ ВИ УПРОДОВЖ ПЕРІОДУ ВАШОГО ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ З ПРОЯВАМИ НЕГАТИВНОГО ЧИ УПЕРЕДЖЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ З БОКУ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ?			
% опитаних			
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Ні, ніколи, ставлення завжди було доброзичливим	58,3	63,2	62,2
Траплялись випадки негативного чи упередженого ставлення	24,2	26,4	26,0
Траплялись випадки образ	10,8	6,6	7,4
Траплялись конфлікти	3,3	4,2	4,0
Важко відповісти	7,5	5,9	6,2

Загалом ставлення місцевого населення до українських біженок характеризується як позитивне, особливо до жінок з дітьми. Також були поодинокими свідчення респонденток про прояви сексизму або харасменту.

Результати фокус-групових дискусій

«Я жила в Німеччині півтора місяці на так званій вулиці «червоних ліхтарів», і там неможливо було просто стояти одну хвилину, одразу тебе питають, чи є в тебе вільний час або просто запитують «скільки?» А ти одна, самотня жінка з дитиною» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 діти, Німеччина-Україна).

«Со мной многократно пытались познакомиться на улице, но когда узнавали, что я с Украины, то сразу начинали не очень порядочно, не самые порядочные вещи предлагать» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

Чоловіки не висловлювали бажання відповідати на питання з чийого боку відчували негативне, вороже чи упереджене ставлення. Жінки повідомили, що упереджене ставлення вони переважно відчували з боку місцевих жителів (54%) та з боку місцевих жителів російського походження (40%), 29% повідомили, що відчували вороже ставлення до себе з боку місцевих жителів українського походження та українських біженців (діаграма «*Чи відчували Ви негативне, вороже чи упереджене ставлення?*»²⁵).

Щодо проявів шовінізму, негативного ставлення з боку місцевого населення дещо частіше у цьому контексті вказували Німеччину. За свідченнями деяких респонденток, прояви шовінізму були спрямовані саме на українських біженців, на відміну, наприклад, від біженців з Туреччини чи Сирії. Зокрема, місцеві мешканці висували претензії, дорікали, що українські біженці живуть за рахунок їхніх доходів, податків, повинні негайно почати працювати і не повинні розраховувати на висококваліфіковану роботу з гідною оплатою.

Результати фокус-групових дискусій

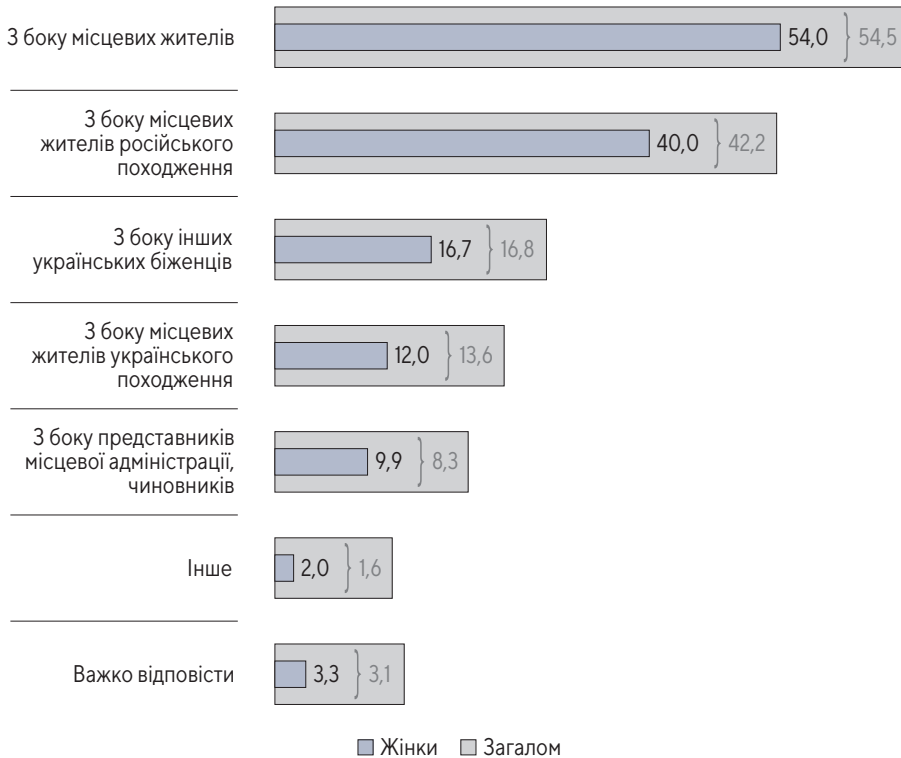

«Були ситуації, коли просто назло нам робили, я зрозуміла, що ці люди, були зі Східної Німеччини. В мене були ситуації, коли людина мені сказала: Ви не виграєте цю війну! І не треба чинити спротиву» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 діти, Німеччина-Україна).

²⁵ Дані стосовно чоловіків не наводяться, оскільки серед них менше 50 респондентів відчували таке ставлення, тому статистичний аналіз по такій групі не може бути здійснений.

ЧИ ВІДЧУВАЛИ ВИ НЕГАТИВНЕ, ВОРОЖЕ ЧИ УПЕРЕДЖЕНЕ СТАВЛЕННЯ...?

% опитаних

Результати фокус-групових дискусій

«Українців німці не люблять. Вони нас вважають паразитами, які понаїхали і сидять на їхні гроші... Мені часто казали: Ти приїхала, тут архітектором думаєш працювати. А ти не хочеш іти підлогу мити або там у будинок престарілих» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

«Були такі, які казали: йди на будь-яку роботу, не треба тобі тих курсів (з вивчення мови), йди на склад чи на завод, щоб поскоріше працювати» (жінка, 36 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 3 дитини, Німеччина).

Результати фокус-групових дискусій

«В основном старшая часть польского населения – это консерваторы, и поэтому очевидно они очень недовольны нашим приездом. Они говорят тоже самое, что и немцы, что мы живём на их налогах» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

Називали також і непоодинокі випадки булінгу українських дітей з боку однокласників при потуранні або невтручанні, небажанні вчителів та керівництва навчальних закладів розв'язувати конфліктні ситуації або взагалі сприяти адаптації дітей біженців з України,

Результати фокус-групових дискусій

«Коли донька пішла тут в гімназію, то навіть не росіяни, а німці у спину їй включали гімн росії. Дуже неприємні питання задавали: чи застрелили твоїх батьків, чи розбомбили твоє помешкання. І моя дитина кожен день плакала» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

Траплялися і конфліктні ситуації з мігрантами з Росії, необхідність співіснування з росіянами.

Результати фокус-групових дискусій

«Виявилось, що тут «дофига русских», які приїхали набагато раніше нас сюди, в Німеччину, і тому тут періодично натикаєшся весь час на оці такі ловушки, що наче ти трошки розслабився, але проходить декілька днів і ти знов вступив в якийсь «русский» діалог» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

Нерідко були випадки недоброзичливості з боку співвітчизників, які емігрували або приїхали на заробітки задовго до початку війни в Україні, не мали доступу до різного роду допомоги в рамках програм для біженців та вважали надання такої допомоги вимушеним переселенцям несправедливою, відверто заздрили рівню підтримки, умовам перебування, розміру грошових виплат для вимушених мігрантів.

Результати фокус-групових дискусій

«В основном работающие люди, которые уже давно в Польше, не совсем адекватно воспринимали, почему мне гуманитарку какую-то привозят, там какую-то одежду... Как это? И тут ещё и выплаты?» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

Респонденти називали також бюрократію, занадто довге оформлення необхідних для реєстрації документів; формальне, байдуже, іноді зверхне або навіть вороже ставлення іноземних чиновників; намагання деяких заробити на скрутному становищі біженців.

Результати фокус-групових дискусій

«Стосовно Німеччини, дуже велика бюрократія, дуже багато паперів для заповнення, і ці бюрократичні процедури тривають дуже довго» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Багато було людей, котрі наживалися на українцях, навіть при оформленні того ж апостилю. Деякі просто продавали свої послуги, наприклад, за допомогу по оформленню документів вимагали гроші» (жінка, 37 років, Запорізька, вища, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

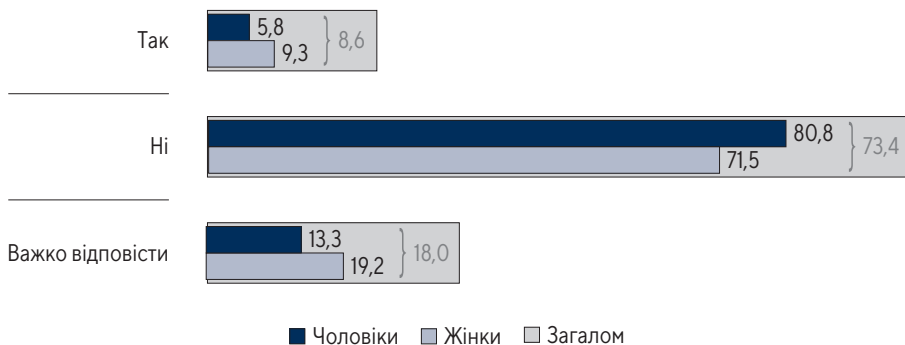

«Я потім в німецькій мові знайшла слова, які це характеризують. Це «гіфюлос», це «бесчувственный» и «захліх» – це коли людина все робить лише по ділу. Усі розмови лише по ділу. Усім байдуже до твоїх почуттів та психологічного стану» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ УПЕРЕДЖЕНОСТІ

ЧИ ВІДЧУВАЛАСЯ РІЗНИЦЯ МІЖ СТАВЛЕННЯМ ЧИНОВНИКІВ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ ДО УКРАЇНОК-ЖІНОК І ДО УКРАЇНЦІВ-ЧОЛОВІКІВ?

% опитаних

Ставлення місцевого населення до чоловіків-мігрантів різне: добре ставляться до тих, хто працює, кого вже знають, хто приїхав задовго до війни; водночас до тих українців-чоловіків, що приїхали після початку війни, ставлення неоднозначне, іноді негативне, особливо у випадках, коли останні не дотримуються усталених соціальних норм, чинять правопорушення або не демонструють бажання працювати.

Результати фокус-групових дискусій

«Тільки, якщо чоловік працює, вони готові допомагати і більш спонукати. Тобто коли бачать, що чоловік приїхав сюди не сидіти на допомозі... Дійсно є такі чоловіки, які приїхали, отримали також допомогу і кажуть: «Я не буду тут работать, это не моё!» Ну, до таких і ставлення відповідне. І я знаю, що таких чоловіків навіть неодноразово виганяли з гуртожитку» (жінка, 29 років, Житомирська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина).

«Хазяїн (житла) казав: я не розумію, що у вас там робиться! Чому твої чоловіки сидять в Україні, а у нас в місті чоловік 100 вже ваших хлопців молодих, які пиячать, матом розмовляють і нічого не роблять!» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, немає дітей, Польща-Україна).

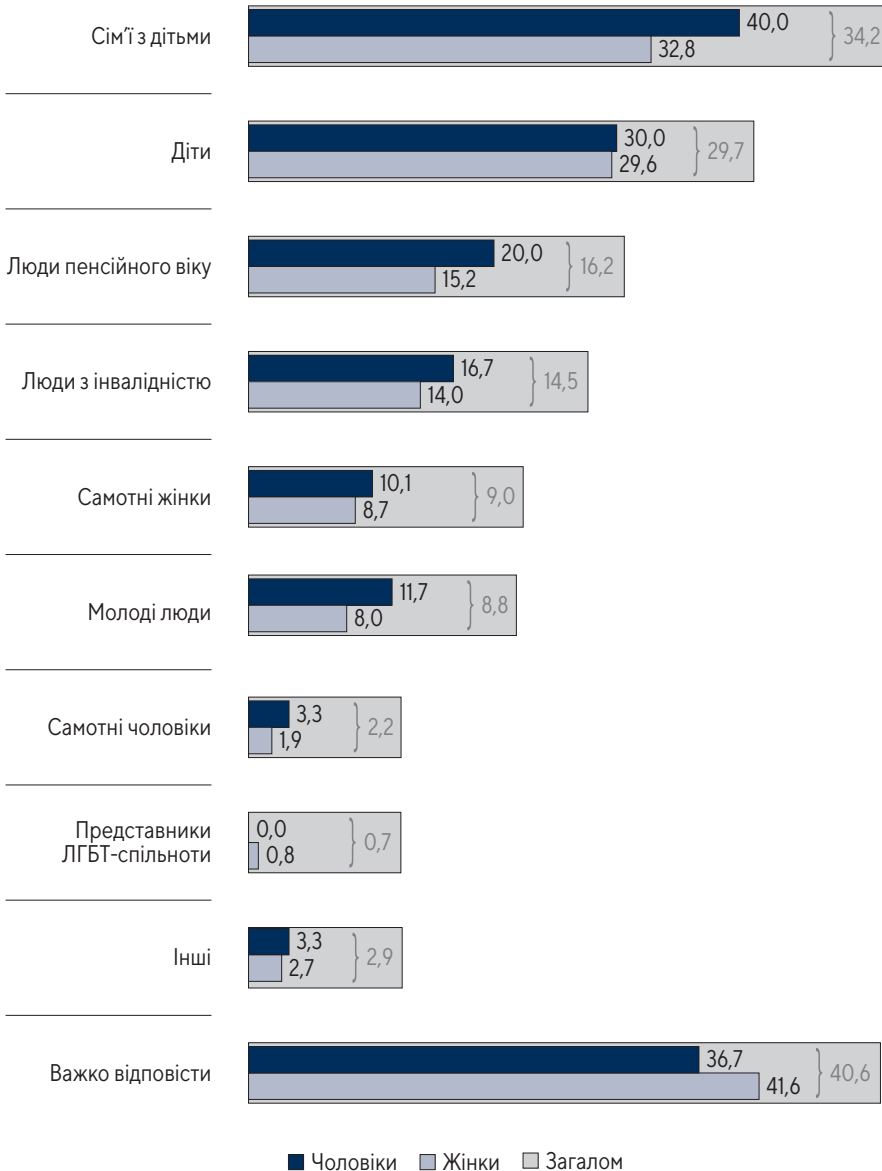

«Якщо хтось приїжджав під час війни, то до таких чоловіків самі поляки дуже погано ставились, вони не розуміли, чому він тут, а чого не захищає свою країну» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

На питання, до кого ставлення чиновників у країні перебування було більш доброзичливим значна кількість респондентів не змогла дати відповіді. Важко було оцінити ставлення чиновників країн ЄС до українських біженців – 42% жінок та 37% чоловіків. Тим не менш, за спостереженнями, більш доброзичливим все ж таки було ставлення до сімей з дітьми (так вважають 40% чоловіків і 33% жінок) або до дітей (30%). Найменш доброзичливе ставлення було до самотніх чоловіків і до самотніх жінок, а також до представників ЛГБТ-спільноти (діаграма «До кого ставлення чиновників у країні перебування було більш доброзичливим?»).

ДО КОГО СТАВЛЕННЯ ЧИНОВНИКІВ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ БУЛО БІЛЬШ ДОБРОЗИЧЛИВИМ?

% опитаних

IX.

ГЕНДЕРНА МЕНТАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ І КРАЇН ЄВРОПИ

Вже упродовж тривалого часу соціологи як західні, так і вітчизняні, вказують на кризу традиційної системи взаємовідносин статей і прогнозують відмову від патріархального розподілу ролей чоловіків та жінок у приватній та публічній сферах. Однак, незважаючи на те, що наразі відбуваються суттєві зміни в основних сферах суспільних відносин (зміни способів виробництва та розвиток сфери послуг, політичні реформи, посилення глобалізації та цифровізації, трансформація культурних цінностей і норм) та пов'язаних з ними прогнозованих змін в гендерних відносинах, нерівність між чоловіками і жінками все ще залишається частиною глобальної соціальної нерівності.

У найзагальнішому вигляді гендерна нерівність визначається як відмінності між чоловіками та жінками у їхніх правах, обов'язках, становищі у суспільстві, освітніх та політичних можливостях, а також у доступі до економічних ресурсів. Це пов'язано з усталеними в суспільстві ролями для чоловіків і жінок, які включають різні соціальні атрибути та функції, що розглядаються як притаманні чоловікам і жінкам, а також зумовлюють взаємодії між статями. Доведено, що формування гендерних ролей залежить від історичного та культурного контексту кожного конкретного суспільства, вони змінюються з часом і засвоюються індивідами у процесі соціалізації.

В Україні проведена значна кількість досліджень, які засвідчили існування як гендерних розривів, так і гендерної нерівності в суспільстві, зокрема, показано, що принципи гендерної рівності не завжди дотримуються і залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з нерівними можливостями чоловіків і жінок: посадова та галузева гендерна асиметрія на ринку праці, нерівна заробітна плата чоловіків і жінок, недопредставленість жінок у політиці, нерівний розподіл домашніх обов'язків, поширеність домашнього насильства тощо.

Прогрес досягнення гендерного паритету залежить від розуміння того, які уявлення про гендерні ролі має населення, та зміни цих уявлень. У зв'язку з цим завданням було важливо визначити наскільки відмінні гендерні ролі в європейських країнах від типових гендерних ролей в Україні та оцінити уявлення українців про те, де рівень гендерної нерівності вищий або нижчий за українську.

До того ж останнім часом гендерний дискурс актуалізувався в Україні, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень країни. Тому метою дослідження також було дослідити, чи є певні гендерні відмінності українського суспільства від європейського. Зокрема, ставилось завдання:

а) дослідження гендерного менталітету та трансформація гендерної ідентичності після занурення у соціальний простір суспільств з більш демократичною гендерною культурою;

б) дослідження процесів акумуляції «дивідендів гендерної рівності» як механізму трансформації ідентичності на основі освоєння більш демократичного «гендерного коду».

Досліджуючи гендерний менталітет та існуючі в суспільстві гендерні стереотипи, слід мати на увазі, що зазвичай сутнісні властивості гендерних стереотипів збігаються з властивостями стереотипів соціальних.

По-перше, гендерні стереотипи мають емоційно-оцінний характер. Оцінка, закладена в будь-якому гендерному стереотипі. Причому слід враховувати, що передусім ця оцінка відображає внутрішньогрупову систему цінностей, до того ж не виключає ознаки амбівалентності уявлень про інше.

По-друге, гендерні стереотипи стійкі та стабільні. Хоча, як і всі соціальні стереотипи, змінюються після того, як змінюються соціальні уявлення та норми. Хоча зміни гендерних стереотипів йдуть набагато повільніше за зміни соціальних реалій²⁶.

²⁶ Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/broshura/Gender-FINAL-S.pdf>.

По-третє, гендерним стереотипам властивий високий рівень єдності уявлень. Дослідники визнають образи маскулінності та фемінінності стереотипними, якщо вони поділяються принаймні трьома чвертями індивідів у межах соціальної спільності.

Щодо питання, чи відрізняються гендерний менталітет, гендерні стереотипи, поширені серед громадян в країні перебування, від гендерного менталітету, гендерних стереотипів українського суспільства, то 28% чоловіків і жінок вважають, що гендерний менталітет відрізняється істотно. 26% вважають, що зовсім не відрізняється і 32% відповіли, що відмінності є, але не істотні. Причому в оцінках майже відсутні гендерні відмінності.

Ми виходимо з уявлень про гендерні ролі, що сформовані класиками соціологічної теорії (Т. Парсонс, Р. Інглхарт, Г. Хофстеде, Дж. Хубер, Я. Л. Морено), зокрема²⁷:

1. Гендерні ролі є соціально сконструйованими моделями поведінки для індивідів²⁸.
2. Гендерні ролі формуються культурою, соціальною структурою у процесі історичного поступу суспільства²⁹.
3. Гендерні ролі змінюються з часом під впливом глобальних суспільних змін³⁰.
4. Гендерні ролі у т. ч. визначають відносини між статями³¹.
5. Гендерні ролі засвоюються в процесі первинної та вторинної соціалізації під впливом різних її агентів³².

На питання, чи є відмінності щодо того, які ролі покладають на чоловіків та жінок в європейських суспільствах, родинах, порівняно з українським суспільством, 48% відповіли, що відмінності існують, а 38% відповіли, що ні. 13% утруднилися з відповіддю на це питання (діаграма «*Чи є відмінності щодо того, які ролі покладають на чоловіків та жінок в європейських суспільствах, родинах, порівняно з українським суспільством?*»).

²⁷ Хоча слід визнати, що уявлення про гендерні ролі не можна на сьогодні назвати повністю дослідженими.

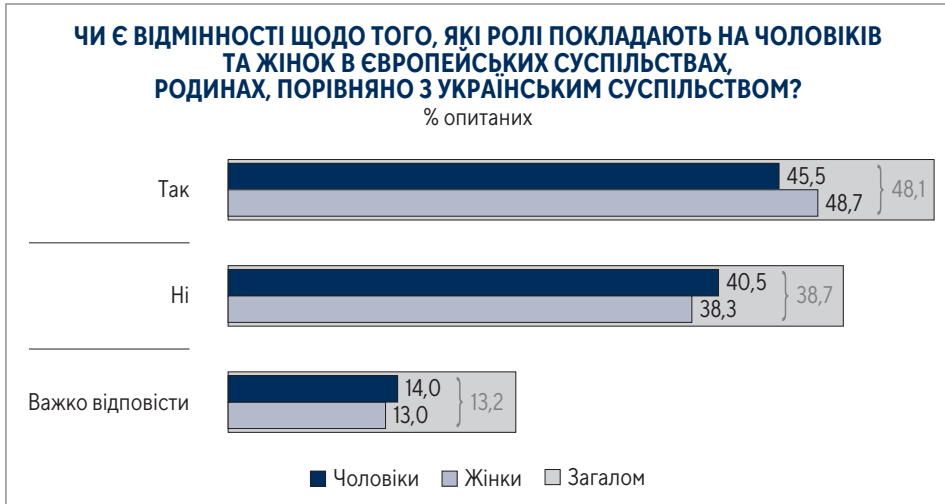
²⁸ Див. Kletsina I. S. Gendernaya sotsializatsiya [Gender socialization]. St. Petersburg, RGPU im. A. I. Gerzena, 1998: 92.

²⁹ Hofstede G. Culture's consequences: international differences in work-related values. Beverly Hills, Sage Publications, 1984: 327. Huber J. A Theory of Family, Economy, and Gender. Journal of Family Issues, 1988.

³⁰ Huber J. A Theory of Family, Economy, and Gender. Journal of Family Issues, 1988. Toffler A. The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow. USA, Random House, 1984.

³¹ Hartmann H. The family as the locus of gender, class, and political struggle: The example of housework. Signs, 1981.

³² Smelser N. J. Sociology. New Jersey, Prentice Hall, 1988.

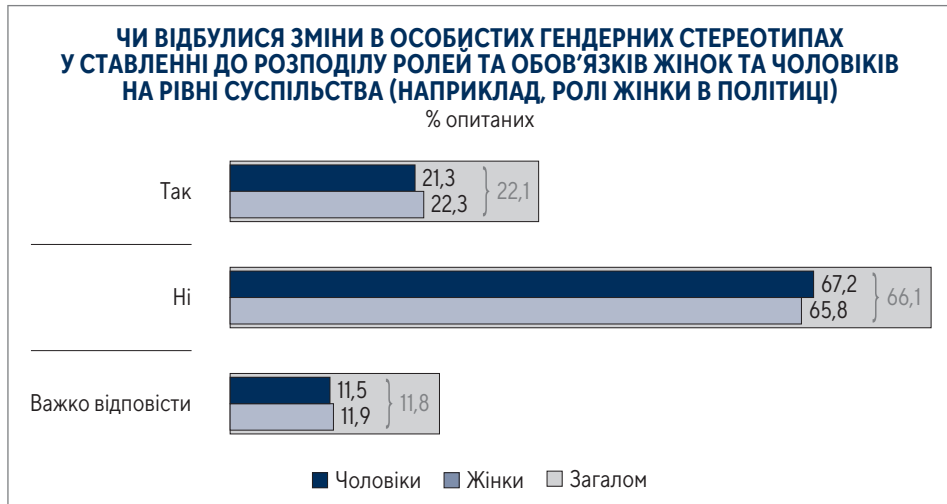
Для початку зазначимо, що між країнами в межах ЄС є відмінності у факторах, що впливають на уявлення про гендерні ролі, тому узагальнюючі висновки робити зарано.

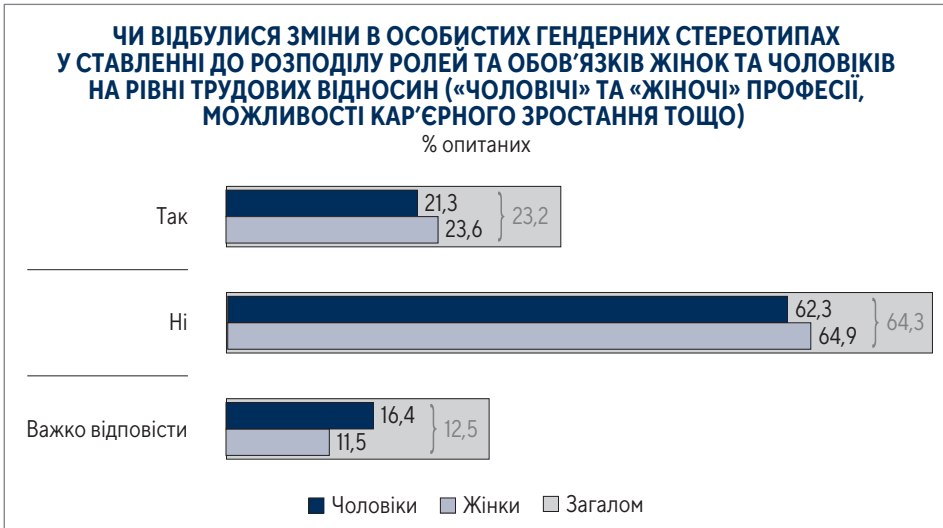
Також на оцінку та сприйняття гендерних ролей впливає значна кількість факторів, таких наприклад як:

1. Релігійні уподобання респондентів.
2. Вік респондента (чим старший респондент, тим патріархальніші його уявлення про гендерні ролі).
3. Рівень освіти респондента (та його батьків).
6. Наявність дітей та зареєстрованого шлюбу.
7. Рівень доходу та кваліфікація респондента.
8. Ступінь залучення до трудових відносин.

Розподіл відповідей на питання, чи можна сказати, що під час перебування за кордоном відбулися зміни в особистих гендерних стереотипах показав, що гендерні відмінності у сприйнятті стереотипів майже відсутні (вони існують на рівні соціологічної похибки).

Зміни в особистих гендерних стереотипах у ставленні до розподілу ролей та обов'язків жінок та чоловіків на рівні суспільства (наприклад, ролі жінки в політиці) відбулися у 22% опитаних респондентів; до розподілу ролей та обов'язків жінок та чоловіків на рівні сім'ї (розподіл сімейних обов'язків, виховання дітей тощо) у 28% опитаних; до розподілу ролей та обов'язків жінок та чоловіків на рівні трудових відносин («чоловічі» та «жіночі» професії, можливості кар'єрного зростання тощо) у 23% респондентів.

Узагальнюючи, слід зазначити, що гендерні ролі вимушені мігранти схильні розглядати переважно у соціально-демографічному контексті без подальшого аналізу її можливого впливу на гендерну ментальність українського суспільства та подальше утвердження гендерної рівності.

Аналізуючи можливі зміни у розподілі та сприйнятті гендерних ролей, гендерній чутливості українського суспільства внаслідок війни, фахівці з міграційних досліджень окреслили певні траєкторії змін, які загалом співпадають із поглядами експертів, експерток з гендерної проблематики:

- ✓ З одного боку, повномасштабна війна певним чином посилила «патріархальні» тенденції в житті українського суспільства, за яких чоловікам відводиться роль захисників, воїнів, а жінкам – роль берегинь. Експерти вказали на тенденцію, коли в країні погіршується економічна або безпекова ситуація, в суспільстві підсилюються патерналістські наративи.

Експертна думка

«Є праві і консервативні, які знецінюють не тільки гендерні принципи але й жінок, які працюють на бойових посадах. Хтось з цих чоловіків по закінченні війни піде в політику і громадську діяльність і їх думка буде мати розголос».

- ✓ З іншого боку, війна прискорила просування гендерної рівності у «традиційно чоловічих» сферах, зокрема у військовій. Все більше висвітлюється роль жінок-воїнів ЗСУ, захисниць, які нарівні з чоловіками виборюють перемогу.
- ✓ Війна здебільшого забирає життя чоловіків працездатного віку, відповідно, варто очікувати не лише збільшення частки жінок у демографічному портреті повоєнної України, але й збільшення ваги жіночої праці, освоєння жінками нових професій, навіть розподілу сімейних обов'язків, буденних справ, які раніше сприймалися як «чоловічі».

Експертна думка

«В селах, де всіх чоловіків до військ позабирали, жінки їздять на тракторах, зайняли позицію фермерів, стали на місце чоловіків».

«Ми рухаємося до гендерної рівності. Жінки, захищаючи чоловіків, почали виконувати публічні функції. Наприклад, походи в магазин, вирішення соціальних питань. Через порушення прав людей, будь-який чоловік може бути у будь-який момент викрадений з вулиці, кинутий в автомобіль, відвезений в ТЦК для того, щоби пройти медичну комісію без своєї власної згоди».

- ✓ В умовах браку трудових ресурсів просування гендерної рівності в традиційно «чоловічих» і «жіночих» професіях, видах діяльності матиме позитивний ефект для відновлення країни.

Експертна думка

«Зараз наші чоловіки, які були трактористами, вони зараз на танках. Це водії-механіки, а в сільському господарстві працювати треба. Ви не повірите, але зараз багато жінок працюють трактористами... Зараз жінок набирають у групи, які зацікавлені в зварювальниках».

- ✓ В умовах війни однією з основних ролей жінок стало піклування про своїх рідних, також на їхні плечі ляже догляд та реабілітація чоловіків-інвалідів, інших родичів з пораненнями та посттравматичним синдромом.
- ✓ Крім того війна сформувала новий пул жінок-активісток, волонтерок, парамедикинь, жінок-лідерок, які спроможні йти в політику, працювати в органах місцевого самоврядування на користь громад.

Експертна думка

«Існує тенденція посилення активної ролі жінок, тому що навіть ті жінки, які не були волонтерками і активістками, вони ними стали, і багато хто з такої суто гуманітарної роботи виростає до розуміння, що вони хочуть ще мати вплив на прийняття рішень».

«Гендер – це не біологічне поняття, а соціально набуте, тому більше жінок зрозуміють, що вони можуть нарівні з чоловіками конкурувати. І мають на це абсолютне право. Я думаю, що жінок в політиці стане більше».

- ✓ З іншого боку, жінки, потенційні політикині можуть стикнутися з новими перешкодами, стереотипами з боку електорату, який, скоріш за все, буде з особливою прихильністю ставитися до тих, хто безпосередньо воював на фронті, та демонструватиме певний осуд у бік тих, хто не був на фронті або взагалі виїхав з країни. Тут виникає питання, чи буде цей осуд розповсюджуватися лише на чоловіків, які нелегально виїхали за кордон, уникаючи можливої мобілізації або також зачепить й жінок, вимушених мігранток.
- ✓ Відбуваються певні зміни в родинних зв'язках в сім'ї вимушених мігрантів, батьки проживають окремо і часто не можуть повноцінно брати участь ані в утриманні, ані в вихованні дітей, ці обов'язки лягають на жінок. Фактично значна кількість дітей виховуються у неповних сім'ях.

Експертна думка

«Міграція і війна впливає на родинні зв'язки, тим більше, зараз багато говорилося, що треба чоловіків залучати до виховання дітей. А як чоловік може доглядати за дитиною, якщо він живе в Україні, а родина в Польщі чи в Німеччині?».

- ✓ Особливий запит суспільства на просування в політику героїв ЗСУ, які здебільшого представлені чоловіками, посилить їхній вплив на громадську думку з ключових питань розвитку країни. А деякі з них, за словами експерток з гендерних питань, вже зараз демонструють прихильність до ідеології правих, мають консервативні погляди щодо гендерної рівності та можуть вкрай негативно ставитися до концепції мультигендерності суспільства. Отже, на думку експерток з гендерної проблематики, у демократичному українському суспільстві повинні активно проводитися гендерні

дослідження, реалізовуватися програми для утвердження гендерної рівності та боротьби з дискримінацією. Й на тлі існування консервативних поглядів активно озвучуватися ідеї гендерної рівності та її користі у відновленні країни.

Експертна думка

«Зараз ми бачимо, що люди в погонах сприймаються як рупор суспільства, але вони здебільшого з дуже різними поглядами, серед яких є праві і консервативні, які знецінюють не тільки гендерні принципи, але й жінок, які працюють на бойових посадах так, як чоловіки. Хтось з цих чоловіків по закінченні війни піде в політику і громадську діяльність і їх думка буде мати розголос. Відповідно треба мати політику, щоби згладжувати такі речі і надавати голос тим, хто транслює більш демократичні цінності і представляє різні суспільні групи, зокрема ветеранів».

- ✓ Погіршення безпекової ситуації для жінок, у т. ч. ситуації з домашнім насиллям в родинях як наслідок посттравматичного синдрому чоловіків, які беруть участь в бойових діях.

Експертна думка

«Моя думка, що домашнє насилля збільшиться. Ті чоловіки, які повернуться з фронту, психічно нестійкі. І вже зараз у нас, в нашій громадській організації, з нашого досвіду, чоловіки, які приходять у відпустку... дуже багато є домашнього насильства. Вони відриваються і на жінках, і на дітях».

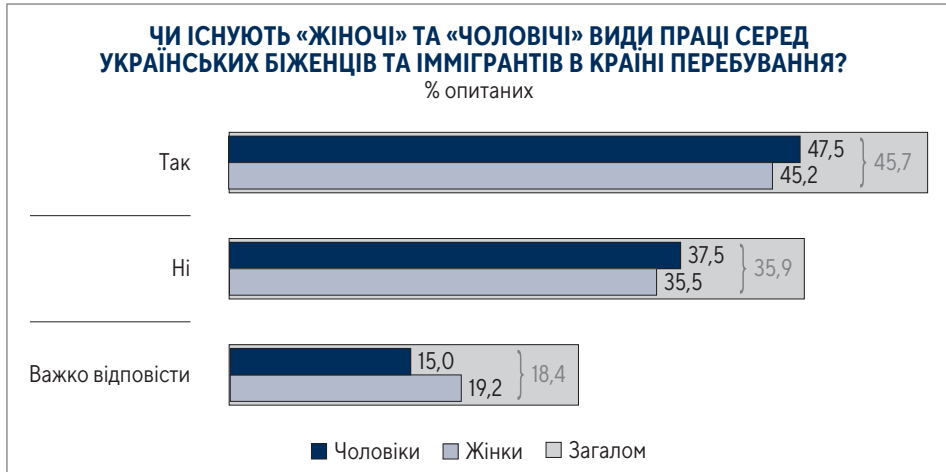
Отже, зміни у ставленні до розподілу ролей та обов'язків жінок та чоловіків в суспільстві у більш ніж чверті українських громадян можна вважати суттєвим кроком на шляху подальшої інституціоналізації гендерної рівності в українському суспільстві. Проте імовірними можуть бути й ризики відкату до неегалітарних моделей внаслідок суттєвих змін у суспільних відносинах, зумовлених війною, зокрема, посилення впливу консервативних поглядів та виникнення потенційних ліній конфліктів між різними суспільними групами на підставі їх поведінки під час війни.

Х. ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ

Питання дискримінації жінок при працевлаштуванні є одним із найбільш актуальних у дослідженнях гендерної нерівності. Гендерний підхід до аналізу зайнятості вже вважає аксіомою існування гендерної горизонтальної сегрегації на ринку праці та існування т. зв. «чоловічих та жіночих» професій, що розглядають як основу гендерної дискримінації в сфері зайнятості.

Гендерна сегрегація в узагальненому розумінні є виразом тенденції стійкого розподілу чоловіків і жінок між різними сферами трудової діяльності, коли представники кожної статі з різних причин зайняті на різних видах робіт, тим самим створюючи нерівномірність представництва жінок і чоловіків в різних галузях та професіях. Інакше кажучи, відбувається процес фемінізації одних і маскулінізації інших галузей, професійного набору цих галузей, що набуває виразу гендерно асиметричного наповнення професійного середовища певних галузей через нерівномірність розподілу чоловіків і жінок у певних професійних групах. Саме професійна сегрегація, внаслідок якої виникає ряд інших сегрегаційних форм – галузевої, посадової, економіко-секторальної лежить в основі гендерної сегрегації на ринку праці.

На питання, чи існують «жіночі» та «чоловічі» види праці серед українських біженців та іммігрантів в країні перебування в цілому більшість (46%) респондентів погодились з тезою про те, що існують «жіночі» та «чоловічі» види праці серед українських біженців та іммігрантів в країні перебування. Можна сказати, що уявлення про існування сегрегації на ринку праці вже певною мірою вкорінено в свідомості наших громадян. Підтвердженням тому може стати абсолютний збіг уявлень як чоловіків, так і жінок стосовно цього питання.

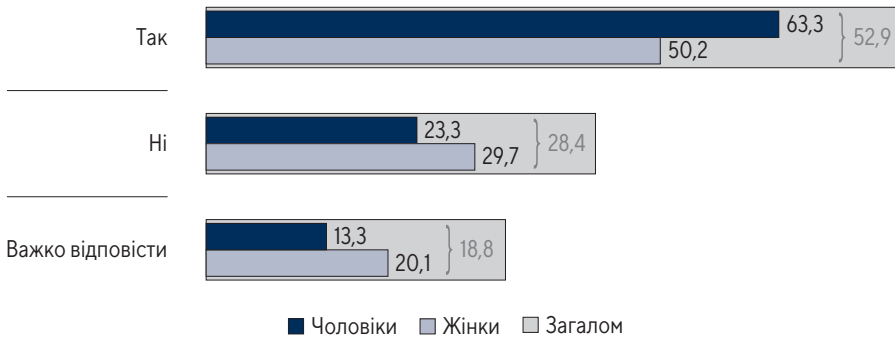
З початком військових дій виїзд людей з України був обумовлений не тим, що люди виїздили, аби знайти собі роботу за кордоном, а в першу чергу знайти прихисток і опинитися в безпеці. Але з часом люди адаптуються на місцях, знаходять для себе роботу, соціалізуються і, попри те, що зараз існують обмеження на виїзд за кордон військовозобов'язаних чоловіків, жінки мають таку можливість.

Слід визнати, що трудова міграція з України ще до початку широкомасштабних військових дій мала загрозливі масштаби. З початку широкомасштабного вторгнення значна чисельність жінок виїхали з країни — і не лише з безпекових причин, а й через відсутність роботи. Протягом двадцяти місяців великої війни чимало з них працевлаштувались та дедалі більше інтегруються за кордоном.

Переважна більшість — 63% чоловіків та 50% жінок — вважають ринок праці країни перебування більш привабливим для працевлаштування, ніж національний ринок праці України. Такі переконання існують в суспільній думці українців навіть попри те, що попередній досвід роботи в країні перебування мали 34% чоловіків і лише 10% жінок, тобто більшість з тих, хто перебував за кордоном зараз повернувся до України, не мали попереднього досвіду роботи за кордоном.

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ РИНОК ПРАЦІ КРАЇНИ ПЕРЕБУВАННЯ БІЛЬШ ПРИВАБЛИВИМ ДЛЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ, НІЖ НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ?

% опитаних

Українські чоловіки-мігранти були зайняті в різноманітних сферах діяльності – від некваліфікованої праці до посад, що потребують високої кваліфікації. А жіноча трудова міграція, як показують численні дослідження, характеризується концентрацією в дуже обмеженій кількості «жіночих» професій, що асоціюються з традиційними гендерними ролями.

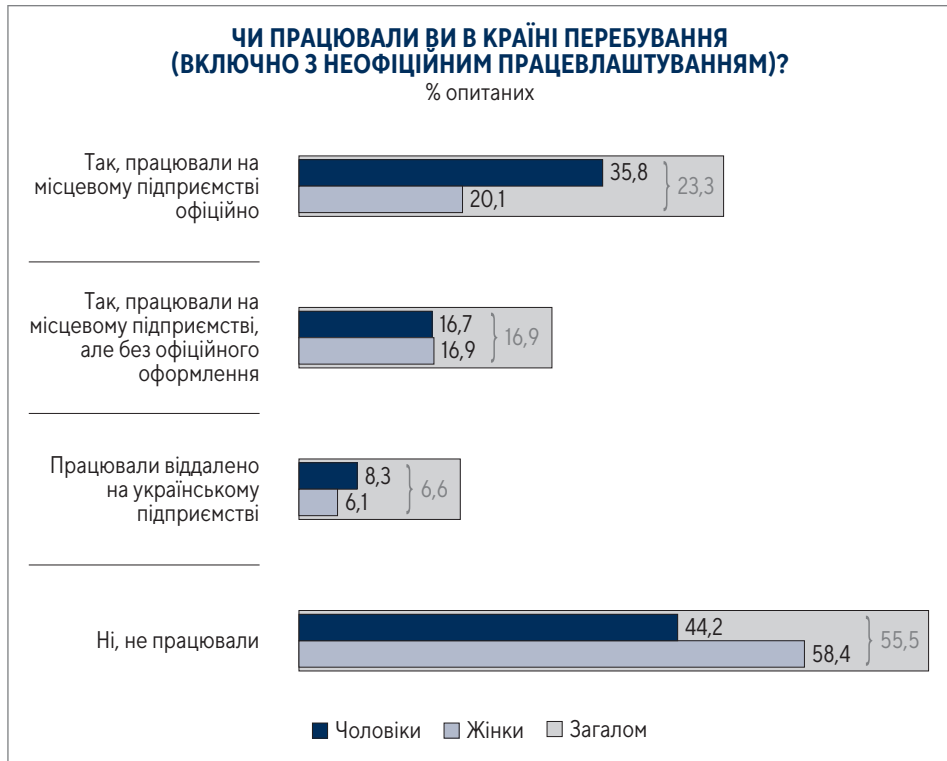
ЧИ МАЛИ ВИ ПОПЕРЕДНІЙ ДОСВІД РОБОТИ В ЦІЙ КРАЇНІ?

% опитаних

Результати дослідження показали, що з тих, хто повернувся, працевлаштованими були на час перебування за кордоном 56% чоловіків і 42% жінок. З них 36% чоловіків і 20% жінок працювали на місцевому підприємстві офіційно; 17% чоловіків і 17% жінок працювали на місцевому підприємстві, але без офіційного оформлення; 8% чоловіків і 6% жінок працювали віддалено на українському підприємстві.

Слід мати на увазі, що включення українських біженців до ринку праці в країнах ЄС відбувалося швидше, порівняно з іншими групами біженців з інших країн. У деяких європейських країнах частка працездатних українських біженців вже перевищує 40% (зокрема у Нідерландах, Литві, Естонії та Великій Британії). В інших країнах, зокрема у Польщі та Чехії цей показник може бути ще вищим, якщо враховувати також короткострокову та неформальну зайнятість. В інших країнах ця частка нижча, але зростає.

УМОВИ ПРАЦІ

Незважаючи на відносно швидкий вихід на ринок праці, поточна структура зайнятості приїжджих з України, принаймні частково, відображає доступні їм мережі, а не їхні реальні професійні навички. Значна частина вимушених мігрантів отримала можливість працювати переважно на низькокваліфікованих роботах невідповідної кваліфікації. Хоча можливість працевлаштуватися за фахом для чоловіків була значно більшою, ніж для жінок. Так, за фахом були працевлаштовані за кордоном 36% чоловіків і лише 14% жінок. Жінки, які вимушено виїхали з України через повномасштабну війну, стикаються з багатьма викликами, зокрема й труднощами, що пов'язані з пошуком роботи. Неповна зайнятість також вірогідніша для українських біженців через обов'язки догляду за дітьми.

При цьому 87% чоловіків і 67% жінок відповіли, що їх умови праці цілком задовольняли. 87% чоловіків зазначили, що їх задовольняє і рівень оплати. Жінки задоволені оплатою меншою мірою, лише 67% повідомили, що їх задовольнив рівень фінансової винагороди. Найбільш високо оцінюються як з боку чоловіків (93%), так і з боку жінок (75%) взаємовідносини з іншими працівниками. Порівняно найменший рівень задоволення з боку вимушених мігрантів – соціальними гарантіями. Так, рівнем соціальних гарантій задоволені 69% чоловіків і 57% жінок (діаграма «Чи задовольняли вас умови праці на місцевому підприємстві у країні перебування?»).

ЧИ ЗАДОВОЛЬНЯЛИ ВАС УМОВИ ПРАЦІ НА МІСЦЕВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?

% серед тих, хто працював на місцевому підприємстві

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Взаємини з менеджерами			
Так	88,5	78,3	80,9
Ні	3,3	13,1	10,6
Важко відповісти	8,2	8,6	8,5
Взаємини з іншими працівниками			
Так	93,4	74,9	79,7
Ні	4,9	12,6	10,6
Важко відповісти	1,6	12,6	9,7
Рівень оплати праці			
Так	85,2	71,3	74,9
Ні	14,8	21,8	20,0
Важко відповісти	0,0	6,9	5,1
Умови праці			
Так	87,1	67,2	72,5
Ні	11,3	23,0	19,9
Важко відповісти	1,6	9,8	7,6
Соціальні гарантії для працівників			
Так	68,9	56,6	59,8
Ні	19,7	25,4	23,9
Важко відповісти	11,5	17,9	16,2
Ви працювали за фахом			
Так	36,1	13,8	19,6
Ні	63,9	85,1	79,6
Важко відповісти	0,0	1,1	0,9

Головним мотивом для працевлаштування природньо стало бажання покращити своє фінансове становище, причому абсолютно рівною мірою як для жінок, так і для чоловіків. У чоловіків, на відміну від жінок, суттєвим мотивом стала відсутність інших джерел доходів, на що вказало 32% опитаних. Жінок, які вказали на цей мотив було вдвічі менше.

ЩО НАЙБІЛЬШЕ СПОНУКАЛО ВАС ДО ТОГО, ЩОБ ВИЙТИ НА РИНОК ПРАЦІ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ?			
% опитаних			
	Чоловіки	Жінки	Загалом
Бажання покращити своє фінансове становище	56,5	56,0	56,1
Відсутність інших джерел доходів	32,3	17,7	21,5
Бажання реалізуватися як професіонал і особистість	3,2	4,0	3,8
Власне небажання бути «тягарем» для приймаючої країни, бажання уникнути принизливого становища отримувача соціальної допомоги	4,8	6,9	6,3
Бажання відволіктися, бути зайнятим і проводити час серед людей	0,0	5,1	3,8
Бажання освоїти нову професію або спробувати себе у новому професійному середовищі	0,0	2,3	1,7
Суспільний тиск з боку місцевих мешканців, власних друзів чи родини, які натякали або прямо говорили про те, що здорова людина у трудоактивному віці має працювати	0,0	0,6	0,4
Інше	0,0	0,6	0,4
Важко відповісти	3,2	6,9	5,9

Перепони на шляху до працевлаштування виглядають строкатішими. Як для жінок, так і для чоловіків головною перепорою став саме мовний бар'єр, його зазначили 37% жінок та 29% чоловіків. Інші фактори по рівному впливали на мотивацію до працевлаштування.

Зокрема, неможливість працевлаштування для чоловіків пов'язана з такими факторами як доступність на ринку праці лише низькооплачуваної роботи (25%); відсутність або брак можливості працевлаштування у місцевості проживання (10%); неможливість (або складна процедура) підтвердження формальної освіти, кваліфікації та досвіду роботи (10%); необхідність доглядати за дітьми або іншими членами родини (10%). Водночас 22% чоловіків відповіли, що не мали бажання працювати в країні перебування, а 14% вказали на економічну невивідність працювати в країні перебування.

Для жінок головною перепорою для працевлаштування стала необхідність доглядати за дітьми або старшими членами родини вказали 27%;

11% вказали на те, що існувала можливість влаштуватися лише на низькокваліфіковану роботу; 9% – на складні процедури підтвердження формальної освіти, кваліфікації та досвіду роботи. 15% назвали відсутність бажання працювати і 14% економічну невідгідність працевлаштування.

ЯКЩО ВИ МАЛИ БАЖАННЯ ПРАЦЮВАТИ, АЛЕ НЕ ЗНАЙШЛИ ТАКОЇ МОЖЛИВОСТІ, ТО ВКАЖІТЬ ГОЛОВНІ ПРИЧИНИ, ЯКІ СТАЛИ ВАМ НА ЗАВАДІ,

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Мовний бар'єр	28,8	36,6	35,3
Необхідність доглядати за дітьми, старшими членами родини або інші сімейні обов'язки	10,3	27,4	24,6
У Вас не було бажання працювати у країні перебування	22,0	15,4	16,5
У Вашій ситуації працевлаштуватися було економічно невідгідним	13,6	14,4	14,2
Доступною була лише низькооплачувана робота	25,4	10,7	13,1
Неможливість (або складна процедура) підтвердження формальної освіти, кваліфікації та досвіду роботи	10,2	9,0	9,2
Відсутність або брак можливості працевлаштування у місцевості проживання	10,2	7,0	7,5
Доступною була лише робота нижче Вашого рівня кваліфікації	5,1	7,7	7,3
Інші формальні вимоги для отримання роботи, які ви не могли виконати	13,6	5,0	6,4
Важкі умови праці	5,1	6,4	6,1
Складності у пошуку житла у тому місці, де була робота	1,7	6,4	5,6
Пропонувалася лише робота без офіційного оформлення	1,7	4,7	4,2
Небажання менеджменту підприємств приймати на роботу біженців	0,0	2,0	1,7
Інше	12,1	5,4	6,4
Важко відповісти	3,4	2,3	2,5

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

ЗАХОДИ З ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ

Ключове питання інтеграції біженців на ринку праці, особливо актуальне для українців у зв'язку з їхнім високим, середнім рівнем освіти, полягає в тому, як знайти баланс між раннім виходом на ринок праці та необхідністю забезпечити стійку зайнятість, що відповідає їх кваліфікації. Низькокваліфіковані робочі місця можуть бути легко доступними для біженців, вони часто знаходяться в секторах і з рівнем кваліфікації, що не відповідає їхньому власному. На ризики невідповідності середнього рівня кваліфікації українських біженців (який визнають достатньо високим) та пропонуваного вимушеним мігрантам робочих місць вказують і дослідження, що проводились безпосередньо в країнах, які приймають українських вимушених мігрантів³³.

Наприклад, за даними Міністерства сім'ї та соціальної політики Польщі, близько половини біженців працювали за простішими спеціальностями³⁴. У Латвії близько 40% зайнятих працюють за елементарними спеціальностями. Дослідження, проведене в Словацькій Республіці в той же період, має аналогічну картину для працюючих українських жінок та виявляє суттєву невідповідність кваліфікації.

Дуже чутливим моментом у цьому контексті є те, що жінки, які мали в Україні кар'єрні здобутки й хороші посади, вимушені погоджуватися на спеціальності, які нерелевантні їхньому досвіду, бо важко скласти конкуренцію місцевому населенню. Хоча кожна третя біженка, яка працює в країні, має вищу освіту, лише 4% працюють за спеціальностями, які потребують такого рівня кваліфікації. Більше того, дві з п'яти українських жінок у Словацькій Республіці погодилися на роботу, яку можна виконувати з початковою освітою, хоча практично всі (96%) мають як мінімум середню освіту³⁵.

³³ OECD (2022), «The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries», OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e88a6a55-en>.

³⁴ Ministry of Family and Social Policy (2022), 102,000 Ukrainian citizens have already found employment in Poland, <https://www.gov.pl/web/rodzina/zatrudnienie-w-polsce-znalazlo-juz-102-tys-obywateli-ukrainy>.

³⁵ Hábel, B. and M. Veselková (2022), Prácu si našlo už 13 % odídencom, 40 % pozícií obsadených odídenkami však vyžaduje len základné vzdelanie, https://ec.europa.eu/migrant-integration/system/files/2022-05/Habel_Veselkova_2022_Zamestnanost_odidencov.pdf.

Загалом, швидкий вихід на ринок праці українських вимушених мігрантів можна лише вітати. Він дозволяє біженцям відновити свої кошти для існування і потенційно забезпечує простір, у якому вони взаємодіють із суспільством, що приймає. Крім того, це економить гроші для державного бюджету приймаючих країн і тим самим сприяє кращому прийому біженців. Однак існує ризик того, що біженці опиняться у пастці низькокваліфікованих посад через втрачені можливості навчання, знецінення навичок, зниження зусиль з пошуку роботи або з інших причин.

У багатьох приймаючих країнах інтеграція мігрантів та біженців на ринку праці стала одним із пріоритетів. Деякі країни вже мали певний досвід з інтеграції біженців та основних груп населення, деякі країни прагнули адаптувати підходи до конкретних демографічних характеристик новоприбулих. Хоча урядам країн, що приймають, довелося значно розширити масштаби діяльності з прийому та інтеграції, щоб підтримати новоприбулих.

Право на роботу для біженців з України передбачено Директивою про тимчасовий захист у країнах ЄС та аналогічними положеннями у багатьох інших країнах, при цьому приймаючі спільноти часто надають додаткову підтримку для полегшення пошуку роботи. Багато країн переглянули свої заходи підтримки з метою повного задоволення потреб новоприбулих з України. Наприклад, в частині інформаційно-роз'яснювальної роботи та перекладу³⁶.

З огляду на високий рівень формальних кваліфікацій українських вимушених мігрантів питання переносимості навичок та оцінки іноземних кваліфікацій є особливо актуальними. Деякі країни удосконалили свої системи визнання, у т. ч. за рахунок покращення інформаційно-роз'яснювальної роботи. Країни також полегшили доступ до регульованих професій, спростивши процедури визнання або скасувавши специфічні професійні вимоги, зокрема, у галузі охорони здоров'я³⁷.

³⁶ OECD (2022), *Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving Countries*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/09beb886-en>.

³⁷ Policy Responds. Ukraine. – OECD, <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine-c7e694aa/>.

У червні Польща запустила портал Praca w Polsce («Робота в Польщі»), покликаний допомогти українцям знайти роботу, що відповідає їх кваліфікації (www.pracawpolsce.gov.pl). Українські біженці можуть скористатися цим порталом для надання інформації про свою освіту, кваліфікацію та попереднє місце роботи, яка потім анонімізується і стає доступною польським роботодавцям. Дані на порталі захищені, і вхід на нього можливий лише за умови використання довіреного профілю, який є методом перевірки особи на сайтах польської державної адміністрації. Громадяни України можуть безкоштовно створити довірений профіль разом із номером PESEL. Станом на листопад 2022 р., на платформі розміщено понад 250 000 пропозицій роботи.

На рівні ЄС Європейська комісія розробила вебплатформу EU Talent Pool для переміщених осіб з України. Він дозволяє українським вимушеним мігрантам визначити та відобразити свої навички, а також полегшує їх пошук серед роботодавців ЄС³⁸. Наразі платформа проходить пілотне тестування в окремих країнах ЄС, зокрема в Іспанії, Литві та Фінляндії. Існуюча платформа мобільності EURES буде використовуватись для порівняння навичок та кваліфікацій мігрантів з потенційними роботодавцями на місцях. Інші державні служби зайнятості створили інформаційні сторінки для українських претендентів. Естонська каса страхування від безробіття здійснює посередництво у розміщенні вакансій через онлайнвий виставковий портал³⁹, на якому зацікавлені роботодавці можуть розміщувати оголошення про вакансії, а також надавати додаткову підтримку (наприклад, практичні співбесіди зі зворотним зв'язком англійською чи українською мовами).

Однак іноді такі сторінки доступні лише мовою країни, яка приймає, і не завжди визначають конкретні можливості працевлаштування для українців (наприклад, у Франції⁴⁰).

Поряд з офіційними інструментами у соціальних мережах з'явилося багато спеціальних сторінок, на яких приватні особи та власники підприємств пропонують українським біженцям роботу (Jobs4UKR, AdeccojobsforUkraine, jobaidUkraine, JobsforUkraine, EU4UA тощо). Хоча ці ініціативи загалом мають добрі наміри, якість інформації часто важко оцінити. Крім того, існує низка ризиків, зокрема стати жертвою торгівців людьми на цих сайтах або зайнятися незадекларованою роботою.

³⁸ European Commission, 2022, https://eures.ec.europa.eu/eu-talent-pool-pilot_en.

³⁹ Work for Ukrainians, <https://www.onlineexpo.com/en/work-for-ukraininas-in-estonia>.

⁴⁰ <https://www.pole-emploi.fr/international/mobilite-internationale/toutes-les-actus/vous-etes-deplaces-ukrainiens-tr.html>.

Українські вимушені мігранти в якості основного заходу з інтеграції українських біженців на місцевий ринок праці назвали впровадження урядом країни-перебування оплаченого навчання на мовних курсах (45% чоловіків і 52% жінок). 24% чоловіків і жінок назвали заклики уряду до місцевих роботодавців наймати українських біженців на роботу. 25% чоловіків і 18% жінок вказали на організацію спеціальних консультацій щодо пошуку роботи для українських біженців. 16% респондентів вказали про існування ярмарок вакансій, де пропонуються робочі місця для українських біженців. При цьому 20% чоловіків і 16% жінок – нічого не чули (або, мабуть, не цікавились) про якісь спеціальні заходи щодо інтеграції українських вимушених мігрантів.

ЯКІ ЗАХОДИ З ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ НА МІСЦЕВИЙ РИНОК ПРАЦІ ВПРОВАДЖУЄ УРЯД КРАЇНИ, ДЕ ВИ ПЕРЕБУВАЛИ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Держава оплачує навчання на мовних курсах	45,0	52,4	50,9
Уряд закликає місцевих роботодавців наймати українських біженців на роботу	24,4	24,5	24,5
Організуються спеціальні консультації щодо пошуку роботи для українських біженців	25,0	18,2	19,6
Ви не чули про якісь спеціальні заходи	20,0	15,9	16,7
На ярмарках вакансій пропонуються робочі місця для українських біженців	15,0	16,9	16,5
Уряд обіцяє, що усі працевлаштовані особи з числа прийнятих на роботу українських біженців зможуть залишитися у країні легально після завершення війни	11,8	10,1	10,5
Законодавчо встановлені квоти на найм на роботу іноземців і українські біженці входять до цієї категорії	14,3	7,6	9,0
У країні дуже проста процедура визнання української формальної освіти і кваліфікації	10,0	7,8	8,3
Не впроваджує жодних заходів	5,8	5,1	5,2
Інші заходи	0,8	0,2	0,3
Важко відповісти	10,0	12,5	12,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ПІДТРИМКА ПІД ЧАС ПОШУКУ РОБОТИ

Через обмеженість фінансових ресурсів, мовний бар'єр і низьку поінформованість про свої права в країнах, що приймають, українські біженці перебувають в особливо вразливому становищі. Ряд країн та міжнародних організацій зробили кроки щодо зниження цих ризиків. Наприклад, Чеська Республіка оголосила про заходи щодо зміцнення потенціалу трудової інспекції, а Європейське управління з праці (ELA) надає країнам ЄС допомогу у перекладі інформаційних матеріалів⁴¹. Крім того, Європол посилив перевірки для виявлення можливих порушень трудового законодавства щодо пропозицій роботи, які розміщуються на таких сайтах⁴².

Підприємництво є ще одним засобом ефективної економічної інтеграції біженців, деякі приймаючі країни, а також приватний сектор проводять тренінги та надають інформацію з цього питання. В Ірландії українські біженці можуть взяти участь у програмі навчання зі створення власної справи. У Польщі біженці можуть отримати безкоштовні консультаційні послуги щодо відкриття бізнесу у центрі (Diiu.Business у Варшаві), ініціатива якого підтримується українським урядом. Інші країни, що приймають, надають субсидії українським підприємствам, які хочуть розширити свою діяльність на території приймаючої країни (наприклад, Литва).

Оскільки значна частина біженців з України має високу формальну кваліфікацію, рання оцінка та визнання їхніх навичок та кваліфікації є ключовим фактором, який дозволяє їм працювати за фахом. Оскільки між владою країни походження та приймаючої сторони налагоджено обмін інформацією, більшість біженців можуть надати повне або хоча б часткове документальне підтвердження своїх дипломів, що суттєво полегшує процес визнання. Проте країни можуть зіткнутися з труднощами під час вирішення проблеми відсутності документів, а також при визнанні неакредитованих неформально або неофіційно набутих компетенцій та навичок.

⁴¹ ELA (2022), Support for people fleeing Ukraine, <https://www.ela.europa.eu/en/support-people-fleeing-ukraine>.

⁴² Europol (2022), 514 employers linked to labour infringements identified across the EU, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/514-employers-linked-to-labour-infringements-identified-across-eu>.

Крім того, незважаючи на співпрацю з Україною, перевірка справжності академічних документів іноді може бути складною. Цифровізація даних про студентів, а також підтримка української влади виявилися особливо корисними в цьому контексті, проте бойові дії, що продовжуються, збільшили час реагування. Оцінка та визнання навичок біженців займали важливе місце на порядку денному інтеграційної політики ще до нинішнього припливу, і багато країн останніми роками удосконалили свої системи⁴³.

Аби краще відповідати потребам українських біженців, більшість країн адаптували колишні інструменти, зокрема щодо перекладу, а деякі впровадили нові заходи. Перед підтвердженням та визнанням кваліфікацій деякі країни проводять оцінку навичок для виявлення відповідних можливостей підтвердження, навчання чи працевлаштування. В Австрії розширено існуючі перевірки компетенцій, за допомогою яких оцінюється та документується широкий набір навичок. У Німеччині з метою оцінки неформальних навичок використовується існуючий комп'ютерний інструмент тестування MySkills. Торгово-промислова палата Німеччини та Торгова палата спільно пропонують первинну оцінку професійної кваліфікації, досвіду роботи та мовних навичок, спеціально розроблену для біженців з України. Результати цієї консультації є основою для подальшої кар'єрної підтримки, а також заходів з працевлаштування⁴⁴. Крім того, Європейська комісія запустила українську версію інструменту EU Skills Profile Tool for Third Country Nationals (TCNs)⁴⁵. Цей безкоштовний вебінструмент допомагає скласти карту навичок та кваліфікацій громадян третіх країн та дає індивідуальні рекомендації щодо подальших дій.

ОЦІНКА ТА ВИЗНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Українські біженці також можуть отримати документи міжнародного зразка, як-от Європейський кваліфікаційний паспорт для біженців або Кваліфікаційний паспорт ЮНЕСКО. Ці документи, що ґрунтуються на оцінці наявних документів та структурованому інтерв'ю, дозволяють отримати

⁴³ OECD (2017), Making Integration Work: Assessment and Recognition of Foreign Qualifications, Making Integration Work, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264278271-en>.

⁴⁴ DIHK (2022), Erst-Check soll Ukraine-Geflüchteten Berufseinstieg erleichtern, <https://www.dihk.de/de/aktuelles-und-presse/aktuelle-informationen/erst-check-soll-ukraine-gefluechteten-berufseinstieg-erleichtern-71286>.

⁴⁵ skills.profile.tool.label, <https://ec.europa.eu/migrantskills/#/>.

достовірну інформацію про академічну та професійну кваліфікацію біженців, а також про знання мови. Низка країн зробила кроки зі спрощення та прискорення визнання академічних кваліфікацій, отриманих в Україні. Наприклад, у Норвегії українці, які мають вищу освіту, можуть здобути визнання своєї освіти в автоматичному режимі, без офіційної оцінки окремих документів про освіту. Вони отримують стандартну довідку з описом норвезького ступеня, до якої може бути прирівняний їх ступінь⁴⁶.

У Португалії застосовується індивідуальний підхід, що дозволяє владі відмовитися від надання дипломів, сертифікатів або інших документів про освіту особами, які отримали тимчасовий захист. На рівні ЄС Європейська комісія випустила рекомендації щодо забезпечення швидких, гнучких та справедливих процедур визнання академічних та професійних кваліфікацій, здобутих в Україні. Спільно з Європейським фондом підготовки кадрів вона також створила ресурсний центр, що містить велику інформацію про українську систему освіти, а також процедури визнання в країнах ЄС⁴⁷. Мережа ENIC/NARIC⁴⁸, яка об'єднує національні інформаційні центри з академічного визнання кваліфікацій у 55 країнах, створила спеціальну сторінку для обміну інформацією про українські кваліфікації. Питання про визнання дипломів є особливо актуальним у зв'язку з регульованими професіями, де вони є обов'язковою умовою для здійснення професійної діяльності.

Безумовно, слід також пам'ятати, що між країнами Європи звісно існують помітні відмінності, зумовлені, зокрема, відмінностями у спільній ситуації на ринку праці, особливостями демографічного складу українців, що прибули, а також підтримкою, що надається як державою, так і існуючими українськими громадами в кожній країні. Проте відмінності в результатах не повинні приховувати того факту, що українські біженці вже інтегруються в ринок праці.

⁴⁶ NOKUT (2022), Ukrainian educations can be approved automatically, <https://www.nokut.no/nyheter/ukrainske-utdanninger-kan-godkjennes-automatisk/>.

⁴⁷ European Commission (2022), Fleeing Ukraine: access to jobs, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-access-jobs_en.

⁴⁸ Национальный информационный центр Академической мобильности ENIC UKRAINE, <https://enic.in.ua/index.php/ru/pro-enic-naric>.

XI. ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

За даними державної прикордонної служби (ДПС), кількість українців, що виїжджають за кордон, суттєво знизилася: якщо у березні 2022 р. щоденно виїжджало близько 200 тис. на день, то наразі безповоротно виїжджають за її межі щомісяця близько 40 тис. громадян України. Про суттєве зменшення виїзної хвилі проведено дослідження (діаграма «Динаміка перетинів українського кордону»). Але, на жаль, кількість виїздів з країни все ще залишається більшою, ніж кількість перетинів кордону у бік України⁴⁹ – щомісяця фіксується близько 30 тис. повернень⁵⁰.

За даними аналітиків Громадської мережі ОПОРА, станом на 1 серпня 2023 р., ДПС зафіксувала 22,9 млн виїздів з України та 20,1 млн в'їздів⁵¹. Різниця становить 2 млн 813 тис. осіб. За три місяці від'ємне міграційне сальдо зросло на 126 тис. перетинів, тобто на близько 40 тис. у місяць. Утім таке зростання є незначним, порівняно зі справді масовим виїздом у грудні 2022 – березні 2023 р. Станом на 1 серпня 2023 р. українці найактивніше перетинали кордон із Польщею – майже 25 млн виїздів та в'їздів. Це більше, ніж кількість перетинів кордону з усіма іншими країнами, з якими межує Україна.

Згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ)⁵², станом на 25 вересня 2023 р. з-за кордону до звичного місця проживання повернулися 25% (1 131 тис. осіб). Українці в основному поверталися з Польщі (38%), а також, меншою мірою, з Німеччини (11%), Італії (7%), Чехії (5%), Болгарії (4%) та Іспанії (3%).

Більшість осіб, які добровільно повернулися з-за кордону до звичного місця проживання, це жінки (88%).

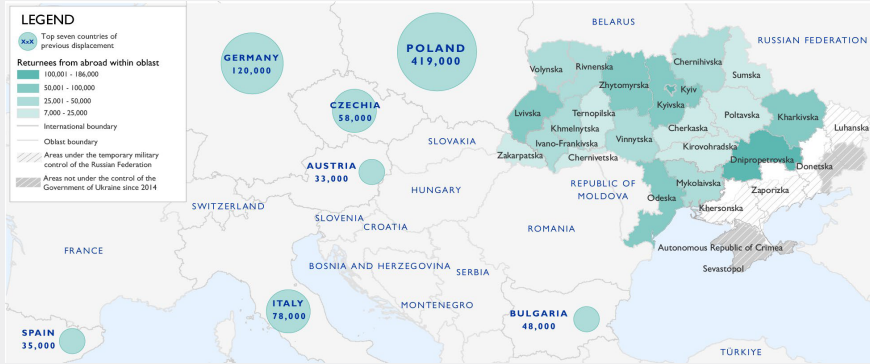
⁴⁹ Ці дані неповні, адже не враховують осіб, які виїхали з країни не через офіційні пункти пропуску, а, наприклад, через тимчасово окуповані території або рф.

⁵⁰ Яка демографічна ситуація в Україні: дані соціології, <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/23/7421114/>.

⁵¹ Савчук А., Яка демографічна ситуація в Україні: дані соціології, <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/23/7421114/><https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/23/7421114/>

⁵² Звіт про статистику повернень українців. Жовтень 2023 р. – Міжнародна організація з міграції, <https://dtm.iom.int/ukraine>.

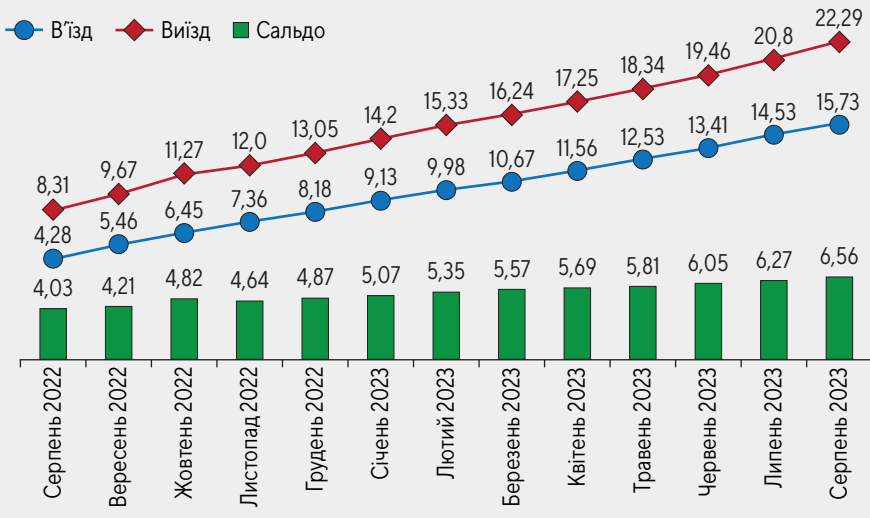
КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ З-ЗА КОРДОНУ, З РОЗПОДІЛОМ ЗА ОБЛАСТЯМИ, ДЛЯ СЕМИ КРАЇН, ІЗ ЯКИХ ЗАФІКСОВАНО НАЙБІЛЬШЕ ПОВЕРНЕНЬ

Джерело: <https://dtm.iom.int/ukraine>.

Згідно з даними УВКБ ООН⁵³, з 24 лютого 2022 р. до 3 вересня 2023 р. зафіксовано 24,2 млн виїздів з України та 17,3 млн в'їздів. Відповідно з 24 лютого 2022 р. з України виїхало та не повернулося близько 6,9 млн людей. Причому з середини жовтня 2022 р. цей показник продовжує зростати. Від'ємне міграційне сальдо за рік (із 1 серпня 2022 р. до 1 серпня 2023 р.) зросло на понад 2,5 млн осіб.

ДИНАМІКА ПЕРЕТИНІВ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ, млн осіб, за даними УВКБ ООН, без урахування доних РФ та Білорусі

⁵³ Operational Data portal, <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

Перед урядом України стоїть складне завдання, адже механізми сприяння поверненню біженців до України мають бути різними для різних категорій населення – залежно від віку, матеріального стану, родинного складу, регіону походження тощо. В кожному прошарку населення є свої побоювання й свої причини продовжувати жити за кордоном.

Також слід пам'ятати, що для українців, які вирішили повернутися додому, є певні умови в країнах Європи. Українці за кордоном можуть перебувати у статусі:

- ✓ туриста;
- ✓ біженця;
- ✓ отримати тимчасовий захист.

Українці, які не отримували жодних документів та підтримки в ЄС, повинні були б повернутися, коли минуло 90 днів протягом 180 денного періоду.

УМОВИ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ З НІМЕЧЧИНИ⁵⁴

Якщо людина вже має дозвіл на перебування та відповідну довідку згідно зі ст. 24 Закону про перебування іноземних громадян на території Німеччини, то можливість поїхати до України існує в будь-який час і також можна повернутися до Німеччини в будь-який час.

Подорожі до України відповідно до німецької політики щодо повернення класифіковано на три широкі групи або категорії, залежно від їх тривалості:

- 1) короткострокові поїздки строком до 3 тижнів (21 календарного дня) на рік;
- 2) довгострокові поїздки строком до 6 місяців;
- 3) повернення в Україну назавжди.

Тривалість поїздки має безпосередній вплив на дозвіл на перебування в Німеччині, а також на можливість отримання базового матеріального забезпечення згідно з другим томом Соціального кодексу (соціальної допомоги – Bürgergeld).

⁵⁴ Повернення в Україну з Німеччини: як правильно організувати переїзд? – EnableMe Ukraine, <https://www.enableme.com.ua/ua/article/povernenna-v-ukrainu-z-nimeccini-ak-pravil-no-organizuvati-pereizd-10002>.

Якщо є дозвіл на проживання з метою тимчасового захисту на території Німеччини, він анулюється в наступних випадках:

- ✓ якщо людина залишає Німеччину не з тимчасово чинної причини;
- ✓ якщо людина не перебуває на території Німеччини протягом терміну понад шість місяців.

Громадяни України мають визначитися з тривалістю перебування в Україні заздалегідь, бо залежно від цього діють різні правила та приписи.

Якщо особі надано тимчасовий захист, то вона може виїжджати на Україну максимум на три тижні (21 календарний день) на рік з урахуванням вихідних і святкових днів, а потім повертатися до Німеччини. У такому випадку, якщо центр зайнятості (Jobcenter) дав згоду на поїздку, виплата соціальної допомоги не припиняється і реєстрація в Німеччині залишається дійсною. Причина короткої поїздки має бути тимчасовою, інакше Німеччина має право анулювати дозвіл на проживання⁵⁵.

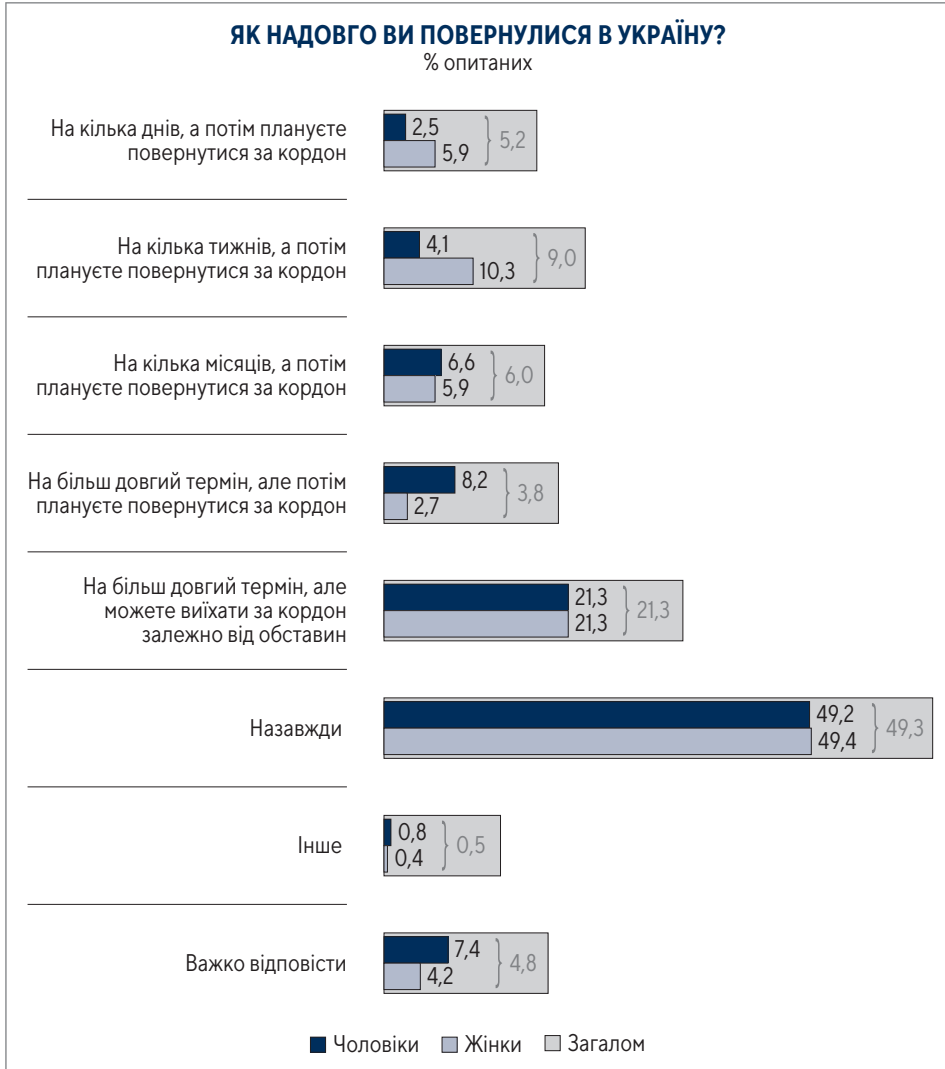
Наразі в Україну повертаються переважно чоловіки і жінки, які виїхали з України до 24 лютого 2022 р. Згідно з результатами загальнонаціонального опитування серед тих, хто повернувся до України 58% жінок та 37% чоловіків виїхали за кордон ще до початку повномасштабного вторгнення.

Імовірно, що ці громадяни не отримували статус тимчасового захисту, оскільки відповідно до вимог багатьох країн ЄС не мають права на тимчасовий захист громадяни України, які були переміщені з України до 24 лютого 2022 р. або опинилися за межами України до цієї дати (через роботу, навчання, відпустку, сімейні чи медичні візити або з інших причин). Хоча Рада ЄС рекомендувала надавати тимчасовий захист і людям, які виїхали з України незадовго до 24 лютого, рятуючись від можливої війни, або якщо вони були у відпустці чи відрядженні в Євросоюзі. Але це віддано на розсуд національної влади.

Так, 49% як чоловіків, так і жінок відповіли, що вони повернулись до України назавжди. 21% опитаних повернулись на тривалий термін, але мають плани виїхати за кордон знову залежно від обставин. На

⁵⁵ Поїздки в Україну. – Федеральне відомство у справах мігрантів та біженців, <https://www.germany4ukraine.de/hilfeportal-ua/%D0%B2-%D1%97%D0%B7%D0%B4-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D1%97%D0%B7%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83>.

короткостроковий термін від декількох днів до декількох тижнів приїжджають до України переважно жінки (16%). 3% жінок повернулися до України на більший термін ніж один місяць – тривалий термін, але все одно планують повернутися за кордон. На відміну від жінок, чоловіки повернулися в Україну на більш тривалий термін (8%), але також планують повернутися назад за кордон.

Переважна більшість (84%) опитаних жінок, серед тих, хто приїхав більше, ніж на кілька тижнів – не шкодує про те, що повернулись до України. Чоловіків, які не шкодують про повернення трохи менше – 69%. Також серед тих чоловіків, які повернулись, 12% відповіли, що спочатку не жалкували про повернення, але зараз жалкують, і їх рішення було помилковим. Серед жінок лише 3% вважають, що рішення про повернення було помилковим. Імовірно, жалкування з боку чоловіків щодо повернення до України пов'язане з анонсованим посиленням процесів мобілізації, повідомлення про що почастішали останнім часом в Україні.

Результати інтерв'ю показали, що значна частина респонденток повернулись в Україну після року перебування за кордоном. Деякі з них відвідували Україну декілька разів під час перебування за кордоном.

На питання, як поставилися до повернення (чи приїзду на деякий час) з-за кордону до України друзі, родичі, 42% чоловіків та 49% жінок відповіли про підтримку такого рішення з боку близьких. Хоча можна побачити, що значно менше підтримується ідея повернення чоловіків з боку родичів та друзів. Хоча сама ідея повернення викликає значні

дискусії, так 12% чоловіків і 23% жінок відповіли, що в оточенні були різні думки з приводу повернення.

Частина респонденток, які повернулися в Україну, досить емоційно наголошують, на тому, що жаліють про своє рішення виїхати за кордон, зумовлене панікою і страхом за дітей.

Результати фокус-групових дискусій

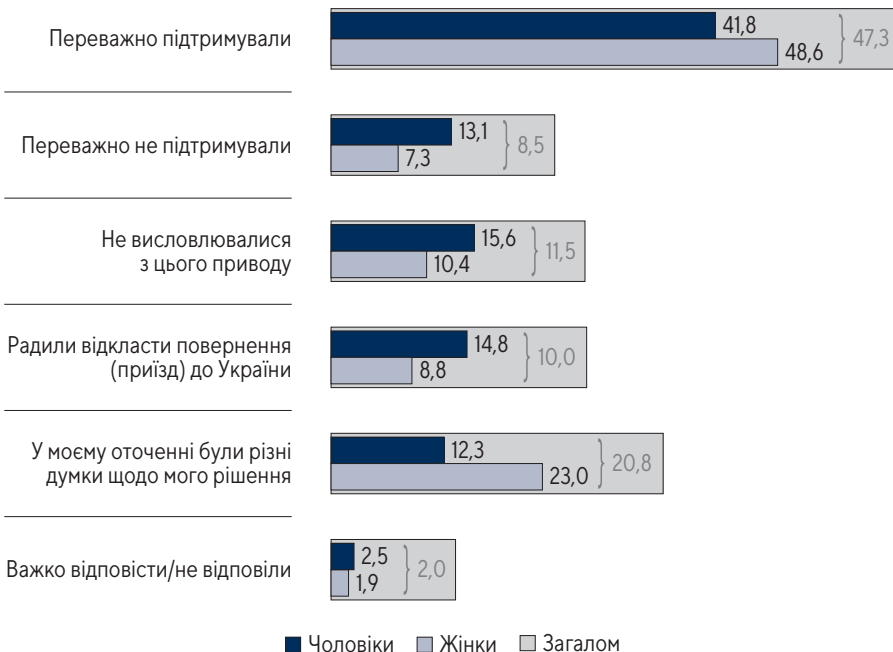
«Якби можна було повернути час назад, то ми б теж перечекали (в Україні) і нікуди не їхали (за кордон)» (жінка, 27 років, Львівська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

«Боже, навіщо я 7 місяців свого життя просто витратила просто в нікуди?! Я могла бути тут, вдома, в Україні поруч з рідними і близькими, чесно. Ну, дуже-дуже жалкую, що виїхала» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

ЯК ПОСТАВИЛИСЯ ДО ВАШОГО ПОВЕРНЕННЯ (ЧИ ПРИЇЗДУ НА ДЕЯКИЙ ЧАС) 3-ЗА КОРДОНУ ДО УКРАЇНИ ВАШІ ДРУЗИ, РОДИЧІ?

% опитаних

Ухвалюючи рішення про повернення, більшість перебували у стані внутрішнього протиріччя, великої кількості аргументів «за» і «проти» та емоційних переживань. Поширені приклади, коли самі жінки, їхні діти бажали якомога швидше повернутися додому; а близькі родичі, що перебували в Україні, докладали максимум зусиль, щоб відтермінувати їхнє повернення через небезпеку.

Результати фокус-групових дискусій

«Чоловік просив мене, ну, ще дві недільки, ну ще дві недільки, і в один момент він мені сказав: Ну все їдь! Бо він вже бачив, що мені дуже важко морально, я хотіла додому і за два дні я вже була вдома» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

Головною причиною повернення чоловіків і жінок до України із закордону переважна більшість називає емоційну складність життя в чужій країні. На це вказали 53% жінок і 47,5% чоловіків. Основним фактором стає туга за домівкою, відчуття ностальгії, психологічний або фізичний дискомфорт перебування в країні реципієнта. Бажання «повернутися додому», відновити звичний спосіб життя.

Результати фокус-групових дискусій

«Я очень благодарна Польше и полякам, для меня это был прекрасный опыт, но это – не моё! Вернувшись в Украину, я не живу чужую жизнь уже, я живу свою жизнь» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

«И все-таки, мне близка больше моя малая родина и менталитет украинский... Я очень хорошо здесь (у Польщі) адаптирована, я прекрасно разговариваю по-польски, я здесь и образование получаю, все у меня тут хорошо складывается. Ну, просто вот, ну, хочу домой. Я не знаю, может это как-то, какой-то барьер у меня психологический» (жінка, 23 роки, Запорізька обл., середня освіта, неодружена, 1 дитина, Польща).

«Цей сум зараз за своєю сім'єю, за своєю родиною він все-таки завжди був більший, і в принципі я теж поверталася в Україну, тільки з таким: Ну, Боже, скоріше б приїхати, тобто розуміла, здається, війна і все, але все-таки хотілося повернутися додому» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

Об'єднання сім'ї назвали в якості причини 34,5% жінок і 20,5% чоловіків. І 26% респондентів в якості причини повернення називають бажання провідати родичів та друзів.

Результати фокус-групових дискусій

«Судячи по моїх дітях і по дітях тих, кого я знаю з українців, всі діти хочуть повернутися в Україну. Тому що дорослі більше дивляться на гроші, на соціальну захищеність, а діти все ж таки «скучують по друзях», по бабусях, по рідних місцях, по своїх ліжечках, своїх квартирах. І чесно кажучи, я не знаю жодної дитини, яка б хотіла залишитися» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

«Мені нічого не треба було, я тільки хотіла повернутись додому, бо я хвилювалась за свого чоловіка. І коли я приїхала, я видихнула, бо треба було починати життя, як-то можна сказати спочатку, але я приїхала зовсім інша, я не знаю, я приїхала якась більш обізнана» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

«Мой ребёнок сказал: нет, мы остаёмся с папой, и без папы мы больше никуда не поедём! Хорошо, я это услышала и приняла. И мой ребёнок сейчас в Украине» (жінка, 31 рік, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

Показовими є мотиви повернення чоловіків. 28% з тих, хто повернувся, відповіли, що повернулися до України із ідейних міркувань, саме тому, що в такий час обов'язок українця – бути на Батьківщині. Для жінок фактор ідейних міркувань менш вагомий, тільки 7% жінок відповіли, що повернулися, тому що це важливо для Батьківщини.

ЯКІ ПРИЧИНИ ВАШОГО ПРИЇЗДУ ЧИ ПОВЕРНЕННЯ З-ЗА КОРДОНУ?

% опитаних

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Скучили за домом, емоційно важко було жити в чужій країні	47,5	53,1	52,0
Об'єднання сім'ї, повернення до чоловіка (до дружини)	20,5	34,5	31,7
Приїхали, щоб провідати родичів та друзів	25,4	26,8	26,5
Приїхали, щоби владнати певні юридичні формальності (оформити документи тощо)	17,2	16,3	16,5
Покращення ситуації в країні загалом	12,3	16,7	15,8
Брак власних фінансових ресурсів	9,8	15,4	14,3

ЯКІ ПРИЧИНИ ВАШОГО ПРИЇЗДУ ЧИ ПОВЕРНЕННЯ З-ЗА КОРДОНУ?

% опитаних

(продовження)

	Чоловіки	Жінки	Загалом
Припинення чи зменшення кількості обстрілів Вашого населеного пункту	17,2	13,0	13,8
Складності комунікації, незнання мови за кордоном	12,3	11,7	11,8
З ідейних міркувань: у такий час обв'язок українця – бути на Батьківщині	28,1	6,7	11,0
Відсутність доступного житла за кордоном	9,0	10,5	10,2
З'явилася можливість працевлаштування чи відновлення роботи в Україні	7,4	10,9	10,1
Було важко знайти роботу, що відповідає Вашій кваліфікації чи фаху	6,6	9,6	9,0
У зв'язку з необхідністю догляду за батьками/ дітьми/близькими родичами	12,3	7,1	8,2
Відсутність медичної допомоги або медичної допомоги належної якості, недоступність медичних препаратів, необхідних для лікування	4,9	8,6	7,8
Припинення бойових дій у Вашому населеному пункті чи біля Вашого населеного пункту	9,0	6,7	7,2
Неможливість працювати дистанційно	2,5	7,5	6,5
Скасування (зменшення) соціальних виплат за кордоном	2,5	4,0	3,7
Необхідність працевлаштуватися за кордоном	5,7	2,3	3,0
Звільнення, деокупація Вашого населеного пункту	1,6	1,7	1,7
Відновлення інфраструктури у місці Вашого постійного проживання	2,5	1,3	1,5
Дискримінація в країні перебування	0,8	1,5	1,3
Закінчення дії тимчасового прихистку у країні перебування	0,0	1,5	1,2
Пошкоджене житло було відремонтоване або надана компенсація від держави за пошкоджене житло	0,8	0,6	0,7
Жодна з вищенаведених	1,6	0,8	1,0
Інше	4,1	2,7	3,0
Важко відповісти	0,0	0,4	0,3

«Ми дякуємо країні, яка нас приймала за надану допомогу. Виїжджали, бо війна, рятували дітей. А повернулися, тому що дитина не змогла комунікувати і прижитися в колективі».

«Мені було добре в Німеччині, всього вистачало, але я опікуюсь покинутими, бездомними тваринами і не змогла залишатися довго, знаючи, що вони потребують моєї допомоги».

«Не витримала в Угорщині, працювала на заводі з виготовлення захисних подушок і треба було підписувати договір, в якому була прописана заборона вступати в дебати з приводу війни росії проти України».

«Там ми були гостями, яким допомагали але не вважали за своїх. Коли повернулися, то таке враження, що ми у чомусь винні, що прожили якийсь час мирним життям. Так нам іноді казали знайомі. І ми не знаємо, що гірше».

«Іноді я бажаю повернутися, особливо коли багато дивлюся телевізор. За кордоном я не розуміла, що говорять по ТВ і все було добре».

«Те, що проводять такі опитування – добре. Добре, що хоча б хтось цікавиться нашими настроями та досвідом. Але як на мене, краще б зробили перепис населення. Щось у мене уява, що наших дуже-дуже багато не повернулося».

Деякі коментарі та враження, що надані у звітах організаторів та інтерв'юєрів дослідження у процесі проведення опитування

Вагомими факторами для повернення називають:

- ✓ Порівняно кращі, комфортніші умови житла, перебування і навчання дітей в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Там был в Германии чисто украинский класс, чисто украинские дети, жестокие и обижали друг друга, с «меньшими» детьми, они не очень контактировали в школе, потому что это отдельное крыло было, отдельный класс. То в Украине, когда мы вернулись в Украину, он поступил в школу искусств на художника, на музыканта и сейчас он в 5 классе» (жінка, 31 рік, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

- ✓ Незадоволеність життям за кордоном, проблеми з адаптацією, зокрема з професійною самореалізацією в країні перебування. Це є особливо важливим маркером, ключовим чинником для ухвалення рішення «повертатися чи ні» для тих, хто мав суттєві професійні досягнення, успіх та певний соціальний статус в Україні.

Результати фокус-групових дискусій

«Я собі ще даю трошки часу (для адаптації за кордоном). Ну, можливо там пів року, якщо я не побачу для себе розвитку у моїй спеціалізації, то повернуся в Україну» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

- ✓ Початок економічного відновлення, розвиток ринку праці. При цьому, на думку опитаних, більшість біженців не будуть готові брати участь у відбудові країни і прагнули б повернутися в уже відновлену країну; не захочуть відмовлятися від комфортного європейського життя й повертатися в гірші умови.

Результати фокус-групових дискусій

«Після нашої Перемоги країну будуть відбудовувати, і в Україну буде заходити багато грошей, і навпаки будуть люди їхати до нас відбудовувати нашу Україну» (жінка, 50 років, Запорізька, с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

- ✓ Відносна безпека в рідному населеному пункті, порівняно з початком війни, відновлення інфраструктури і життєдіяльності рідного населеного пункту.

Результати фокус-групових дискусій

«Я до чоловіка поверталася. Основне – це було, щоб сім'я була разом, щоб дівчатка росли з татом. 7,5 місяців без тата... Повернулись, коли вже здавалось, що у Запоріжжі ситуація стає більш менш спокійною» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

- ✓ Різного роду суттєві виплати репатріантам, наприклад, започаткування державою програм відновлення пошкодженого житла або виплата компенсацій за втрачене житло.
- ✓ Згортання програм допомоги біженцям країнами-реципієнтами, зокрема після перемоги України, або зміна політики приймаючих країн стосовно України та її громадян.

Результати фокус-групових дискусій

«Залежатиме від тієї політики, яку приймаюча країна буде впроваджувати. Коли там не буде допомоги такої для українців, то частина велика все ж таки повернеться» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Ми не знаємо, як Німеччина буде далі поводитись з українськими мігрантами, і що вона буде приймати відповідно до українців, чи будуть «мінатися» умови прийому чи не буде «мінатися». Мають змінити умови, на якій підставі нас тут залишать. Якщо не буде підстав, то я думаю, що, відповідно, всі скажуть, що, будь ласка, виїжджайте, у вас війни немає, до побачення. Ось може бути такий варіант» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

«Ніхто не знає, як тут буде далі. Наприклад, в наступному році, в Німеччині вибори, а на другому місці взагалі російська партія «AfD» і ми не знаємо, що відбудеться. Якщо ця партія набере дуже багато голосів, то для українців все дуже швидко зміниться» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

Також деякі респондентки додали, що скоріше повернуться ті, хто мав гідний рівень життя в Україні, має непошкоджену нерухомість, може відновити бізнес, поновитися на роботі тощо.

Результати фокус-групових дискусій

«Дивлячись по своїх знайомих, можу сказати, що повернуться тільки ті, які мають достойне життя в Україні. У яких була хороша робота або чоловік має якийсь бізнес, які мають там нерухомість, тобто люди вище середнього класу достатку. Всі, хто середній і нижче, вони всі залишаться тут, вони будуть сидіти по 10-15 років чекати чоловіка, щоб сюди перетягнути, тобто цей рівень життя, він людей тут затримає. Ніхто не захоче повертатися на наші копійчні зарплати і на зйомні квартири» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

Але ключовим стимулом та першочерговою умовою для повернення чималої частки вимушених мігрантів на Батьківщину беззаперечно вважають перемогу України у війні та забезпечення подальшої безпеки та розвитку.

Результати фокус-групових дискусій

«Якщо буде перемога, то це буде таким вагомим фактором для того, щоб повернутися» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

БАР'ЄРИ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

Цілком очевидно, що на ухвалення рішення щодо остаточної еміграції чи повернення в Україну впливають не один, а комплекс різноманітних факторів, наприклад, рівень небезпеки в рідному місті, перспективи за кордоном, інтереси дітей та інших членів родини тощо.

Частина респонденток, які зараз перебувають в еміграції, вказали, що наразі не мають чіткого розуміння за яких умов вони готові повернутися в Україну, та дають собі ще трохи часу (пів року, рік), щоб зрозуміти, наскільки вдасться адаптуватися у новій країні. Та наголошують, що як і більшість інших жінок, в першу чергу керуватимуться захистом інтересів дитини.

Результати фокус-групових дискусій

«Я вважаю, що саме для молоді, дітей краще залишатися у Німеччині, де ми зараз є. Тому що, Харків – ризиковий регіон і освіта там не найкраща зараз... Мій чоловік залишився в Україні. Я тут перебуваю з дітьми. Так, я розумію, що для мене це дуже важко, і важко знайти себе як юриста або економіста, у мене дві освіти. Але у Німеччині я тут залишуся, поки моїм дітям це буде потрібно... Ну, якщо будуть якісь підстави для виїзду чоловіка за кордон. То я вважаю, що все ж таки краще, щоб він був у Німеччині» (жінка, 37 років, Харківська обл., вища освіта, одружена, 2 дитина, Німеччина).

Це може свідчити про їхнє небажання повертатися в країну, яка перебуває у стані війни та відрізняється нижчою якістю життя та відсутністю відчуття фізичної безпеки.

Результати фокус-групових дискусій

«Я дуже багато про це думаю. Але більше за все, мабуть, я думаю за дитину, як йому буде краще... І порівнюючи навіть садки, то наш садочок багато дає дитині вже спочатку, і всі кажуть, що в Україні і школа краще. І я дала ще собі один рік. Якщо за цей рік щось зміниться, то ми повернемося додому, і в майбутньому, якщо він (син) захоче, я його підтримаю, щоб він приїхав сюди навчатися далі. Ми хочемо зробити йому карту поляка» (жінка, 32 роки, Рівненська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща).

«Тут (за кордоном) якимось чином все наче зупинилося, спробуємо ще тут, даємо собі ще пів року. А як буде з новою роботою, можливість навчання, і ти даєш знову і до того періоду собі час. Це такий, напевно, обман себе насправді. Тому що ми даємо цей час, для того, щоб звикнути» (жінка, 29 років, Житомирська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина).

Інтерв'ю з мігрантами показало, що ті, хто наразі перебуває за кордоном, своє рішення стосовно повернення в Україну прив'язують не стільки до ситуації в Україні (якою буде перемога, економічний розвиток, рівень життя тощо), скільки до рівня задоволеності своїм життям в країні перебування.

Респондентки не заперечують, що чим довше українські емігранти знаходяться за кордоном, тим вища ймовірність того, що вони не повернуться в Україну.

Також неодноразово наголошували, що одним з найвагоміших чинників в регулюванні процесів воєнної міграції є політика приймаючих країн, від якої залежатиме, яка частка іммігрантів повернеться в Україну. Наразі дехто з респонденток переконаний, що країни ЄС радше зацікавлені у тому, щоб якомога більше українських біженців залишилося, вважаючи їх кращою альтернативою, наприклад, біженцям з Палестини чи Сирії.

Результати фокус-групових дискусій

«Німеччина дуже дуже зацікавлена в тому, щоби якомога більше українців залишалося в Німеччині, враховуючи зараз оці всі складнощі з арабськими іммігрантами, сирийськими іммігрантами і палестинцями. І це те, що прямо наживо, і те що болить Німеччині, і зараз підключаються саме такі програми, щоб джоб-центри працювали прямо на опіку з українцями, які мають якомога більше залишитись в Німеччині, тому в українському ресурсі, наприклад, Німеччина дуже зацікавлена» (жінка, 50 років, Запорізька обл., с/спец. освіта, розлучена, немає дітей, Німеччина).

Обговорення бар'єрів та стимулів щодо повернення здебільшого відбувалося у площині визначення, яка країна надасть кращий рівень життя, фінансову стабільність, соціальну захищеність. Про менталітет, цінності, традиції, патріотизм, мову в цьому контексті майже не згадували.

Найголовнішою перешкодою для повернення є бойові дії й обстріли цивільної інфраструктури, які тривають протягом усього часу війни. Цей фактор може стати вирішальним для однієї з найбільш чисельних та вразливих категорій біженців – жінок із малолітніми дітьми. Через постійну загрозу життю дітей та страх за їх фізичне й психічне здоров'я, а також завдяки можливості отримати за кордоном необхідну допомогу та пільги,

багато жінок із дітьми не повертатимуться доти, доки в Україні знову не стане безпечно. Те ж саме може стосуватися й родин, які виїхали з окупованих територій, а також тих, хто втратили житло.

- ✓ Погіршення безпекової ситуації в Україні, збереження вірогідності ракетних обстрілів, відновлення бойових дій в регіоні проживання, населений пункт перебуває під окупацією.

Результати фокус-групових дискусій

«На тот момент не было вообще никакой ясности по нашему городу, дойдут не дойдут, что и как» (жінка, 37 років, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Польща-Україна).

«В ту ночь, на границе, я задумалась правильно ли я поступила, потом у нас в октябре случилось, упал первый дом, жилой дом вот такое... Масштабный удар был и я опять засомневалась» (жінка, 31 рік, Запорізька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

Для молоді та осіб, для яких важливе професійне зростання, перепоною для повернення може стати скорочення робочих місць та кар'єрних перспектив у зв'язку з війною. Біженці, які втратили роботу в Україні, матимуть менше мотивації повертатися. Ті, для кого важливий професійний розвиток та рівень доходу нерідко намагаються знайти роботу в країні свого перебування, і в разі успіху ймовірність їх повернення знижується. Схожа ситуація в осіб, чия робота дозволяє працювати віддалено: частина з них мають змогу залишатися в безпеці за кордоном, адже їх дохід та професійний зріст не залежать від країни перебування.

- ✓ Блекаути.
- ✓ Втрата житла, немає куди повертатися, відсутність коштів або державних програм на придбання або відновлення житла.

Результати фокус-групових дискусій

«А є люди, яким просто навіть нема куди повертатись, бо там немає нічого» (жінка, 30 років, Вінницька обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Польща-Україна).

- ✓ Вища якість життя за кордоном, кращі житлові умови, фінансове забезпечення — більш висока оплата праці, соціальна допомога;

стабільність, передбачуваність, здатність планувати майбутнє; й навпаки висока ймовірність скрутного матеріального становища, суттєво нижчого рівня життя на Батьківщині.

Результати фокус-групових дискусій

«Дома мне хорошо, но во многом там (за кордоном) было проще финансово. Я пока не уверена насколько я довольна своим решением (вернуться в Украину)» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«Мені було дуже важко з тими, хто так би мовити «влився в тусовку». Коли було видно, що людина завжди хотіла жити за кордоном. Це як правило людина, яка нічого не має, ні до чого не прив'язується і її ніщо не тримає. Флаг им в руки!» (жінка, 39 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина-Україна).

«Там дійсно більша заробітна плата, фінансова підтримка якась краща і ця людина, яка повертається в Україну, тобто їй важко переключитися, напевно, на більш нижчий рівень життя» (жінка, 39 років, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, 1 дитина, Польща, Німеччина-Україна).

«Вот как моя сестра сказала: Да, я работаю тяжело! Я работаю по 12 часов, «я пашу, как скотина», но я когда получаю зарплату, то мне её хватает и на еду, и на одежду ребёнку, и на обувь, и на оплату съёмной квартиры и ещё у меня остаются бабки. То есть она ещё откладывает деньги» (жінка, 53 роки, Житомирська обл., с/спец. освіта, одружена, немає дітей, Польща-Україна).

- ✓ Кращі перспективи для дітей, соціальна адаптація. Дехто з дітей вже не хоче повертатися, вподобали життя в новій країні, знайшли друзів тощо.

Результати фокус-групових дискусій

«Дети адаптировались к тому языку, к тем школам, нашли там друзей уже» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

«В мене батьки лишилися в Україні й друзі, і все колишнє життя моє ... Але на жаль, я розумію, що так як я одна і допомоги немає, чоловіка немає, то краще моїй дитині буде тут. Я навіть зараз у статусі тимчасового захисту по параграфу 24 можу дати їй більше, я можу дати їй все. Вона в мене не голодна, і вона в мене вдягнута, вона в мене їздить в інші міста з екскурсіями, вона вже достатньо непогано знає німецьку мову, набагато краще, ніж я. Я розумію, що в неї тут перспектив набагато, набагато більше, на жаль, тому що я б хотіла, щоб ці перспективи були в моїй країні, щоб закінчилася війна, і щоб я могла дозволити їй це вдома у нас, де близькі люди, де все, але ну я поки... Поки я за Німеччину» (жінка, 34 роки, Житомирська обл., вища освіта, розлучена, 1 дитина, Німеччина).

- ✓ Високий рівень економічної адаптації: вдале працевлаштування, вищий дохід, можливість кар'єрного просування; наявність житла, наявність власного бізнесу.

Результати фокус-групових дискусій

«Очень многие уже там открывают бизнес... Кто-то у кого дети на том языке говорят и не хотят возвращаться» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

- ✓ Успішна соціальна адаптація: володіння іноземною мовою, наявність кола спілкування, друзів, знайомих.
- ✓ Для чоловіків, які виїхали нелегально або не повернулися з початком війни — ризик юридичного переслідування, покарання.

Результати фокус-групових дискусій

«Для мужчин, которые выехали нелегально, у них есть ещё барьер, то что их могут посадить. Этим все время пугают, что будут их депортировать, что будут у них забирать имущество» (жінка, 28 років, Одеська обл., вища освіта, одружена, 1 дитина, Німеччина-Україна).

Дехто (з тих, хто повернувся), вважає, що ті, хто хотів повернутися, здебільшого вже це зробили. Також частина переконана, що ті, хто виїхав усією сім'єю або возз'єднався зі своїми чоловіками за кордоном, скоріш за все, вже не повернуться в Україну.

Результати фокус-групових дискусій

«Я вважаю, якщо родина виїхала з чоловіком, то тоді є зміст будувати своє життя тут. Тому що неважливо «де», а важливо «з ким». Якщо сім'я повна, то їм і всюди буде добре. А якщо сім'я розлучена/ розділена, як наприклад, моя донька зараз перебуває в Україні, то я вже не маю такої цілі тут залишитися... Війна може тривати десятиріччя і якщо сім'я поділена, то немає змісту залишатися тут на такий довгий час» (жінка, 40 років, Львівська обл., вища освіта, одружена, 2 дитини, Німеччина).

З огляду на сказане вище, вирішенням проблеми повернення біженців додому потрібно займатися вже зараз. Адже чим довше українці залишатимуться за кордоном, тим вища ймовірність того, що вони облаштують там життя на постійній основі й втратять мотивацію повертатися. До того ж після перемоги неодмінно з'являться нові сторони проблеми повернення біженців, пов'язані з повоєнною відбудовою. Таким чином, чим раніше почнеться робота над цим питанням, тим більше українців вдасться повернути додому.

ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ МОЖУТЬ СТИКНУТИСЯ МІГРАНТИ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

Відштовхуючись від ключової умови для більш-менш масового повернення вимушених мігрантів в Україну, а саме – перемоги України у війні, експерти окреслили коло проблем, з якими можуть стикнутися українці, що повернуться з-за кордону вже після завершення війни:

- ✓ Поглиблення економічної кризи, зокрема внаслідок скорочення або припинення фінансової допомоги з боку країн-донорів.

Експертна думка

«Ми ще з економічними проблемами навіть не стикнулися, все ще попереду. Зараз ми живемо за рахунок допомоги Заходу. 70% бюджету – це допомога, а вона колись спочатку зменшиться, потім вона зникне».

- ✓ Різке погіршення якості життя порівняно з європейськими стандартами, до яких звикли під час вимушеної міграції; зокрема, через зруйновану інфраструктуру частини населених пунктів.

Експертна думка

«Економічний аспект: люди звикли до певного високого рівня життя і пільги. І у людей, в яких немає фінансової подушки, будуть труднощі! Вони там живуть на досить непоганих соціальних гарантіях, виплатах і на базові потреби їм цілком достатньо. А коли вони сюди прийдуть, вони можуть стикнутися з нестачею засобів існування».

- ✓ Соціальна адаптація, у т. ч. дітей: суспільство та українські реалії значно змінилися за період фактичної відсутності вимушених мігрантів. Також можливі випадки несприйняття, конфліктів репатріантів з громадянами, які під час війни залишалися в країні й перебували в небезпеці: знаходилися під окупацією, страждали через обстріли або безпосередньо брали участь у бойових діях.

Експертна думка

«Буде нова ментальність. У тих, хто залишився, це будуть одні зміни, а в тих, хто виїжджав, будуть інші зміни».

«А яка буде ситуація, коли повернуться наші хлопці і дівчата з фронту. Вони повернуться з фронту і спитають тих, хто тут був: ми помирили на фронті, отримували поранення, а ви тут на дискотеки ходили. Це теж буде!».

- ✓ Репатріанти, які будуть вимушені повертатися в нові для себе населені пункти, можуть мати проблеми з реєстрацією, відновленням громадянських прав, документів, отриманням соціального житла, виплат, можуть стикнутися з байдужістю, бюрократією та корупцією з боку чиновників, посадових осіб.

Експертна думка

«Неповага перш за все. У нас з неповагою ставляться до місцевих жителів, а якщо заходить людина, і каже: «Я з Херсона», то, приймаючи до уваги, що ми не можемо захистити права місцевих (їдеться зокрема про Одесу), то що ми можемо зробити для підтримки переміщених осіб!».

- ✓ Хвиля розлучень, розпад родин через тривалу розлуку та інші причини.

Експертна думка

«Багато чоловіків, які пішли на фронт, теж порозлучалися. І хто виїхав – порозлучалися. А ті, хто повернувся, звикли до різного рівня життя, умов і теж, звичайно, будуть розлучення».

- ✓ Проблема працевлаштування, втрата робочого місця, у т. ч. для працівників соціального або бюджетного сектору у зв'язку зі скороченням штату.
- ✓ Втрата житла, майна. Частині мігрантів доведеться стати внутрішньо переміщеними особами та повертатися у чужі для себе населені пункти, починати життя «з нуля».
- ✓ Погіршення безпекової ситуації в рідному населеному пункті, особливо в районах, прилеглих, межуючих з територією країни-агресора.

Експертна думка

«І по завершенні війни проживання на територіях, прилеглих до держави агресора, буде недостатньо безпечним».

Також соціально та політично активні репатріанти можуть стикнутися з перешкодами, якщо захочуть балотуватися або обіймати державні посади, адже перевагу, скоріш за все, матимуть ті кандидати, які під час війни залишалися в Україні й брали участь у бойових діях або займалися волонтерськими проєктами.

Експертна думка

«Дуже велика вага буде в тих, хто повернеться з війни і буде балотуватися. Так само буде велика вага в тих, хто волонтерили, волонтерок, які працювали на місцях. В них буде репутаційна перевага».

XII.

ЗАБОРОНА НА ВИЇЗД ЧОЛОВІКІВ ЗА КОРДОН ПІД ЧАС ВІЙНИ

Слід додати, що частина експертів не дуже охоче обговорювали питання заборони виїзду чоловіків та обережно формулювали свою позицію вочевидь намагаючись не змішувати особисті інтереси та переживання та інтереси держави.

Експертна думка

«Якби всі були законослухняні і по повідомленню з військомату протягом 5-10 діб повернутися до військомату, якби всі робили так, то я б стояв за право виїзду. Але знаю, що такого не буде».

Загалом, заборону на виїзд чоловіків за кордон під час війни вважають вимушеним, але логічним і виправданим кроком, тим більше, що це поширена практика в багатьох країнах світу. З одного боку, заборона звужує можливості для багатьох чоловіків заробляти гроші за кордоном та утримувати свої родини, зменшує обсяги надходжень валюти в країну, збільшує державні соціальні виплати. З іншого боку, в разі відсутності заборони на виїзд, кількість чоловіків, що виїхали за кордон могла б бути в рази більшою, і це б негативно вплинуло на спроможність України вистояти у війні.

Окремі експерти, зокрема юристи за фахом, вважають, що заборона на виїзд є протиправною, незаконною з юридичної точки зору, оскільки в Україні офіційно не оголошено стан війни та загальну мобілізацію.

Експертна думка

«У нас нема офіційно статусу війни. У нас офіційно статус військового стану. З моєї точки зору, воєнний стан не може обмежувати вільне переміщення людей. Якщо держава потребує захисту, оголосить стан війни! Тоді буде мобілізація, законні підстави для того, щоби не хватати на вулицях, а висувати законні претензії тим, хто не виконує військовий обов'язок, з'явиться можливість повернути тих, хто виїхав за межі країни. Тобто, подвійні-потрійні стандарти».

Експерти в галузі гендерних відносин схильні сприймати заборону на виїзд чоловіків як гендерно несправедливу. Вважають за справедливе в ситуації воєнного стану заборонити виїзд всіх груп населення.

Експертна думка

«Це моя точка зору. Це гендерно неправильно, але для мене це правильно. А чому жінки можуть виїжджати, а чоловіки не можуть? Вони ж мають однакові права. У війську в нас теж чоловіки і жінки воюють, є серед жінок певні категорії військовозобов'язаних, медики та інші».

Водночас усі експерти одностайно наголосили, що в реалізації заборони на виїзд та мобілізації прослідковується кричуща корупційна складова. Багатьох громадян обурює не стільки заборона на виїзд чоловіків, скільки вибірковість її застосування. В той час, як мобілізують найбідніші верстви населення, пересічних громадян, державні службовці, чиновники, депутати без обмежень пересуваються за кордон, навіть працюють віддалено, що викликає несприйняття діючої влади і посилює розкол в суспільстві.

Експертна думка

«Якщо люди виїхали з порушенням закону, наприклад, особи, які не могли виїхати за межі, але якимось чином змогли, це свідчить про корумпованість наших державних структур, по-друге – те, що вони фактично ухиляються від виконання своїх обов'язків».

Наголошується і на порушенні принципу справедливості навіть при необхідності перетинання кордону на законних підставах, коли ті ж самі відрядження доступні, наприклад, депутатам, проте не доступні іншим категоріям громадян.

Експертна думка

«Не може такого бути, що якась категорія дискримінується. Депутати їздять на конференції, міністри – у відрядження, міжнародні співробітники їздять по своїх питаннях».

На думку частини експертів, обмеження на виїзд чоловіків після перемоги має бути скасовано, інакше це буде суперечити чинному законодавству і Конституції України. Інша частина вважає, що відмінити заборону можна у тому випадку, коли досягнута беззаперечна перемога, є гарантія тривалого миру і непоновлення війни в майбутньому.

У будь-якому разі експерти переконані, що скасування заборони призведе до швидкого і значного відтоку чоловічого населення:

- ✓ частина чоловіків возз'єднаються з родинами, які адаптувалися і залишилися жити за кордоном;
- ✓ частина чоловіків виїде за кордон, щоб не бути мобілізованими у разі поновлення війни з рф.

Крім того, продовження заборони на виїзд чоловіків за кордон після завершення війни не буде сприяти поверненню чоловіків-мігрантів в Україну, які боятимуться, що у разі поновлення війни їх не випустять. У цьому та іншому контекстах деякі експерти неодноразово наголошували на цінності свободи вільного пересування між країнами.

Експертна думка

«Чим більше свободи пересування, як це не парадоксально, тим менша небезпека остаточної втрати населення».

Заборона на виїзд чоловіків за кордон не буде актуальною після війни у будь-якому випадку, тому що кінцеве рішення про вільне пересування українців, як вважає частина експертів, буде за європейською спільнотою: або Україна приєднається до ЄС, і тоді переміщення і працевлаштування чоловіків стануть необмеженими, або країни ЄС впровадять політику повернення мігрантів, і тоді українські чоловіки не зможуть вільно пересуватися та працевлаштуватися в країнах Європи.

Експертна думка

«Виїхати то вони, чоловіки, виїдуть, але ж хто їх там прийме? Якщо західні партнери не створять умов для їх асиміляції, вони не отримають статусу, максимум – гостьова віза на 2 місяці. Далі вони повинні будуть повернутися».

«Якщо буде позитивне вирішення питання членства в ЄС, автоматично для людей не буде проблем, де жити і де працювати. Або ж залишиться як зараз: маємо безвізовий режим, але 90 днів (перебування) і працевлаштування – це проблема».

Експерти зауважили, що треба виграти війну на таких умовах, щоб у громадян була впевненість, що перемога – це надовго і немає потреби ховатися за кордоном від повторного ризику війни.

Експертна думка

«Головне так завершити війну, щоб не була загроза, що завтра все знов почнеться».

XIII.

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Хоча експерти досить обережно робили будь-які прогнози щодо майбутнього України, демографічну ситуацію після закінчення війни змалювали в дуже песимістичних фарбах:

- ✓ значне скорочення чисельності українського населення через загибель військових та жертв серед мирного населення;
- ✓ значне скорочення населення через велику кількість вимушених мігрантів за кордон, частина з яких не повернеться; прогнозувати частку тих, хто повернеться не наважилися;
- ✓ додаткова хвиля еміграції за кордон, в основному чоловіків працездатного віку після закінчення війни, частково для возз'єднання з сім'ями, які залишилися жити за кордоном, частково – у пошуках більш безпечного і комфортного життя;
- ✓ високий відсоток неповних сімей, причому вірогідна ситуація, коли і після війни члени сім'ї будуть продовжувати жити «на 2 країни» з економічних причин;

Експертна думка

«Жінки будуть жити на дві країни, будуть дітей влаштовувати в університети, буде робота – будуть працювати, а якщо ситуація в Україні буде покращуватися – повертатися».

- ✓ значна кількість непрацюючих чоловіків, зокрема осіб з інвалідністю внаслідок війни;
- ✓ брак робочої сили, що зумовить потребу в трудових мігрантах в Україну;
- ✓ старіння нації, кількість пенсіонерів може зрівнятися або перевищити кількість працюючих;

✓ різке падіння народжуваності.

Експертна думка

«Демографічна база виїхала. Нема кому народжувати».

Експерти передбачають значне скорочення народжуваності до рівня початку 90-х років. До негативних наслідків війни додали й ті бар'єри, які мали місце й за мирних часів: проблеми працевлаштування жінок, що народили; падіння доходів сім'ї у перші роки після народження дитини; відсутність доступу до відповідної інфраструктури, медичних закладів, дитсадків тощо.

Експертна думка

«Є «штраф» за материнство. Жінка, в якій народилися діти, починає заробляти менше. На якийсь істотний відсоток. 20%».

«Факти відстрочення народжуваності матимуть місце. Невеличке зростання після може бути, але мова йде не про повернення до довоєнного рівня, який дуже низький і за оцінками нашого інституту дорівнює 0,7 коефіцієнту народжуваності. Це показник розрахунку кількості дітей на одну жінку. Для порівняння, мінімальний рівень на довоєнному рубежі – це був рівень 1,1. Після того він трохи зростав, перед війною він був 1,3-1,4, і тут таке різке зменшення. Тобто буде відродження до попереднього рівня. Але більш серйозного зростання я не очікую».

XIV.

ЯК ЗМІНИТИ СИТУАЦІЮ – ПОГЛЯДИ ЕКСПЕРТІВ

Одним із завдань дослідження було розроблення комплексу відповідних заходів для оптимізації дій української влади щодо вдосконалення міграційної політики з урахуванням існуючих тенденцій гендерно-обумовленої вимушеної міграції, а також напрацювання можливості спільних дій України та країн ЄС з огляду на необхідність повоєнного відновлення України. Для отримання максимально повних оцінок з питань виявлення областей прогресу, прогалів і проблем у вирішенні завдань міграційної політики було здійснено опитування фахівців з міграції, гендерних досліджень, соціальної політики та соціальної роботи, які представляють державні наукові інститути, аналітичні центри, а також неурядові організації.

Викладені у розділі погляди, інтерпретації, рекомендації та висновки належать їх авторам, які зробили внесок у підготовку цієї публікації, і яким Центр Разумкова висловлює свою вдячність. Проте точки зору опитаних експертів не обов'язково відображають офіційну позицію Центру Разумкова, тому матеріали розділу мають виключно інформаційний характер.

СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Хоча вимушена міграція зберігає певні тенденції інших видів до-воєнної міграції, вона потребує особливо глибокого вивчення, оперативної розробки кардинально нових стратегій державної міграційної політики із активним залученням експертів різних галузей, усіх рівнів влади та, головне, злагоджених дій України спільно з ключовими країнами-реципієнтами.

В цьому контексті можна виділити наступні тенденції, озвучені деякими експертами:

1. Характер досліджень міграції за мирних часів не був регулярним, системним та масштабним. На державному рівні не було належного усвідомлення необхідності та важливості вивчення міграційних процесів, зменшення трудової міграції та її негативних наслідків та подальшої оптимізації міграційної політики. Вагомими стимулами для вдосконалення міграційного законодавства стало не стільки усвідомлення внутрішньої потреби, скільки зовнішній вплив з боку ЄС, коли йшлося про реалізацію Україною необхідних реформ зокрема для підписання рішення про безвізовий режим та угоди про асоціацію з ЄС.

Схожа ситуація зберігається й зараз: найбільш вагомими дослідження вимушеної міграції українців за кордон переважно представлені західними інститутами та міжнародними організаціями.

Експертна думка

«В нашій країні Прем'єр-міністр міг сказати, що 10 млн працюють за кордоном, але ніхто насправді не знав скільки у нас людей за кордоном, ніхто серйозно цими питаннями не займався. У нас не було жодного центру, який спеціалізувався на міграційних питаннях... У нас закінчувалися всі розмови про міграцію лише тим, що дуже погано, що люди виїжджають, нація гине, держава гине, але серйозно цими проблемами, власне, ніхто і не займався».

Наразі ситуація дещо змінилася: влада, на думку частини респондентів, усвідомлює серйозність, масштабність та наслідки вимушеної міграції, розуміє необхідність повернення своїх громадян додому, щонайменше — демонструє занепокоєння проблемою вимушеної міграції.

Експертна думка

«Коли наша країна несе такі жahlivі жертви, то кінець кінцем виникає питання, а ради кого і ради чого, якщо в країні, яка нарешті переможе, принісши такі страшні жертви, не буде кому жити».

2. Хоча проблема вимушеної міграції та її негативних наслідків активно висвітлюється у ЗМІ та медіа, на різних рівнях суспільства, на думку деяких експертів, позиція влади стосовно вимушених мігрантів чи є не до кінця сформованою, чи є сформованою, але не донесеною належним чином до суспільства, експертних кіл, пересічних громадян, зокрема до вимушених мігрантів.

Слід додати, що частина експертів демонструвала певне небажання та неготовність оцінювати дії влади у цьому напрямі, акцентуючи на складності ситуації в країні та інших пріоритетах, найбільшим серед яких є вибороти перемогу у війні з країною-агресором. Інша частина зазначила, що не дуже добре обізнана щодо конкретних заходів, розробки та реалізації будь-якої стратегії щодо повернення вимушених мігрантів, не змогли навести конкретні приклади, які б свідчили про ефективність та послідовність міграційної політики загалом, або хоча б наявність певного плану дій, стратегії.

Експертна думка

«Я ніде не чула, щоби держава закликала когось повернутися».

«Я не бачу жодної державної політики. Я не чув, щоби держава висловилася: чи підтримує виїзд людей, чи потрібно повертатися. Немає оцінки держави щодо людей, які покинули територію України. Що має намір держава робити з цими людьми? Яким чином держава намагається їх повернути. Або навпаки потрібно збільшити їх виїзд?».

«Влада у 2022-му вперше усвідомила важливість цієї проблеми. Ну от коли ми говоримо вже про конкретні дії, то це набагато важче. Були обговорення, були пропозиції. Тобто у нас немає стратегії, політичного документу, дорожовказу, який має спрямувати владу і суспільство на досягнення певних цілей».

«Є така загальна тенденція, що це не відрізаний ломоть... і держава готується до їх повернення, і хоче їх привабити повертатися, але конкретних кроків і заходів я не бачу».

ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НА КРАЇНИ-РЕЦИПІЄНТИ

3. Згідно з висловлюваннями експертів, **країни-реципієнти ЄС наразі мають більший вплив на процеси вимушеної міграції, ніж Україна.**

Водночас позиція країн ЄС щодо подальшої долі вимушених мігрантів є не до кінця зрозумілою та може різнитися залежно від країни, її внутрішніх демографічних, економічних потреб, національних інтересів.

З одного боку, в деяких країнах спостерігається певна втома від теми війни і вимушених мігрантів, витрати на соціальну допомогу є тягарем для бюджетів, розглядаються схеми зниження видатків на утримання і стимули повернення мігрантів в Україну. Українські мігранти з високою

кваліфікацією, високою мотивацією й готовністю працювати за меншу оплату створюють конкуренцію на ринку праці. Країни Європи потерпають від економічної кризи, протягом останніх десятиліть в них скорочується індустриальне виробництво, підвищується рівень безробіття, тому вони можуть докладати зусиль, щоб скоротити кількість мігрантів.

Експертна думка

«Великої необхідності в українських мігрантах не буде, тому що у них (країн ЄС) самих скорочується виробництво. У них тепер також закінчується фінансовий ресурс, зростання цін у зв'язку зі здорожченням опалення, газу, нафти. Країни перебувають в не найкращому фінансовому стані для того, щоби набирати собі ще людей, не забезпечивши належним утриманням власних громадян... Для країн реципієнтів – це додатковий фінансовий і соціальний тягар і, можливо, політичний, який передбачає у подальшому повернення цих людей, не всі будуть згодні добровільно повернутися після того, як будуть припинені бойові дії».

«Щодо тих (мігрантів), хто залишається на соціальній допомозі, то в останні місяці в багатьох країнах йде політика щодо обмежень. Людей стимулюють або повертатися назад, або залучатися на ринок праці, тому що видатки вже стають вагомими для країн реципієнтів».

«Мігранти, які займаються фізичною працею, вони займають чиїсь ніші, і ця робота стає дешевшою, так як на неї є більше пропозицій, в результаті місцеві залишаються без роботи... Європа і так потерпає від біженців, і багато країн закриває кордони для них».

З іншого боку, на думку експертів, країни-реципієнти, в яких спостерігається демографічна криза, старіння нації, брак робочої сили, можуть успішно вирішувати свої внутрішні проблеми за рахунок чисельного притоку вимушених мігрантів з України. Європейські країни можуть бути зацікавленими саме в українських біженцях. В той час, як мігранти зі Сходу і Африки шукають кращих умов життя, є носіями іншого менталітету і цінностей, але не прагнуть працювати, асимілюватися, утворюють анклави з іншою культурою, мовою та правилами, українські вимушені мігранти є носіями європейського менталітету, швидко асимілюються, опановують мову, працевлаштовуються, відкривають власний бізнес, загалом мають вищу освіту, цінний професійний досвід і кваліфікацію. Це робить їх цінним демографічним та трудовим ресурсом, капіталом, за який конкуруватимуть розвинені країни Заходу.

Експертна думка

«Ми більш розвинуте суспільство і трохи нетрадиційний вид біженців, на відміну від шукачів притулку переважно зі Сходу і Півдня, хто без знання мови, без кваліфікації, без готовності до адаптації... В умовах потоків інших мігрантів, які менше асимілюються, українські біженці є цікавою альтернативою. Може виникнути певна конкуренція за цих біженок з дітьми».

«Політика щодо українських мігрантів, точніше не політика, а бажання, ставлення, є різним, зазвичай позитивне до тих, хто буде працювати. І також сім'ї з дітьми. Тому що діти – це майбутній ресурс, майбутні працівники».

«В Німеччині вкладають зараз в українців шалені кошти, просто шалені. Їх же вчать, причому вчать серйозно, всі ці інтеграційні курси вивчення мови, це ж все безкоштовно і люди, поки вони вчаться, вони отримують стипендію, і звичайно держава може розраховувати і очевидно розраховує на якусь трудову віддачу».

Наразі, згідно з коментарями окремих експертів, в європейській спільноті озвучуються наступні наміри щодо подальшої долі українських мігрантів після закінчення війни:

- ✓ Дозволити тим мігрантам, які на момент завершення війни працевлаштувалися і сплачують податки у країні перебування, залишатися на постійній основі.

Експертна думка

«В багатьох країнах, якщо людина сама оплачувала житло, працювала і не отримувала соціальної допомоги, вона практично автоматично отримувала дозвіл на проживання».

- ✓ Продовжити термін перебування для тих мігрантів, які отримують соціальну допомогу, до 10 років, приймаючи до уваги той факт, що Україна буде довго відновлюватися, багатьом мігрантам не буде куди повертатися.

Експертна думка

«Людам треба дати перспективу в Європі, щоб вони облаштувалися тут, не чекаючи того, що вони будуть потім змушені раптово виїжджати в небезпеку чи зруйноване житло».

- ✓ Сприяти поверненню мігрантів до України після завершення директиви про тимчасовий захист у березні 2025 р.

Експертна думка

«Директива про тимчасовий захист діє максимум 3 роки, більше продовжень не буде, треба буде вже невдовзі якимось чином вирішувати долю цих людей, які знаходяться в Європі... В Німеччині кілька земель сказали, що вони взагалі будуть примусово видворяти (мігрантів), якщо самі не поїдуть».

Таким чином, не можна з упевненістю сказати, що інтереси країн-реципієнтів та національні інтереси України стосовно вимушених мігрантів співпадають, і це може створювати серйозні ризики та негативні наслідки для відродження та зміцнення України, перешкоджати намірам України повернути більшу частину своїх громадян.

ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН НА УКРАЇНУ

Безперечно, будь-яка масова міграція має вплив майже на всі сфери життя суспільства, насамперед соціальну, демографічну, економічну, культурну. Більшість досліджень та експертних дискусій точиться саме навколо негативних наслідків вимушеної міграції.

Тож цілком очевидно, що аналізуючи вплив вимушеної міграції на Україну, експерти здебільшого акцентували на великій кількості негативних наслідків вимушеної міграції загалом та порівняно з трудовою міграцією мирних часів.

Насамперед йшлося про суттєве скорочення чисельності населення, зниження демографічного ресурсу та резерву країни, через міграцію жінок репродуктивного віку та дітей, молоді, скорочення народжуваності, розпад сімей; зниження трудового ресурсу країни, оскільки більшу частину мігрантів складають представники працездатного віку, фахівці, представники важливих, затребуваних професій, соціально активне населення, підприємці, менеджери тощо.

Експертна думка

«Почала відчуватися на ринку праці нестача робочої сили за окремими спеціальностями».

Необхідно звернути увагу також на зменшення валютних надходжень в Україну й навпаки виведення грошової маси з України, що є ще однією відмінністю вимушеної міграції від міграційних процесів мирних часів. До початку повномасштабної війни працюючі за кордоном трудові мігранти утримували свої сім'ї в Україні, надсилаючи їм зароблені за кордоном кошти, та витрачаючи особисто зароблені кошти після повернення додому, вкладаючи в ремонт житла, навчання дітей, розвиток бізнесу тощо, що підтримувало економіку певних регіонів.

Експертна думка

«Зараз переказів від вимушених мігрантів не так багато, і навпаки існують перекази в іншу сторону. Чоловіки частково утримують своїх дружин, які знаходяться за кордоном».

Наголошується і на можливі зміни етнічного складу населення за рахунок високої ймовірності притоку іноземних мігрантів в Україну після закінчення війни.

У підсумку, вимушена міграція за кордон, маючи виражений позитивний ефект для країн-реципієнтів, створює суттєві негативні наслідки та серйозні ризики для України, зокрема демографічні та економічні.

Експертна думка

«І неповернення якоїсь частини вимушених мігрантів, а це жінки, і частіше молоді, і діти – це буде серйозний удар по демографічному розвитку України».

МОЖЛИВІ ПОЗИТИВНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Якщо згадувати про користь вимушеної міграції для України, то слід зазначити, що ключовою цінністю вимушеної міграції для України є збереження життя українських громадян, їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Експертна думка

«Життя за кордоном, особливо в країнах Євросоюзу набагато спокійніше. Люди захищені, живуть спокійно, не здригаються вночі від тривоги, не чують вибухів».

«Позитив в тому, що ми зберегли частину нашого населення в безпеці».

У цьому контексті слід віддати належне українській владі, яка всіляко сприяла евакуації людей із найбільш небезпечних територій не лише у більш спокійні регіони країни, але й за кордон.

Експертна думка

«Коли тільки почалася війна, держава та багато різних організацій допомагали людям поїхати. Були евакуаційні автобуси, поїзди безкоштовні. Можливо без комфорту, але люди мали можливість поїхати. Якби не було сприяння з транспортуванням, менше людей могли би виїхати».

Крім того вимушена міграція щонайменше 5-ти млн громадян зменшила соціальне навантаження на бюджет країни, який наразі повністю залежить від коштів міжнародних партнерів. Без підтримки країн-реципієнтів мігранти стали б внутрішньо переміщеними особами, що збільшило б бюджетні витрати України, з одного боку, та з іншого – підвищило б рівень безробіття на тлі скорочення робочих місць та закриття, замороження виробництва, бізнесу.

Експертна думка

«Наші люди за кордоном отримують соціальну допомогу від тих держав, які їх приймають, і це зменшує соціальне навантаження на українську державу... Вони вимушені були б стати внутрішньо переміщеними особами і адаптуватися всередині країни так, як вони зараз адаптуються за кордоном. Ці люди шукали би роботу в Україні і отримували би виплати по безробіттю».

«Якби людина не приїхала до Швейцарії, а приїхала в Закарпаття, там досить добре працюють сервіси щодо підтримки переміщених осіб, в цьому випадку кошти мала б витратити держава, а також залучаються кошти місцевих бюджетів».

Якщо розглядати більш довгострокові перспективи, то певна частка вимушених мігрантів з часом поповнить українську діаспору, представлятиме та лобюватиме інтереси України на міжнародному рівні.

Експертна думка

«Те, що в інших країнах створюються українські діаспори – це є вікно можливостей вже після того, як ці діаспори пустять там коріння, їхні представники і представництва прийдуть в місцевий і центральний уряд, і стануть лобістами інтересів України на пізніших етапах».

Експертна думка

«Діаспора, люди-співвітчизники за кордоном, це той місточок, який поєднує Україну зі світом безпосередньо, тобто знову ж таки не через дипломатичні канали, а через людські контакти».

Крім того, та частина вимушених мігрантів, що повернеться в Україну, зможе застосувати набуті в міграції досвід і знання на користь собі та Україні.

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Щодо можливих установок різних верств українського населення, яке не має досвіду вимушеної міграції за кордон та залишилося в Україні, до тих, хто виїхав за кордон, то тут можна висловити наступні припущення та міркування:

- ✓ значна частина українського суспільства адекватно і з розумінням ставиться до вимушених мігрантів-жінок, які у буквальному сенсі є біженцями війни, перебували під окупацією, втратили житло, майно, врятувалися самі та вивозили з небезпечних регіонів своїх дітей та родичів старшого і похилого віку.
- ✓ Водночас стримане та менш позитивне ставлення може бути до тих мігрантів за кордоном, які мешкали у відносно безпечних регіонах України, мають куди повертатися й досі не повернулися, зокрема до жінок без дітей.

Експертна думка

«Якщо до жінок з дітьми ставлення абсолютно позитивне, то коли питали про жінок, які виїхали без дітей, вже трошки гірше ставлення».

- ✓ Несприйняття можуть викликати вимушені мігранти з західних регіонів країни, які з початком війни перебувають за кордоном у статусі біженців, отримують соціальні виплати, водночас заробляючи на здаванні свого житла в оренду внутрішньо переміщеним особам в Україні.

- ✓ Деякі групи населення можуть не сприймати тих мігрантів, які не повернулися до своїх сімей після того, як стало зрозуміло, що окупація їхніх населених пунктів минула й населені пункти перебувають у відносній безпеці.

Експертна думка

«Є багато місць в Україні, де ми можемо перебувати у відносній безпеці, наприклад, місто Київ, – люди не повертаються. Це впливає на нашу економіку, психоемоційний стан сім'ї, тому ставлення двояке».

- ✓ Негативне ставлення може бути до чоловіків призовного віку, які виїхали за кордон незаконно, ухиляючись від можливої мобілізації.

Загалом, ставлення до вимушених мігрантів в суспільстві формується залежно від того, за яких обставин та звідки вони виїжджали.

Експертна думка

«Не всі виїхали від конкретної небезпеки, скажімо так. Із Західної України теж присутні тут (у Німеччині) серед користувачів тимчасового захисту досить численна когорта. Ясно, що порівняти ситуації, в яких опинилися мешканці, наприклад, м. Городка, Львівської обл. і м. Бахмута, Донецької обл., ну, це не до порівняння».

Експерти висловлюють думку, що наразі відсутні серйозні передумови для розколу суспільства за ознакою, хто де перебував під час війни: за кордоном чи в Україні.

Експертна думка

«Сподіваюся, що не буде різко негативного ставлення до жінок, які повернулися з інших країн, тому що і велика частина населення має такий досвід, і розуміють, що це не від хорошого життя».

Проте певні суперечності на цьому ґрунті вже існують. Однією з гострих тем зараз є питання перебування в Україні або виїзду з неї. Зокрема, свідченням про існування певної проблеми є пости про біженців у соціальних мережах. Наразі часто можна побачити протиставлення тих, хто виїхав, та тих, хто залишився вдома. Від жінок з дітьми, які за кордоном, можна почути про те, що жінки, які залишились в Україні

безвідповідальні та наражають на небезпеку своїх дітей. А ті, хто перецікує війну в інших країнах, в свою чергу, отримують закиди, що вони зрадники та боягузи, біженці і в очах деяких людей стають «меншими українцями». Звертає на це увагу і західна преса⁵⁶.

«Взаємна недовіра між тими, хто залишився, і тими, хто поїхав, завжди знаходиться на поверхні. Решта обурюються тим, що ті, хто пішов, покинули їх; ті, хто виїжджає, з підозрою дивляться на тих, хто залишився. Кожна людина може бути ненадійним оповідачем; кожную історію можна розповісти по-різному».

The Guardian⁵⁷

Водночас держава має докладати зусиль, щоб не допустити, запобігти будь-якого можливого розколу в українському суспільстві. Відповідно йдеться не лише про формування коректного та лояльного ставлення до вимушених мігрантів, а про необхідність реалізації на державному рівні політики єдності, злагоди та примирення, толерантності, взаємоповаги, національної ідеї, згуртованості українців заради відродження та зміцнення держави, покращення життя.

ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ

Майже беззаперечними та цілком логічними сприймаються твердження про те, що: чим довше триває війна, тим більше бажаючих емігрувати за кордон; чим довше громадяни перебувають у вимушеній міграції, тим більше вони адаптуються у новій країні, тим нижчою стає ймовірність їхнього повернення на Батьківщину. Продовження цього логічного ланцюжка вимальовує досить сумний та вкрай негативний для України сценарій, за яким велика кількість вимушених мігрантів переходить вже в іншу категорію мігрантів, а згодом стають діаспорою та ймовірність їхнього повернення стрімко знижується.

⁵⁶ FT: В Україні посилюється розкол між тими, хто воював і не воював, хто поїхав і хто лишився, <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ft-v-ukrajini-posiljujetsja-rozkol-mizh-timi-khto-vojuvav-i-ne-vojuvav-khto-pojikhav-i-khto-lishivsja.html>.

⁵⁷ 'I'm not sure I fully trust anyone who stayed': Ukrainian city split by suspicion a year after Russian retreat, <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/16/izium-ukrainian-city-russia-collaboration-putin-retreat>.

Експертна думка

«Чим сприятливіші умови створює приймаюча країна, тим, очевидно, вона сприяє тому, що людям не тільки буде комфортно там тимчасово перебувати, але вони там і залишаться».

У цьому контексті дуже важливо зберегти зв'язок України із вимушеними мігрантами. Експерти покладають цю функцію на дипломатичні установи України за кордоном.

Наголошується також і на необхідності реалізації державної інформаційної політики, одним з напрямів якої є заклики до повернення, акцент на цінності вимушених мігрантів у наближенні Перемоги та відновленні країни. І все це повинно просуватися в рамках загальнодержавної політики толерантності та єдності української нації, й однією з цільових аудиторій такої політики повинні бути вимушені мігранти. До інформаційної кампанії радять залучати якомога більше медіа, громадських організацій, активістів, публічних осіб з різних сфер, блогерів, іншими словами, лідерів думок, які мають свою аудиторію.

Оскільки ключова мотивація для повернення обертається навколо гідної якості життя та перспектив, тут виникає відчуття замкнутого кола: для створення необхідних для повернення передумов та стимулів потрібні кошти, час, а головне ресурси, насамперед людські, трудові, з якими вже є дефіцит, і який стане ще більш відчутним після перемоги, у період активного відновлення та відродження країни. Зі свого боку, чимала частина опитаних вимушених мігрантів не бачить своєї безпосередньої ролі у відновленні країни і займає позицію очікування і прагматичного порівняння, яка країна здатна забезпечити кращу якість життя та кращі перспективи, особливо для дітей.

Водночас експерти неодноразово наголошували на тому, що міграційна політика щодо повернення громадян з-за кордону – це «дорого та довго», «не можна людей примусити повернутися, їх можна лише зацікавити» і звідси виникає цілком логічне запитання, яким чином мотивувати/стимулювати повернення більшості вимушених мігрантів в Україну. Тут думки експертів та самих мігрантів – учасників фокус-груп загалом співпадають.

І опитані мігранти, і опитані експерти найбільші сподівання щодо успішного відновлення України після перемоги й, відповідно, масового повернення українських громадян з-за кордону покладають на обсяги іноземних інвестицій та допомоги від держав-союзників, а також подолання корупції в Україні.

СТИМУЛИ ТА МОТИВИ ДЛЯ ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ

Широке коло заходів, можливих стимулів та мотивів, які окреслили опитані експерти можна умовно поділити на внутрішні (особистісні), зовнішні (економічні, політичні, соціальні), короткострокові, довгострокові заходи та стратегії міжнародного, національного (державного) та регіонального, локального рівня.

До внутрішніх (особистісних) мотивів та зовнішніх короткострокових спеціалізованих заходів України, спрямованих саме на аудиторію вимушених мігрантів та їхнє повернення навіть до отримання перемоги у війні, але за умов відносної безпеки для життя, можна віднести наступні:

- ✓ прагнення возз'єднатися з родиною, зберегти сім'ю, родинні стосунки;

Експертна думка

«Возз'єднання сімей, це дуже важливий чинник впливу, тому що дуже багато жінок будуть повертатися до чоловіків».

- ✓ туга за домівкою, рідними, бажання повернутися до звичного довоєнного життя, до друзів, родичів, сусідів; рідного робочого колективу, відновлення певного соціального статусу та соціальних зв'язків, поваги з боку оточуючих; відчуття суспільної та професійної корисності;

Експертна думка

«Щодо повернення, шальки терезів можуть схилитися до того, які в мене шанси тут, а які перспективи в мене вдома, де в мене квартира, будинок, друзі, можливість працевлаштуватися, поїхати на роботу, і мені запропонують непогані гроші».

- ✓ розширення можливостей для працевлаштування за фахом, кар'єрного зростання, професійної самореалізації, зокрема з використанням професійного досвіду, отриманого в результаті вимушеної міграції, поновлення на попередньому місці роботи;

Експертна думка

«Робота може бути тим притягальним магнітом, який може витягнути людину з-за кордону, тому що буде можливість працювати за фахом, можливо, навіть повернутися до тої роботи, яка була до від'їзду».

- ✓ створення сприятливих умов для ведення бізнесу за підтримки з боку держави;

Експертна думка

«Спеціалісти почали повертатися в Китай, коли стало зрозуміло, що там є можливості, коли почалось економічне зростання, почалися інновації, почалися нові технології, коли там можна було зреалізуватися».

«Бізнес середовище, чесна конкуренція, відсутність корупційних схем, – тобто людина повинна розуміти, що вона повертається додому, вона тут може реалізуватися і нормально працювати, жити».

- ✓ наявність мінімального комплексу умов для більш-менш нормального життя сім'ї та виховання, навчання дітей: житло, робота та стабільний дохід, розвинена інфраструктура, соціальний захист тощо;

Експертна думка

«Мігранти, особливо жінки, будуть думати про своє працевлаштування, про достойну роботу, про зручні умови життя, безпечні умови життя, наскільки дитина може піти в парк погуляти і підірватися на якійсь міні. Наскільки якісною є дошкільна освіта, медицина, інфраструктура доступна і зручна, чи буде для них робота там, де вони збираються жити».

У цьому контексті важливим фактором буде здатність держави, місцевої влади забезпечити житлом тих, хто його втратив та фізично немає куди повернутися, іншими словами, із статусу вимушеного мігранта

перейде у статус ВПО з усім колом типових проблем та викликів із працевлаштуванням, облаштуванням, адаптацією родини на новому місці.

- ✓ фінансове та організаційне забезпечення Україною переїзду вимушених мігрантів з їхнім майном з країни-реципієнта на Батьківщину;

Експертна думка

«Повернення – теж не таке легке, власне Захід, тому що люди прожили вже там якийсь рік, якісь є речі там, у когось собаки, у когось коти. Народ обростав уже тут господарством. Ну, допоможіть, допоможіть з тим, щоб люди переїхали».

- ✓ інформаційна та правова підтримка з боку держави. Як приклад, створення порталів, інтерактивних інформаційних платформ для мігрантів, у т. ч. тих, хто не планує повертатися у рідне місто/село, а розглядає можливість повернення і відчуває брак інформації про інший населений пункт України, життя громади, має бажання поспілкуватися з представниками влади, розпочати процес оформлення документів для реєстрації проживання та подальшого облаштування родини;

Експертна думка

«Є польський досвід, така платформа, яка називається «Повороток», здається, вона інтерактивна, і що кожний, хто цікавиться якимось питанням, конкретним питанням, в конкретній місцевості, куди я хочу повернутися із закордону, може звернутися через цей портал до органів влади, до місцевого самоврядування. Повернення має бути підготовленим!».

- ✓ розробка механізму повернення, законодавчої бази, зробити процедуру повернення максимально простою та зрозумілою, встановити перелік необхідних документів і терміни їх оформлення (реєстрації); чітко окреслити обов'язки і відповідальність посадових осіб, що займаються репатріацією українців для запобігання корупції. Врахувати досвід країн-реципієнтів. Виділити відповідні ресурси в міста, де приймають і облаштовують репатріантів, створити окремі центри на кшталт ЦНАПів або окремі підрозділи в уже існуючих ЦНАПах для українських громадян, що повернулися з вимушеної міграції;

Експертна думка

«Непотрібно державі докладати зусиль для повернення людей, допоки в нас немає фінансових ресурсів... Доки у нас не буде очищена система корумпованих та зарегульованих адміністративних процедур, люди будуть ставитися негативно щодо повернення... Спілкування з місцевим чиновником, це каторга... У випадку, якщо ці стандарти і процедури будуть не виконані або порушені, має бути відповідальність не умовна, а кримінальна. Доки цей механізм не запрацює, людей не потрібно повертати. Буде чергове розчарування».

- ✓ розробка методики підтвердження/зарахування трудового стажу, набутого за кордоном у статусі біженців, отримувачів тимчасового захисту. Аналогічно з цим повинна бути розроблена методика підтвердження/врахування освіти, отриманої за кордоном;
- ✓ запровадження «моди», «тренду» на повернення, з висвітленням історій повернення в медіа, інтернеті, соцмережах, з враженнями тих, хто повернувся;

Експертна думка

«Якщо люди будуть повертатися, всі будуть тягнутися за своїми друзями, родичами. Люди будуть повертатися голосно, оголошуючи про це в соціальних мережах. Це буде позитивно сприйматися, буде подоланий розкол в суспільстві... Мене не сприймають, там (за кордоном) не сприймають, і на роботі, і сусіди, лікарі крізь зуби зі мною говорять. А так друзі повернулися (в Україну), я буду знати, що вони вже вдома, і я знову можу бути з ними щасливою вдома. Це теж стимул! Це дуже жирний плюс для мого повернення».

- ✓ підтримка комунікації з вимушеними мігрантами з боку державних представництв за кордоном, посольств, консульств, культурних центрів; дослідження вимушеної міграції, спілкування, консультації з вимушеними мігрантами, їхніми представниками, з представниками бізнесу, які можуть сприяти працевлаштуванню;

Експертна думка

«Треба залучати тих, хто представляє самих мігрантів, і мігрантів. З ними говорити, що для них важливо. Проводити з ними опитування. Коли вони відчують, до них прислухаються, вони з більшою готовністю будуть включатися у вирішення проблем і з більшою готовністю стануть повертатися».

- ✓ активне залучення до вирішення проблеми повернення вимушених мігрантів органів місцевого самоврядування, мерів міст. Мери міст і населених пунктів, органи місцевого самоврядування, громади повинні боротися за інвесторів і за приток мігрантів у свої населені пункти, де очікується створення нових підприємств і, відповідно, потреба у фахівцях певної кваліфікації, певних професій; створювати для них конкурентні комфортні умови проживання.

Експертна думка

«Голови громад мають розуміти, що вони дуже зацікавлені, щоби приваблювати людей в свої регіони, особливо висококваліфікованих людей, з вищою освітою».

«Найбільше, що людям треба – це робота, і житло. Якщо забезпечити людей, яким немає куди повертатися, роботою, житлом, і нормальною інфраструктурою, щоби можна було жити недорого, а не пів зарплати віддавати... Будуть повертатися, коли з'явиться містоутворююче підприємство і навколо нього відповідна інфраструктура».

Як позитивний приклад наводиться досвід міграційних процесів після 2014 р., коли приток кваліфікованих переселенців з Криму і окупованих територій Сходу сприяв позитивним змінам в житті деяких громад.

Експертна думка

«Мігранти, вони привезли з собою свої звички, очікування певного комфорту, певних послуг, про які ці громади не чули і не бачили. І вони почали ці громади змінювати, і місцеві зрозуміли, що з переселенцями життя стало краще».

- ✓ Зняття заборони на виїзд студентів за кордон. Багато вимушених мігрантів молодого віку успішно вступили до українських вузів, але побоюлися повертатися в Україну, і звертатися до воєнкомату за приписними свідоцтвами, вирішили залишитися за кордоном та продовжити навчання там;

Експертна думка

«Я бачу багато тут дітей, що поскладали ЗНО, поступили в українські університети, і побоюлися туди їхати. І їх повідчисляли, тому що вони не пред'явили приписних документів».

- ✓ розширення доступних для сприйняття освітніх, навчальних програм для студентів та учнів, залучення до української онлайн школи з вивченням таких предметів, як українська мова, література і історія України, що дозволить підтримувати зв'язок молодого покоління з Батьківщиною. Водночас окремі експерти зауважили, що поєднання навчання у двох закладах є великим навантаженням;

Експертна думка

«Люди, які за кордоном, їм теж не солодко. Вони там теж намагаються вижити; вони там теж чужі, і дітей треба вести, дуже багато моїх подруг там з дітьми, і це для них дуже великий виклик, вони і тут дистанційно намагаються працювати, і діти ходять в українську школу, і навантаження в 2 рази більше».

- ✓ дозвіл на дистанційну зайнятість в українських закладах, не лише комерційних, але й державних;

Експертна думка

«Скажімо, викладач може вести лекції з Польщі чи з Німеччини».

«Я вважаю, що, наприклад, було величезною помилкою те, що уряд прийняв рішення про неможливість дистанційної роботи на державних установах. А розвиток цієї дистанційної освіти, дистанційної роботи – це було б дуже важливо».

- ✓ стратегії регіонального розвитку повинні містити комплекс заходів щодо приваблення вимушених мігрантів, стимулювання їхнього повернення та успішної інтеграції в рідному населеному пункті або на новому місці;

Експертна думка

«Міжрегіональна міграційна політика, повинна створювати привабливі умови, щоби привабити вимушених переселенців, багато хто буде вибирати, в яке їхати місто. Вони будуть дивитися на зручність для себе і безпечність для своїх дітей».

- ✓ вивчення та використання позитивного досвіду інших країн щодо стимулювання повернення мігрантів. Впровадження практик на кшталт bridge management в різні сфери економіки і бізнесу. Програми для повернення подібні до тих, які використовувалися в Індії та Китаю: гранти, пільгові кредити для репатріантів для поновлення або започаткування бізнесу;

Експертна думка

«Я зараз навчаюся і беру участь у проєкті, де задіяні українські менеджери, які виїхали під час війни, німці хочуть, щоби ці люди допомагали німецькій компанії, які потім вийдуть на німецький ринок, легше адаптуватися і розвивати в Україні бізнес. Вони називаються бридж-менеджери».

- ✓ стимулювання міжнародних грошових переказів від вимушених мігрантів в Україну. Більшість мігрантів працевлаштувалися і вже готові не тільки утримувати свої родини в Україні, але й відновлювати бізнес, контакти з українськими партнерами. Запровадження пільгових митних правил для тих, хто ввозить в Україну інструменти для виробництва. Підтримка з боку держави створення або розширення бізнесу в Україні за рахунок коштів, зароблених за кордоном. В цьому контексті експерти наводили як приклад позитивний досвід Китаю, Мексики, Молдови, де за рахунок інвестицій в певних регіонах реалізовувалися соціально важливі проєкти;

Експертна думка

«На кожний долар переказу в країну, надається один долар з бюджету державного, другий долар з бюджету штату, бо йдеться про підтримку соціально важливих проєктів, наприклад, організація виробництва, яке надасть можливість працевлаштувати в цьому селі людей. Соціальний проєкт побудови дороги чи купівля автобусу для транспортного сполучення і так далі».

- ✓ деякі експерти додатково зауважили, що на повернення вимушених мігрантів може вплинути не стільки їхній вибір, особисте рішення та міграційна політика України, скільки характер політики країн ЄС щодо мігрантів з України. Зокрема, припинення надання соціальних виплат і безкоштовного житла призведе до масового повернення тих мігрантів, які не змогли адаптуватися і працевлаштуватися в країнах-реципієнтах. Таким чином, необхідні інтенсивні переговори та активна співпраця з керівництвом ЄС та країнами членами ЄС щодо узгодження міграційної політики та повоєнної репатріації. За словами деяких експертів, знелюднення України, демографічна криза, повільне економічне відновлення несуть виклики не тільки для України, але й для Європи загалом.

Експертна думка

«Безлюдна Україна для ЄС для них може бути більш небезпечна, ніж інші виклики, і якщо через Україну будуть йти потоки небажаних мігрантів, то ці негативні наслідки можуть переважити позитивні від залучення українських мігрантів».

«Направду, ми форпост Європи. Ми буфер між цим диким варварством і цивілізацією. Думаю, що Європа і всі цивілізовані країни будуть підтримувати Україну. Для них вигідна потужна, економічно розвинена Україна, яка зможе захищати не тільки себе, але й захищати цивілізований світ».

ДОДАТКОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА СПРИЯННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

В якості заходів національного масштабу, які можуть сприяти не лише поверненню вимушених мігрантів та оптимізації міграційної політики, а й відродженню України після війни, експерти озвучили наступні:

- ✓ легалізація в Україні подвійного громадянства, що є загальною європейською практикою;

Експертна думка

«Люди, які отримали тут німецьке громадянство, колись зможуть повернутися додому. І це не буде для них знову зміна паспорта. Захотів – поїхав. Не сподобалося в Німеччині – поїхав додому».

«Питання подвійного громадянства українських переселенців, біженців підіймалось зокрема і Президентом Зеленським – «Можливо розглянемо питання множинного громадянства. Нам не можна втратити наших людей, жінок, дітей; отримуючи громадянства інших країн, не поспішайте відмовлятися від громадянства України!»

- ✓ отримання безпекових гарантій від країн-союзників, інтенсивні переговори щодо швидкого вступу до ЄС і НАТО, що може сприятися, як міжнародна гарантія довготривалого миру, національної безпеки та економічного розвитку України за підтримки західних партнерів;

Експертна думка

«5-10 років для відновлення, якщо будуть інвестиції і гарантії, що вони не будуть розкрадатися. І буде вступ України до ЄС, а це значить поступові реформи».

- ✓ успішна реалізація реформ (економічних, політичних, судових), подолання корупції, що наблизить Україну до європейських правових норм та стандартів життя, верховенства права; сприятиме покращенню перспектив для повернення та життя в Україні, підвищення цінності громадянства України, розширення можливостей для самореалізації саме на Батьківщині;

Експертна думка

«Треба пояснювати, які переваги дає громадянство, саме статус того, що ви є громадянином цієї країни, відповідно в цій країні у вас більше є прав. Країна громадянства – це місце, де ти можеш себе повністю реалізувати і щось вимагати».

«Не в зарплаті питання, не в добробуті, а питання в перспективі. Люди цілком свідомо можуть повертатися на меншу зарплату, на менший добробут, якщо вони бачать перспективу».

«Це віра в те, що це буде зовсім інше середовище, інше суспільство і будуть перспективи реалізації та розвитку своєї родини».

- ✓ залучення в країну нових технологій, нового виробництва в рамках міжнародної співпраці. Створення нових робочих місць. Сприяння на державному рівні перенесенню в Україну іноземних індустріальних підприємств з високою кількістю робочих місць, які би відігравали роль містоутворюючих підприємств, створення безпекових гарантійних умов для таких підприємств, захист від корупції. Застосовувати іноземний досвід, наприклад, «переїзд з фабрикою» з Німеччини до Туреччини;

Експертна думка

«До того ж, я бачу ще такий варіант, наприклад, будуть зовнішні інвестори, німецький уряд дає своїм бізнесам гарантії страхування ризиків в Україні і стимулює до експансії... Байер в Україні, наприклад. Якщо тут буде будуватися нове виробництво, ці люди, які в Німеччині, їх можна буде агітувати: йдіть на виробництво, мови не потрібно вчити, докладати зусиль, йдіть вчитися, як працює виробництво, щоб ви, коли приїхали в Україну, у вас була така сама робота, на такому самому заводі».

«Якщо іноземці будуть бачити, що судова система працює нормально, що захист інвестицій, рівний доступ, відсутня корупція, вони приходять. Це означає, що будуть виробництва».

Експертна думка

«Переїзд із фабрикою разом. Наприклад, там, де турки працювали в Німеччині, то вони значить давали гроші на відкриття такої самої фабрики, але уже на території Туреччини, і таким чином люди виїжджали разом з фабрикою».

- ✓ підвищення рівня мінімальної оплати праці, яка є не виправдано та штучно заниженою. Доходи населення, які законодавчо гарантуються державою, не відповідають мінімальним потребам працюючих і не співставні з доходами країн-сусідів. Відповідно, надходження в бюджет теж є недостатніми;
- ✓ сприяння самозайнятості населення; державні та міжнародні програми, гранти для відкриття бізнесу із створенням нових робочих місць в депресивних регіонах, зниження податків, доступність пільгових кредитів, податкові канікули.

Експертна думка

«Насправді зараз в державу вливається багато грантів. Хто до цього доріс, вони можуть виборювати гранти і розвивати свою справу».

- ✓ організаційне, фінансове та концептуальне вдосконалення діяльності Центрів зайнятості, запозичення та адаптація до українських реалій позитивного досвіду роботи центрів зайнятості інших країн, наприклад досвіду роботи Jobcenter у країнах ЄС, зокрема у Німеччині;

Експертна думка

«Всі ці інструменти відомі, це може бути підвищення кваліфікації, якісь курси або нова професія. Служба зайнятості у нас є, офіси збереглися, просто рік тому відбулися зміни в законодавстві, дуже сильно урізали тривалість виплати допомоги по безробіттю, і її розмір, і грошей на навчання зараз майже не виділяється».

- ✓ в умовах демографічної, соціальної, економічної кризи, дефіциту трудових ресурсів, виникне потреба у залученні трудових мігрантів з інших країн, наприклад, Таджикистану, Узбекистану, Молдови, Грузії. Отже, необхідна розробка відповідної стратегії залучення іноземних мігрантів для повоєнного відновлення України. В цьому контексті рекомендували адаптувати іноземний досвід та залучати

іммігрантів в невеликій кількості з різних країн, щоб уникнути формування численних діаспор, особливо з країн, де населення культурно і ментально відрізняється від українців;

Експертна думка

«Я би порадив з різних країн, щоби не було великих груп вихідців з однієї країни, тому що тоді вони утворюють напів гетто, де будуть панувати їх норми, а не закони України. Якщо невеличкі групи вихідців з різних країн, вони швидше інтегруватимуться».

«Чи залучати нам іноземців? Це питання стояло і раніше, тому що територія України доволі велика. Будуть проблеми, пов'язані з розмінуванням звільнених територій. Багато територій можуть бути виведені з господарського обороту, але територія велика... Чи захоче хтось їхати сюди і працювати – це одне питання. Інше питання – якщо тут буде наплив представників тих національностей, які не дуже активно асимілюються. Тобто вони будуть створювати свої анклав».

- ✓ політичні зусилля за підтримки міжнародних організацій і світової спільноти щодо повернення військовополонених, громадян України, дітей, які незаконно утримуються на території країни-агресора;

Експертна думка

«Одна з головних цілей агресії росії – намагання захопити Україну, щоби поповнити свій генофонд. Дуже багато людей вони у нас вкрали. І назад їх віддавати так просто ніхто не буде. Ми не знаємо, скільки на території росії знаходиться українців».

- ✓ розробка державою стратегії економічного відновлення країни з урахуванням потреб та інтересів різних груп населення, зокрема вимушених мігрантів; активне відновлення міст, покращення інфраструктури, необхідної для комфортного життя;

Експертна думка

«На етапі економічного планування відновлення, куди планують робити інвестиції, які планують створити виробництва. Яка там буде інфраструктура, житловий фонд. Просто у всіх цих розрахунках по відбудові і відновленню тримати в голові тих людей, яких треба повернути, щоби для них там було місце, щоби для них ця ситуація була привабливою. І це не так дорого коштує, зараз на цьому етапі».

- ✓ реалізація державної інформаційної політики єдності та толерантності не лише у контексті сприйняття вимушених мігрантів, але й питання мови, наявності та відсутності досвіду бойових дій, оцінювання внеску кожного у виборення перемоги тощо. Політика поваги держави до громадян, цінності кожної окремої людини. Уникнення в публічній риторичі визначення громадян, зокрема вимушених мігрантів як «трудового, демографічного ресурсу».

Експертна думка

«Проводити соціальну рекламу, спрямовану на консолідацію суспільства, уникнення розбрату».

«Люди, живучи в Європі, стикаються з тим, що тут теж політики і маніпулюють, і спекулюють, і мають гріхи. Але вони не йдуть проти волі людей, і намагаються виконувати свої обіцянки, які вони дають. Дослухаються до свого електорату, хто їх обирає».

ЗАХОДИ ЩОДО УТВЕРДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

В якості заходів, які сприятимуть утвердженню гендерної рівності, частина експертів запропонувала наступне:

- ✓ Політика, заходи держави, спрямовані на повернення мігрантів, мають бути націлені саме на жінок, які й становлять більшість вимушених мігрантів. Саме жінки ухвалюють рішення про повернення, чи об'єднається сім'я і в якій країні, де безпечніше жити дітям, і в якій країні краще майбутнє.
- ✓ В умовах нестачі населення для економічного відновлення населення сприяти на державному рівні самореалізації жінок, заохочувати їх здобувати актуальні для країни професії, займатися професійною кар'єрою.

Експертна думка

«Україна в надзвичайно складній економічній ситуації, тому не можна дозволити загнати жінок в багаторічні декрети, борщі і манікюри, і в роль домогосподарки. Залучення потенціалу жінок – це шанс для України. Жінки – це більше половини людського капіталу з освітою!».

- ✓ Удосконалити виборчі закони, які б гарантували виборчу квоту, передбачену чинним законодавством, унеможлилювали фальшування при реєстрації кандидаток.

Експертна думка

«Квоти будуть більш захищеними в тому плані, що менше буде можливостей до якихось підкилимних ігор і вичавлювання жінок зі списків. Не будуть їх примушувати складати мандати. Або коли партія подавала списки по закону, а по жінках неправильні документи. Подали без порушень, а при реєстрації жінок виключили».

«У нас є вже законодавчі ініціативи стосовно гендерної рівності і представленості в органах місцевого самоврядування. Ми бачимо, що ця тенденція є і вона буде посилюватися. Гендерна рівність буде».

В якості аргументів на користь утвердження в українському суспільстві гендерної рівності вказали на результати досліджень міжнародних інститутів та організацій, які довели, що гендерна нерівність негативно впливає на економічний розвиток країн ЄС, на добробут громадян. Та, в свою чергу, утвердження гендерної рівності позитивно впливає на ВВП країни. Вважають актуальними проведення відповідних досліджень в Україні або адаптації вже розроблених міжнародних стратегій щодо досягнення гендерної рівності.

Також наразі розглядається можливість внесення змін до Виборчого кодексу, зокрема одна з пропозицій покликана захистити виборче право українських громадян, які були вимушеними мігрантами та певний період перебували за межами України, балотуватися кандидатами на виборах.

Експертна думка

«Змінити норми для того, щоби зняти обмеження пасивного виборчого права. Зараз, наприклад, людина, яка в міграції, не може балотуватися у ВР через те, що вона не дотрималася вимог по перебуванні в Україні протягом тривалого терміну. Це може дрібний, але це сигнал, що ці жінки, коли повернуться, вони не громадяни 2-го сорту, можуть брати участь не тільки на місцевому рівні, але на високому центральному рівні – обиратися і мати вплив».

XV.

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Проведене дослідження дозволило сформулювати базові передумови повернення українських вимушених мігрантів. В найбільш узагальненому вигляді ці передумови полягають безпосередньо в площині політики ЄС щодо вимушених мігрантів з України та політики їх реінтеграції в Україні, зокрема:

ПОЛІТИКА ЄС

Важливим фактором повернення українських вимушених мігрантів є політика Євросоюзу. Оцінюючи перспективи повернення українських вимушених мігрантів в Україну, слід враховувати те, що вони визначаються особливостями їх юридичного статусу, тобто статусу набувача тимчасового захисту, який не надає отримувачам тимчасового захисту права постійного перебування у країнах ЄС.

Після закінчення дії Директиви з тимчасового захисту уряди європейських країн мають ініціювати процес масового повернення мігрантів зі статусом тимчасового захисту. У цьому контексті ми вже спостерігаємо зацікавленість деяких європейських країн у поверненні мігрантів до країн походження через фінансові стимули для повернення. Зокрема, станом на 1 січня 2024 р., наступні країни, що надали тимчасовий захист українцям, вже запровадили програми виплати компенсацій біженцям, які вирішать повернутися до України. Це – Норвегія, Швейцарія, Фінляндія, Чехія, Ірландія, Велика Британія.

Наразі Рада Європейського Союзу продовжила термін дії механізму тимчасового захисту для українців до березня 2025 р.⁵⁸ Але європейські

⁵⁸ Ukrainian refugees: EU member states agree to extend temporary protection. – Council of the EU, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/28/ukrainian-refugees-eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection/>.

країни, починаючи з Чехії та Польщі, поступово зменшують свою підтримку. Отже, країни ЄС можуть скоротити термін дії цього статусу, що спонукатимете українців до повернення на Батьківщину.

Можлива також примусова репатріація⁵⁹. Хоча такий варіант є мало-ймовірним, тому що це суперечить принципам УВКБ ООН (UNHCR)⁶⁰. УВКБ ООН підтримує виключно добровільну репатріацію.

Добровільна репатріація⁶¹ – це одне з довгострокових рішень для біженців та прохачів притулку, яке пропонує Агентство ООН у справах біженців в Україні. Добровільна репатріація є реалізацією одного з основних прав людини – права на повернення до своєї країни.

Статут УВКБ ООН 1950 р. пропонує урядам сприяти Верховному комісару «в його зусиллях, спрямованих на те, щоб сприяти добровільній репатріації біженців»⁶².

Враховуючи значущість добровільної репатріації, Виконавчий комітет УВКБ ООН ухвалив низку Положень, у яких міститься розгорнутий перелік рекомендацій щодо реалізації добровільного повернення біженців до своїх країн⁶³.

Агентство ООН у справах біженців надає такі види допомоги у зв'язку з добровільною репатріацією:

- ✓ інформація про ситуацію в конкретній країні походження або в конкретному регіоні з метою ухвалення зваженого рішення щодо репатріації;
- ✓ організація безпечного та гідного повернення до країни походження;
- ✓ співробітництво з відповідним посольством щодо отримання проїзних документів, віз чи дозволів на в'їзд;
- ✓ малі гранти на добровільну репатріацію;
- ✓ сприяння в інших справах, пов'язаних із репатріацією.

⁵⁹ Повернення до країни громадянства, постійного проживання чи походження осіб, які виявилися через різні обставини на території інших держав. Див. Організація Об'єдинених націй. Центр по правам беженців, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet20ru.pdf>.

⁶⁰ УВКБ против принудительной репатриации беженцев из Ирака. – Новости ООН, <https://news.un.org/ru/story/2009/10/1153711>.

⁶¹ Добровольная репатриация. – HelpУкраина, <https://help.unhcr.org/ukraine/ru/>.

⁶² Резолюцією 319 (IV) від 3 грудня 1949 р. Генеральна Асамблея Організація Об'єднаних Націй ухвалила заснувати Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ).

⁶³ № 18 (XXXI) – 1980 ГОД: ДОБРОВОЛЬНАЯ РЕПАТРИАЦИЯ, <https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/12/>. № 40 (XXXVI) – 1985 ГОД: ДОБРОВОЛЬНАЯ РЕПАТРИАЦИЯ, <https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/12/>.

UNHCR залишає за собою право відхилити заяву про добровільну репатріацію, якщо ситуація в країні походження чи місці звичного проживання оцінюється як надзвичайно небезпечна. UNHCR також може відхилити заяву на репатріацію, якщо заявник має намір повернутися до своєї країни походження лише з метою короткострокового відвідування, а не репатріації.

Право на повернення до своєї країни отримало закріплення в таких міжнародних документах універсального рівня:

- ✓ Загальна декларація прав людини 1948 р.;
- ✓ Міжнародний пакт про цивільні та політичні права 1966 р.;
- ✓ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.

ПОЛІТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Задля забезпечення стійкості процесу повернення та мінімізації мотивації для повторної еміграції, уряд України має проводити ефективну політику їх реінтеграції. Реінтеграція має поширюватися на економічні, соціальні та психологічні аспекти пристосування мігрантів до життя на Батьківщині. Зокрема успішна реінтеграція передбачатиме наявність:

- ✓ безпекових умов;
- ✓ вільного доступу до освіти;
- ✓ вільного доступу до охорони здоров'я;
- ✓ вільного доступу до соціального забезпечення;
- ✓ можливостей для працевлаштування;
- ✓ можливостей отримання житла на ринкових чи пільгових умовах.

Успішна реінтеграція має важливе значення для досягнення національної злагодженості й результативності післявоєнної реконструкції.

Джерелами фінансування програм реінтеграції мігрантів можуть бути:

- ✓ державний бюджет України;
- ✓ місцеві бюджети;
- ✓ допомога міжнародних донорів.

Задля забезпечення принципу соціальної справедливості між тими громадянами України, які залишались в Україні, та громадянами, які повертаються (репатріантами), пряма фінансова допомога при поверненні не може виступати елементом програми реінтеграції. Репатріанти не повинні мати якихось виняткових чи пільгових умов (крім вирішення житлових питань для тих громадян, чиє житло було зруйновано в наслідок бойових дій) порівняно з іншими громадянами країни.

Важливою складовою політики реінтеграції вимушених мігрантів має стати допомога з пошуку роботи та стимулювання зайнятості. Така допомога повинна мати цільовий характер і будуватися на основі потреб місцевого ринку праці.

ЕКСПЕРТНІ МІНІФОКУС-ГРУПИ ТА ГЛИБИННІ ІНТЕРВ'Ю

МЕТА, КЛЮЧОВІ ЗАВДАННЯ ПРОЄКТУ

Правила бесіди, конфіденційність тощо.

Знайомство

Представлення експертів, сфера їхньої діяльності, експертизи з огляду на тему дослідження «Міграція та Гендер».

Міграція (військова) за кордон та її наслідки

1. Коротко. Які негативні наслідки, ризики створює міграція для України.

2. Чи є позитивні сторони, користь від міграції для України (для самих мігрантів цікавить менше, більше акцентувати на тому, яка може бути користь, «соціальні дивіденди» для України, соціального, етичного, культурно-естетичного, освітнього характеру тощо)

3. Коротко, про це є достатньо інформації Який вплив українських мігрантів на ЄС, на країни, що приймають? (посилення економіки, покращення ситуації із дефіцитом робочої сили, споживчі витрати тощо)

4. Який вплив приймаючих країн на українських мігрантів

Імідж мігрантів

5. Ставлення в українському суспільстві до мігрантів (в контексті того, чи може це спричинити розкол в суспільстві зараз, після Перемоги, якщо так, то як з цим боротися)

6. Які ключові меседжі, аргументи (на користь мігрантів) для створення конструктивної громадської думки, уникнення можливого розколу в суспільстві

7. Який імідж України створюють мігранти за кордоном?

Повернення мігрантів в Україну

8. Чи потрібно наразі Україні, владі докладати зусиль та коштів для повернення мігрантів? (Чи щільно займатися цим питанням після Перемоги?)
9. Яким чином можна сприяти поверненню мігрантів? Які механізми, інструменти слід залучати? Які державні інститути залучати?
10. Які ключові заходи для стимулювання повернення мігрантів? Яка цільова аудиторія цих заходів?
11. З якими проблемами можуть стикнутися мігранти після повернення в Україну?
12. Що може сприяти тимчасовій/постійній зайнятості мігрантів?
13. Наразі хто має більший вплив на процеси військової міграції, повернення мігрантів – Україна чи країни, що приймають?
14. Чи зрозуміла позиція країн ЄС щодо українських мігрантів, наскільки вона співпадає з інтересами України (прагнуть повернення українських мігрантів в Україну чи їхньої подальшої адаптації та економічної користі, вирішення своїх внутрішніх проблем)?
15. Чи є (може бути) специфічна роль, місія мігрантів у відновленні повоєнної країни? (Чи мають вони корисні знання, досвід для відновлення країни, і яким чином його залучити?)

Рекомендації. Підсумок

16. Підсумувати, які ваші поради, рекомендації для оптимізації дій української влади щодо вдосконалення міграційної політики з урахуванням існуючих тенденцій вимушеної міграції.
17. Якими можуть бути спільні дії України та країн ЄС з огляду на необхідність повоєнного відновлення України?

Гендерна ментальність. Гендерна рівність

18. Чи порушує заборона залишати країну під час війни права людини?

19. Чи є виправданою заборона на виїзд чоловіків за кордон під час війни?

20. Чи потрібно встановлювати тимчасові обмеження на виїзд українських чоловіків за кордон одразу після завершення війни?

21. Чи можливо наразі спрогнозувати гендерну ситуацію в Україні в майбутньому, після Перемоги?

22. Чи відбуваються/відбудуться зміни у гендерній ментальності українського суспільства?

23. Чи відбудеться послаблення, руйнування певних гендерних стереотипів, якщо так, яких саме? Чи, можливо, з'являться нові гендерні стереотипи?

24. Чи різняться ролі, які покладає/ло українське суспільство на жінок та чоловіків, до війни, під час війни? Якими будуть ці ролі після Перемоги?

25. Чи впливає військова міграція на процеси утвердження гендерної рівності в українському суспільстві? (Якщо так, яким чином – негативно, позитивно, попросити навести приклади?)

26. Які ваші відчуття, спостереження, чи посирили війна умовно кажучи патріархальні тенденції (чоловіки повернулися до статусу воїна-захисника, а жінки – до ролі берегині) чи скоріше матріархальні?

27. Які можливі заходи для подальшого утвердження гендерної рівності, і чи матиме це вплив на відновлення країни?

Завершення бесіди!

ФОКУС-ГРУПИ

ПРОФІЛЬ ФОКУС-ГРУПИ (ФГ)

1ФГ – «Україна» (8 респондентів) – жінки 21 рік та старші (2/3 групи мають дітей та 1/3 без дітей, одружені/неодружені), з початком повномасштабної війни виїхали з України до європейських країн (Польща, Німеччина, Італія, Іспанія, Франція тощо), згодом вирішили повернутися до України.

2ФГ – «Польща, Німеччина» (8 респондентів) – жінки 21 рік та старші (2/3 групи мають дітей та 1/3 без дітей, одружені/неодружені), які з початком повномасштабної війни виїхали з України та наразі перебувають у Польщі чи Німеччині.

В складі кожної ФГ – жительки 3-х регіонів України. Умовний розподіл: Північ/Центр (40%), Схід/Південь (40%), Захід (20%).

Скринінгова анкета міститиме наступні дані респонденток: вік, освіта, сімейний статус, вид діяльності до та після початку повномасштабної війни, склад сім'ї, кількість та вік дітей, з якими проживають; країна перебування на даний момент, місто проживання до війни, тривалість міграції за кордон, статус за кордоном.

Цікавить не лише досвід та думки респонденток, але й їхнього близького оточення, знайомих.

1. ВСТУП. ПРАВИЛА ДИСКУСІЇ

1. Предмет обговорення, конфіденційність, відеозапис, мова дискусії.
2. Основні правила:
 - ✓ давати відверті відповіді;
 - ✓ висловлювати власну думку, навіть якщо вона є протилежною до позиції більшості учасниць;
 - ✓ поважати інших та їхню думку;

- ✓ не існує неправильних або правильних відповідей;
- ✓ говорити чітко/по черзі, не перебиваючи інших;
- ✓ брати активну участь в обговоренні.

В учасниць є право не відповідати на питання, які з різних причин не подобаються, є для них не комфортними.

2. ЗНАЙОМСТВО. РОЗІГРІВ

3. Будь ласка, представтеся по черзі. Скажіть про себе декілька слів (ім'я, вік, сім'я, чим займаєтеся/вид діяльності, 2-3 слова в якості характеристики свого життя у даний момент).

4. Незважаючи на випробування війною та іншими проблемами, що може вам підняти настрій, примусити посміхнутися, відчути себе щасливими?

Ухвалення рішення про міграцію

5. Як обирали країну для вимушеної еміграції?

Адаптація (залежно від профілю ФГ переформулювати запитання)

6. З якими проблемами/ризиками стикнулися у новій країні ви або ваші знайомі, друзі, родичі? (уточнити, якщо були в декількох країнах, попросити порівняти досвід) Назвіть 2-3 основні перешкоди, проблеми, які вам заважали адаптуватися, почуватися самодостатніми у країні перебування?

7. Які переваги та недоліки життя в країні перебування? Що краще, ніж в Україні, що гірше?

8. Що сприяло/допомогло вашій адаптації у новій країні, що заважало?

9. Кому легше адаптуватися у новій країні, жінкам чи чоловікам? Чи це не залежить від статі? Кому легше знайти добре оплачувану роботу? Хто може заробити більше? Чи спостерігається гендерна залежність?

10. Яке ставлення приймаючих країн до українок-жінок, до українців-чоловіків? Чи відчувається різниця?

11. Чи отримали за кордоном нові знання, досвід, які вважаєте корисними для себе?

12. Які соціальні норми, моделі поведінки ви б запозичили з європейського способу життя та запровадили б їх в Україні? А які цінності, норми поведінки європейського суспільства, країни, де ви перебуваєте/перебували, є незрозумілими, чужими або неприйнятними?

13. Чи були якісь очікування від перебування в країні, куди виїхали? Наскільки очікування співпали з реальністю?

Близьке оточення

14. Як поставилися/ставляться до вашого від'їзду ваші друзі, родичі (підтримували, засуджували, не висловлювалися з цього приводу, закликали повернутися чи навпаки, радили відкласти повернення до України)?

15. Чи підтримуєте/підтримували зв'язок з Україною? Яким чином?

Діти

16. Скажіть, скільки часу знадобилося вашим дітям, щоб адаптуватися?

17. Чи мають проблеми зі спілкуванням? За скільки місяців з'явилися друзі? Вони краще чи гірше вчаться?

18. Що їм подобається у новій країні?

19. Що дітям найбільше не подобається у новій країні?

20. Чи обговорюєте з дітьми питання, пов'язані із поверненням. Що вони думають про це?

21. В якій країні, на вашу думку, на дітей чекає краще майбутнє, є більше перспектив? Чому?

Цінності

22. Чи вплинуло життя в іншій країні на ваш світогляд, систему цінностей? Що змінилося?

23. Що нового ви відкрили для себе, опинившись в іншій країні у статусі біженця, мігранта?

24. Яким чином впливають українці на країну перебування (на повсякденне життя місцевого населення, культуру, традиції, економіку тощо)?

ФГ1 Для тих, хто повернувся в Україну

25. Що спонукало вас повернутися в Україну (які основні причини)? Коли і як ви ухвалили рішення повернутися? З ким ви його обговорювали? Хто був «за» та «проти»?

26. Як змінилася Україна та люди за час вашої відсутності? Що змінилося на гірше, а що на краще?

27. Чи ви задоволені, що повернулися? Які переваги такого рішення?

28. Чи шкодуєте ви або ваші близькі, знайомі, що повернулися? Чому? Які мінуси такого рішення?

ФГ2 Для тих, хто в імміграції

29. Чи плануєте повернутися в Україну? За яких умов?

30. Які думки з цього приводу в інших українців, з якими ви спілкуєтеся за кордоном?

Для всіх

31. Які бар'єри для повернення можуть бути в тих українців, які прожили за кордоном 2-3 роки? Чи ці бар'єри є схожими в жінок та чоловіків?

32. Що може спонукати їх повернутися в Україну? За яких умов?

33. З якими проблемами після війни насамперед стикнуться мешканці більшості населених пунктів?

Демографія

34. Після перемоги України хто швидше за все прагнутиме покинути країну? З яких міркувань?

Обмеження на виїзд

35. Чи є виправданою заборона на виїзд чоловіків за кордон під час війни? До яких негативних наслідків може призвести таке рішення влади?

36. Як гадаєте, який відсоток чоловіків емігрує щойно ця заборона буде скасована?

37. Як ви вважаєте, який відсоток сімей возз'єднається після закінчення війни? Хто до кого поїде? Чому ви так думаєте?

Суспільство та гендерні аспекти

38. Чи змінилося ставлення до українських жінок з початком повномасштабної війни? В Україні, в дружніх іноземних державах? Якщо змінилося, то яким чином і чому? Попросити навести приклади.

39. Чи змінилося ставлення до українських чоловіків з початком повномасштабної війни? В Україні, в дружніх іноземних державах? Якщо змінилося, то яким чином і чому? Попросити навести приклади.

40. Які вимоги, очікування українського суспільства від українців-чоловіків та українок? Чи відбулися зміни в гендерних стереотипах? Які саме?

41. Як ви гадаєте, чи відбудуться гендерні зміни у розподілі ролей та обов'язків жінок та чоловіків на рівні суспільства (більше жінок піде в політику), на рівні сім'ї, робочих колективів тощо.

42. Чи відрізняється гендерний менталітет громадян країни, в якій перебуваєте/ли, від гендерного менталітету українського суспільства. Чи є відмінність, які ролі покладають на чоловіків та жінок в європейському суспільстві, родинах порівняно з українським?